

X-263

NYELVTUDOMÁNYI

2.

KÖZLEMÉNYEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVOSZTÁLYÁNAK BÍZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

ELSŐ KÖTET.

HARMADIK FÜZET.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADEMAI KÖNYVÁRUSNÁL.
-1862.

4.334/50

Prof. Dr. MARGÓ TIVADAR
ajándéka

ÉRTEKEZŐ RÉSZ.

SZABATOSSÁG A MAGYAR IGEIDŐKBEN.

(Folytatás és vége.)

Ezen és a megelőzőtt értekezések czélja ugyan, mint czíme is mutatja, mind régi, mind az új általános nyelvszokás alapján, összekötetésben kitünő nyelvészek elméletével, lehető teljes szabatoságot fürkészni ki a magyar igeidők használatában: mindazáltal közelebbi irányának azt mondhatjuk, mely szerint kivált némely időknek az újabb korban kétségbe vont értelmét törekszem kellő világosságra deríteni alanyi felfogásom szerint ugyan — mást egyikünk sem mondhat — de nem önkényesen, hanem, mint érintém, a nyelv minden forrásainak figyelembevételével, egybevetésével. Azonban azt is kell tudnunk, mikben térnek el a különböző nézetek egymástól, ha ugyan lenne még köztünk nézetkülönbség, mit ezen értekezésem után lehetetlen hinnem.

Majd mindenik időre nézve (t. i. a mutató vagy valósági módban — indicativusban —) van vagy volt valami némely újabb nézetek szerint, a mi véleményemmel, egy részről a nyelv természetéből, azaz mind régi, mind újabb nyelvgyakorlatból, megalapítható szabatosággal, más részről a nyelvtudományban is jeles tudósok által kifejtett elmélettel és szabályszerűséggel össze nem fér; mindazáltal ezen eltérés nem mindenben oly lényeges, hogy kevesebb szóváltással is el nem intézhetnők a dolgot. De van vagy volt oly lényeges elvi nézetkülönbség is, sőt, mint föntebb érintém, némelyekben már magok a régibb iratok is (egyháziak és világiak) oly ellenkezést látszanak mutatni, s még tovább menve, már a XVII. század folyamában, talán a legeslegújabb korig, csaknem minden osztályt

íróknál a legnevezetesebb múlt idők oly zavarodását tapasztaljuk, hogy ha valaki csak és egyedül ezen példákra akarna hivatkozni, még pedig tekintélyes írásokból is, például Pázmánból, vagy a nyelvtanokból is, mindenik nézet támogatására vastag köteteket írhatna össze. Itten tehát csupán a példákra, akár régiekre, akár újabbakra hivatkozás a zavarból ki nem segíthet.

A legelső tudni való e szerint, mi az a lényeges nézetkülönbség; a további pedig, mily módon vagy módokon vergődhetünk bizonyosságra.

A lényeges nézetkülönbség főképen a múlt időkre vonatkozik. Itt ismét némelyekben nem épen nagy az eltérés, mint alább részletesen fogjuk látni, különösen a tartós múltat mindenik nézet szerint az összetett vagy körülírt múlt (kér vala, tud vala) képviseli, a más-salhangzós múltat az ellennézet is általános múltnak nevezi, noha, mint alább fogjuk látni, ez is okot szolgáltatott egyik lényeges nézetkülönbségre. Az előbbi múltakra nézve (kért vala és kért volt) sokan nem igen tesznek valamely megkülönböztetést, de sok baj és vita nélkül ezen is csak eligazodnánk; végül a kettős múltra nézve is (kére vala) megengedik többen, hogy kísérő múltat (tehát egyidejűséget) jelel. Hanem az önhangzós múlt az kiváltképen, melynek egyik és fő jellemzésére nézve (mert némelyekben itt is egyetértünk) homlokegyenest állanak egymás ellenében a vélemények.

A másik tudni való, mit mond az igeidők elméletében a nyelvbölelet. Nem az enyém, mely nincsen, hanem elismert kitünő nyelvtudósoké.

Hogy t. i. akár régibb, akár újabb szokásra meggyőzőleg hivatkozassunk, vagy azokat épen megigazíthassuk, mindenek fölött az idők lehetőségig kimerítő elméletére van múlhatlanul szükségünk (példát a fentebbiekben úgy is eleget láttunk); mert ha mindenikünk más-más elméletet alkot magának, úgy soha sem hozzuk tisztába a dolgot, minthogy mindenikünk más mértékhez tartja magát. Itt nincs semmi előlegesség — aprioritas —, melyet gördítenek sokan ellenem. Ezen eljárás csak olyan, mint a rőf a kereskedő kezében, mely nélkül az ezen mértékkel eladatni szokott árukban vagy az eladó vagy a vevő csalódhatik, vagy legalább teljesen egyik sem nyugodhatik meg. Az ellenvélemény is sokszor emleget *végzett jelent, végzetlen múltat, általános múltat* stb. mik szintén előleges elméletre vonatkoznak.

Már ezen értekezés elején is kénytelen valék némi szabályokat a görög és latin nyelvek után megállapítani, különben alig tudom vala magamat csak egyikét példában is megértetni. Ámde a görög és latin nyelv, mint eddig is láthattuk, nem egészen alkalmazhatók a magyarra, sőt a latin és görög sem mindenben üt össze egymással. Szóval, általános elmélet nélkül tovább egy tapodtat sem mehetünk, különben elvek fölött örök időkig vitatkozunk.

Első értekezésemben szintén állíték fel más jeles nyelvészek és nyelvek után, mert ez vala czélom az idegen nyelvekre hivatkozásban, ily rövid elméletet; azonban egy az, hogy némelyek mindjárt kaptak az alkalmon, s azt mondák, hogy előleges szabályokba akarom beilleszteni a nyelvet (de az elméletnek nem az a célja, hogy abba mindent belezsúfoljunk, hanem hogy legalább a főbb elvek vezérfonalul szolgáljanak, különben soha sem értjük meg egymást, annál kevésbé győzzük meg, a kiket talán érdekel, nézetünk alaposságáról); más az, hogy azok közül, a kik azóta tudomra e tárgyhoz szólottak, többen nem látszottak megérteni, mert csak a főbb vonalakra szorítkoztam volt, ottan közlött elméletemben. Egyszer azt gondolák, hogy a beszélő idők nálam az indicativusi idők, holott én mások útmutatása szerint világosan csak a három fő időt neveztem volt annak; másszor azt hozzák elé, hogy kilencz, azután meg hogy tizenkét időt állítottam fel, holott világosan kiírtam, miszerént azon fejtegetésnél fogva, nem csak hogy legalább tizenkét időt vehetünk fel, hanem tekintve az egyes idők több-kevesebb tartósságát, jóval többet is. Ezen félreértéseket, mint mondám, annak tulajdonítom, hogy csak igen röviden érintém meg a tárgyat.

Jelenleg tehát magokat azon jeles nyelvészeket fogom bővebben beszéltetni, kiktől az érintett elméletet tanultam volt. Egyikök Schmitthener Frigyes „Ursprachelehre. Entwurf zu einem System der Grammatik“ című munkájában, kezdve a 69. §-on:

„Általános idők (tempora absoluta.)

„Miként az idő háromféle: *múlt*, *jelen* és *jövő*; úgy oszlik fel az igének ezen viszonyait kifejező alak is háromfélére: múltira-, jelen- és jövőbelire. Ezen időalakokat, minthogy azokban minden (másokra) vonatkozástól elgondolunk, *általános időknek* nevezik, pl.

múlt : *ἔτυπον*; schlug;

jelen : *τύπω*; schlage;

jövő : *τύψω*; werde schlagen.

A példák magyarítását későbbre tartom fenn.

„Ezen időalakokra az aoristus (határozatlan) nevet javasolnók, ha ezt a görög nyelvtanítók megszorítva csak a múlt általános időalakjaira nem használják vala.“

Ugyanezekre nézve egy másik nyelvtudós (Heyse K. V. L.) által „System der Sprachwissenschaft“ című munkájában, a 207. és következő §§-okban kissé bővebben ekképen értesülünk :

„Az idő maga magában szakadatlan folytonosság, melyek egyes mozzanatai — momentumai — önmagukban külön nem választhatók. De a szemlélő emberre nézve határvonások állanak elé, melyek nem magukban, hanem csak az egyén szemléletére vonatkozva és csak erre nézve léteznek ; még pedig szükségképen három szakaszok vagy terjedések támadnak. A középső a jelen, közelebről csak egy pont : a most, az épen jelenvaló pillanat, mint alanyi határ a múlt és jövő között.“

„Múlt és jövő úgy tűnnek fel előttünk, mint kiterjedettek, azonban mint oly időköz, melyben egyes pontokat is meghatározhatunk. Ellenben a jelen a mi közvetlen észlelésünkben csak egy eltűnő pont. De az emberi szellem a jelent is úgy foghatja fel, mint egy egész időközt (nagyobb tartammal vagy kiterjedéssel), vagyis megfordítva, az egész időközt, melyben lebegünk, jelennek gondolhatja. Így nézlelhetjük a napokat, éveket sőt századokat is mint jelent (e napban, ez évben, e században). A három időtartam különbsége tehát egészen subjectiv — alanyi vagy önkileges. — Innen az ige azon alakjait is, melyek valamely cselekvényt vagy eseményt az időnek ezen három tartamai (terjedései) szerint terjesztenek elé, *alanyi időknek* nevezhetjük, vagy a közönséges elnevezés szerint aoristuskoknak, *határozatlanoknak*, mivel a cselekvény csak azon időszak szerint (az eladó, beszélő időpontjára vonatkozva — 210. §.) minden másféle meghatározás (határvonás) nélkül, ön magában terjesztetik elé, melybe azon cselekvény beleesik.“

(Alább a fejtegetések folyamában a szerző ezt világosabban fejezheti és fejezi ki, így szólván : „Mint hogy a cselekvény egyes mozzanatainak meghatározása rendszerént csak egy másik cselekvényre vonatkozás által létesül, mely másik cselekvény amazzal valamely mozzanatban összeesik, tehát a határozott időket *viszonyosaknak*, ellenben a határozatlanokat *általánosaknak* is nevezhetjük, pl. *tum cum intravi* — általános — *scribebat* — viszonyos idő“).

„A midőn (t. i. ha az idő csak mint határozatlan adatik elé) egészen közönbős dolog, vajjon a cselekvény időközt tartalmaz-e vagy csak egy időpontot. Például, múlt aoristusa : Caesar fiel von Mörderhand (időpont); Caesar schrieb die Geschichte seiner Feldzüge (időköz); jelen aoristusa : ich lese den Plato (habár az e pillanatban nem is történik). A jövő aoristusa : ich werde einmal den Plato lesen (valamely jövő, de egyébiránt határozatlan időben).“

„A múlt aoristusára a görög nyelv saját időalakokkal bír : *ἔγραψα, ἔλαβον*; így a római származású nyelvek is; a francziában *je lus, il vint* (különbözők ezektől : *je lisais, il venait*. Minthogy a jelen és jövő aoristusai nem bírnak (a nyelvekben) saját alakokkal, tehát a két-féle (jelen vagy jövő) időt rendszerént nem ismerik és nem különböztetik meg. Pedig lényeges a különbség ebben : die Nachtigall singt (egész általánosságban), vagy : hört, wie die Nachtigall singt (az alatt midőn a kertben sétálunk); ich werde einmal den Plato lesen, vagy : ich werde morgen den Plato lesen, während du schreiben wirst.“ (A magyarban, mint tudjuk és alább látni fogjuk, az utóbbi mint viszonyos jövőt is jelen alakjával adjuk).

Viszonyos idők (Schmitthenner szerént).

„A fentebbiekben eléadott minden egyes időpontból (vagy időponthoz mérve) ismét gondolhatunk jelent, múltat és jövőt. S az innen származó kilencz időt *viszonyosnak* nevezzük, mivel az általok elértesztett esemény egy másik eseményre vonatkozva terjesztetik elé.“

A) *A jelen időalakjai.*

a) *Jelen a jelenben*, azt jelöli a mi a jelennel azonegy időben történik, mint : *amo* (nincs a nyelvekben az általános jelentől külön alakja, lásd fentebb Heyse fejtegetését).

b) *Jelen a múltban* (közönségesen praeteritum imperfectum, vagy mindkét elnevezés külön is, csak praeteritum vagy csak imperfectum) szerző szerént németül : *Vorgegenwart* — jelen előtti — (de e szó nem fejezi ki azt a mit a „jelen a múltban“), annak elértesztésére a mit úgy gondolunk, mint egy másik múlt eseménnyel azon egy időbelit, pl. *amabam*. A példa igen röviden van adva, lásd fentebb Heyse példáját : *tum cum intravi scribebat*).

c) *Jelen a jövőben* (*Nachgegenwart*, a németben megint nem fejezi ki azt a mit a „jelen a jövőben“) annak megjelölésére a mi egy

jövő eseménnyel azonegy időbelinek ábrázoltatik, pl. *amabo* (a magyarban ez az, a mit jelenidő alakjával fejezünk ki : *holnap* Budára *megyek*; ez utóbbi esemény : *megyek*, a másikban : *holnap* történik; hasonló : valahová *menendesz*, *megyek*, az utóbbi az elsőre, *menendesz'* viszonyúl mint abban, akkor történő).

B) A múlt időalakjai.

a) *Múlt a jelenben* (Perfectum) annak megjelölésére, a mit a jelenben elmúlnak ábrázolunk, mint : *amavi*. (Alább a szerző így szól:) A legtöbb nyelvek erre is csak az általános múltat használják; mások, különösen római és germán eredetű újabb nyelvek körülírják. Egyébiránt az alakokban itt nevezetes zavarral találkozunk. Mind a szanszkrit, mind a góth és görögben egy múlt alak kettőztetéssel (reduplicatióval) képeztetik; de az alkalmazásban teljesen eltérnek egymástól. A góth általában a múlt jelölésére használja, a szanszkrit majd mint jelen előttit (jelent a múltban) majd mint múltat a jelenben használja, a görög pedig mint a jelenre viszonyuló oly múltat, melynek következményei egészen a jelenig tartanak, úgy hogy például *γεγάμηκα* azt teszi : ich bin verheirathet (— házasult vagyok —).

b) *Múlt a múltban* (Plusquamperfectum, Vorvergangenheit, múlt előtti, vagy elébbi múlt) annak jelölésére, a mi egy múlt eseményre vonatkozva már (elébb) elmúlt, mint : *amaveram*.

c) *Múlt a jövőben* (futurum exactum, Nachvergangenheit — múlt utáni —), mely azt ábrázolja, mi a jövő időponthoz nézve, mint múlt tűnik fel, pl. *amavero*.

C) A jövő időalakjai.

a) *Jövő a jelenben*, (futurum periphrasticum) a mi a jelenre viszonyítva adatik elé, mint jövő, pl. *amaturus sum*.

b) *Jövő a múltban* (Vorzukunft — jövő előtti), a mely a múltbeli egy pontból tekintve tűnik fel mint jövő : *amaturus eram*.

c) *Jövő a jövőben* (Nachzukunft — jövő utáni) a mi a jövőbeli egy pontból tekintve tűnik fel, mint jövő : *amaturus ero*.

„Az írásmódot illetőleg ezen időalakok :

a) *leírók*, főntebb az a alattiak (jelen a jelenben, múlt a jelenben, jövő a jelenben).

b) *történelmi*ek vagy *elbeszélési*ek a *b* alatt levők (a múltra vonatkozók : jelen a múltban, múlt a múltban, jövő a múltban).

c) *jóslati*ak a *c* alatt levők.

Az utóbbi felosztásból kimaradtak az általánosak, pedig azokat is be kell ide sorozni; különösen az általános múlt minden ismeretes nyelvben egyik legnevezetesebb elbeszélési idő, sőt az általános jelen is sokszor vétetik múlt helyett, mint alább elé fog adatni.

Schmitthenner szerint tehát az elméletben öszvesen tizenkét időalak volna.

Térjünk Heyse munkájára, a ki az alanyiakkal szemben tárgyilag os idöket is tanit, és ezekkel összefüggésben adja elő a határozott vagy viszonyos idöket.

Tárgyilag os idök.

„Elgondolván a három (általános) idöszaktól, mely a szemlélö egyénre (alanyra) vonatkozik, az ige által kifejezett minden cselekvény vagy az idöbeli minden esemény és állapot, legyen az múlt, jelen vagy jövő, bír önnön magában bizonyos kiterjedéssel vagy tartammal. Ezen idöközben ismét bizonyos idöpontokat, idömozzanatok — a cselekvény idömozzanatait, tárgyilag os idöpontokat — lehet megkülönböztetni, melyek háromfélék :

1) *kezdö cselekvény* (vagy állapot) : actio seu res inchoanda seu instans ;

2) *tartós* (vagy végzetlen) *cselekvény* : actio s. res durans s. infecta (imperfecta) ;

3) *végzett cselekvény* : actio seu res perfecta seu exacta.

„A kezdönek némi hasonlósága van a jövővel, a tartósnak a jelennel, a végzettnek a múlttal. Azonban a két felosztást gondosan meg kell különböztetni. Jövő, jelen és múlt alanyi (az alanyra vonatkozó) idöszakaszok ; az imént elszámoltakat pedig csak önnönmagukban kell és lehet helyesen felfogni. Tisztán kifejeztetnek ezek a részesülök (participiumok) és határtalan módok (infinitivusok) által, melyekben önmagukban rejlik az ige anyagi tartalma, sőt minden egyes alanyi idökkel összekapcsolhatók : *scripturus sum, eram, ero, epistola scripta est, erat, erit.*

Határozott idök.

„Ha a beszélö az idöbeli azon eseményt, melyet eléad, csak eléadása idöpontjára vonatkozva terjeszti elé : akkor ezen eléadás

csak alanyi vonatkozatot (t. i. a beszélő alanyra vonatkozást) tartalmaz, s a mondott három általános idő áll elé. (Ezért nevezém ezeket első értekezésemben *beszélő* időknék, t. i. egyedül csak magára a beszélőre vonatkozó azaz *alanyi* időknék; de zavart okozván, mostan a ,beszélő idő‘ nevezetét, melytől különbözik az ,elbeszélési idő‘, elhagyom). Azonban az alanyi idővonatkozással egyszersmind a cselekvény tárgyilagosa kifejezése is összeköttethetik, a midőn minden egyes időszakban három-három *határozott idő* fog keletkezni ú. m.

Jelen(ben)

1) Kezdő cselekvény a jelenben (actio s. res inchoanda s. instans in praesenti): *scripturus sum*, μέλλω γράφειν, *je vais écrire*, régi német: *ich werde schreiben* (azaz schreiben).

2) Tartós v. végzetlen cs. (actio durans s. infecta): *scribo*, γράφω, *ich schreibe*, *I am writing*. Praesens imperfectum. Végzetlen jelen.

3) Végzett cs. (actio perfecta) γέγραφα, *scripsi*, *dixi*, *ich habe geschrieben*. Praesens perfectum. Végzett jelen.

Múlt(ban)

4) Kezdő cs. a múltban (actio instans in praeterito): *scripturus eram*, *j'allais écrire*, *ich war im Begriffe zu schreiben*, régi német: *ich ward schreiben*.

5) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta): *scribebam*, ἔγραφεον, *ich schrieb*, *I was writing*, *j'écrivais*. Praeteritum imperfectum. Végzetlen múlt.

6) Végzett cs. (actio perfecta): ἔεγραψα, *scripseram*, *ich hatte geschrieben*. Praeteritum perfectum, vulgo: plusquamperfectum. Végzett múlt. Régmúlt.

Jövő(ben)

7) Kezdő cs. a jövőben (actio instans in futuro): *scripturus ero*, *j'irai écrire*, *ich werde im Begriff sein zu schreiben*.

8) Tartós v. végzetlen cs. (actio infecta): *scribam*, γράφω, *ich werde schreiben*, *I shall be writing*. Futurum imperfectum s. simplex. Végzetlen v. egyszerű jövő.

9) Végzett cs. (actio perfecta): *scripsero*, görögül csak szenvedőleg: *τετέλεμαι*, *ich werde geschrieben haben*. Futurum perfectum oder exactum. Végzett jövő, múlt jövő*). (L. jegyz. a 325. l.)

„A három aoristus és ezen kilencz határozott idő teszi a fogalomszerüleg megállapított 12 időt.“

A munka kiadója Steinthal erre azt jegyzi meg : „Csak hogy ezekhez hozzá jönnék még a határtalan módok és részesülők három időji“ (tárgyilagos idők). Tehát Heyse fejtegetései szerént is nem 12 hanem 15 idő van az elméletben.

„Más kérdés — folytatja Heyse — ezen idők melyikét és mely rendben tünteti elé forma szerént minden egyes nyelv? melyek hiányzanak nála és azért másokkal pótolandók? úgy hogy egy időalaknak több időfogalmat kell jelölnie; pl. a latin perfectum egyszersmind a múlt aoristust is képviseli *scripsi* = *ἔγραφα* és *ἔγραψα*; és a németben a praeteritum egyszersmind aoristus és imperfectum is : *ich schrieb* = *ἔγραφα* és *ἔγραφον*.“

„Mint hogy a cselekvény időpontjainak meghatározása (a határozott idők alakulása) rendszerént csak más cselekvényre vonatkozólag történik, mely amazzal valamely időpontban összeesik : tehát mind ezen határozott időpontokat *viszonyosoknak* is nevezhetjük, az aoristusokat ellenben *általános időknek*; például : *als ich hereintrat* (*tum cum intravi* aoristus), *war er im Begriffe zu schreiben* (*scripturus erat*), *schrieb er* (*scribebat*), *hatte er geschrieben* (*scripserat*). Csak a jelen határozott időji állanak rendszerént vonatkozás nélkül más időkre, mivel a beszélő és hallgató jelenére, a mostanra vonatkozás már magában a kifejezésben foglaltatik : *ich bin* (*jetzt eben*) *im Begriffe zu schreiben*; *ich schreibe* (*gerade jetzt*); *ich habe geschrieben* (*azaz ich bin jetzt mit dem Schreiben fertig*); *dicke* (*nunc*); *fuimus Troes*.“

„A perfectum mint praesens perfectum (végzett jelen) helyes megértése legtöbb nehézséggel és zavarral jár. Hajlandók vagyunk az mint tempus praeteritumot tekinteni, miután a bevégzett cselekvényt fölcseréljük a múlttal. Igaz ugyan, hogy a perfectum nem mindig fejez ki oly bevégzett cselekvényt, mely a jelen pillanatban végeztetett be, hanem olyan eseményre is alkalmazható, mely már rég bevégzetett; de az ilyen is mindig úgy ábrázoltatik, melynek vonatkozása van a beszélő alany jelenére és *következésében jelenleg is*

*) „Ezen rendszerre — úgy mond szerző — a stoicusok vetették meg az alapot. Az újabbak közül Scaliger, Harris, A. Bernhardi tárgyalták ezt legjobban. A legtöbb grammaticusok teljesen homályban vannak az iránt.“

fenn áll; pl. ha éjfélkor mondjuk: *die Sonne ist (längst) untergegangen*, ez különböző ettől: *die Sonne ging unter. Columbus hat Amerika entdeckt* (es ist gegenwärtig entdeckt*) különböző ettől *Columbus entdeckte Amerika*. A perfectum t. i. valamit úgy nyilvánít, mint tényt; az aoristus valamely eseményt elbeszél. Azért azon ismeretes görög szólásban *ἡ γέγραφα, γέγραφα* nincs autologia. Az első jelenti általában a cselekvényt mint jelenben bevétet, a másik mint melynek következése most is fennáll, németül: *was ich geschrieben habe, bleibt geschrieben.*“

E fejtegetésnél kissé tovább kell maradnunk. Nekem úgy tetszik, hogy ha ‚végzett jelen‘ alatt azt kell értenünk, a mi az valósággal, t. i. *oly bevégzett tény, melynek következése a jelenben is fennáll*: úgy csak a görögben találjuk az ennek megfelelő egyszerű alakot a perfectumban, és se a német, se a latin perfectum, akárhogy forgatjuk, teljességgel nem fejezi ki tökéletesen azon fogalmat. De a magyar sem. Mindháromból csak azt tudjuk, hogy megtörtént, bevégzetett valami, de hogy ezen megtörtént dolog következése a jelenben is fennáll-e vagy sem, azt csak a görög perfectum fejezi ki, a többi nyelvekben azt csak másunnan tudhatjuk; pl. *Kolumbus fődözte fel Amérikát*, mind a három nyelvben csak megtörtént dolgot jelent, valamint ez: *házat építettem*, de hogy ezen ház fennáll-e most, ezt, ha másunnan nem tudom (pl. rámutatva ezt a házat), az ‚építettem‘ szó soha ki nem fejezi az érintettük három nyelv perfectuma közül egyik sem.

Innen a *ἡ γέγραφα γέγραφα* kifejezést valamint Heyse a németben így fordította: *was ich geschrieben habe, bleibt geschrieben*, úgy se a latinban (*quod scripsi, scripsi*), se a magyarban (a mit írtam, írtam) nem adhatjuk ugyanazon egy alakkal mint a görögben, hanem például a magyarban ilyen formán: a mit írtam, írva van.

Ezen észrevétel igen nagyon fontos jelen értekezésemben, mert ez mutatja ki egyik lényeges tévedését némely ellenvéleményüeknek a magyar igeidők használatában. T. i. alkalmasint a görög nyelv után indultak volt. A görög perfectumot mássalhangzós múlttal fordítván (a minthogy általában nem is lehet mással fordítunk, vala-

*) De én — ez értekezés írója — kérdem, hogyan foglaltatik ez a ‚hat entdeckte‘ kifejezésben; hiszen ezt máshonnan tudjuk, nem a német perfectumból.

mint a latinban is azoneygy forma adja vissza a görögnek mind perfectumát mind aoristusát, a németben meg a görögnek imperfectumát és aoristusát is), továbbá a tartós múltnak — görög imperfectumnak — a magyarban (helyesen) összetett múltunk (*ír vala*) felelven meg, a görög nyelvben jártas némely nyelvészeink, némi régibb példák által is buzdítva, úgy véleik osztályozhatni a másik egyszerű magyar múltunkat, miszerént ez már most a görög aoristusnak felelne meg. Tehát szeréntök a magyarban külön alakkal mind a három görög múltat szépen kifejezhetnők. De itt is, mint mindenben, egyes-egyedül csak a magyar nyelv sajátága, saját szelleme bír döntő erővel. Miben tökéletesen egyet értek a „Magyar Nyelvészet” szerkesztőjével. Csakhogy némely lényeges dologban mindketten más-mást olvasunk ki a nyelvből. S míg tovább mennék, hivatkozom minden magyar emberre, s minden magyar nyelvérzéssel bíró nyelvészre, hogy — talán ez egyetlen szót : *szoktam* kivéve — a magyar más-salhangzós múltban *egyedül ön magában*, pl. *írtam, tanultam, építettem*, és még ezerek és ezerekben bennfoglaltatik-e a *végzett jelen* fogalma, oly végzetté, melynek *következése a jelenben is fennáll*, akár valahol a régi nyelvmélekben akár az élő nyelvben ?

Tehát a legnagyobb tévedés volna a magyar nyelvben oly végzett jelenről beszélni, melynek egyszerű alak felelne meg, hanem legfőlebb csak olyanról, mely ezen és hasonló körülírásban foglaltatik : *írva van*.

De folytassunk még némelyeket Heyse után (226. és következő §§.).

„Az időalakok részint *egyszerűk* : *lego, legi*, részint *összetettek* vagyis eredetileg valamely önálló törzsnek az igéhez forradása által támadtak : *legebam* (melyben *bam = fuam*), a német : *ich sagte = ich that sagen* (ámbar kérdezhetnők : hát *that*-ban, hol vette magát a *t* végsőhang ?); részint *körülírók* : *locutus sum, verde lesen*.“

Ezen megkülönböztetésre megkívánom jegyezni, hogy egy részről igen kevés igeidő lesz a nyelvekben, mely összetett nem volna, ha minden rag (pl. *vi* amavi szóban) összetételnek tekintethetnék; így alább az augmentumról is bebizonyít, hogy az is más szóból, illetőleg gyökből eredett, tehát e szerént ez is összetett idő volna : más részről a magyarban a *vala, volt* (*ír vala, írt vala, írt volt*) egybeállítások is leginkább hangsúly által összeolvadnak az igével — habár nem szoktuk is összeírni, s minden személynél változatlanul maradnak. Innen én ezen egész értekezésemben az *összetett* vagy *körül-*

ért időalakot egyjelentésűnek veszem, s a mi bármely rag alakban az ige-törzsszel tökéletesen egybeolvadva van, egyszerű igealaknak hívom.

„A kezdő cselekvény időalakjai — folytatja Heyse — körülírással szoktak kifejezteni (scripturus sum, eram, ero). A tartós cselekvényei a praeteritum kivételével (tehát tartós jelené és tartós jövőé) összeesnek az aoristusi (határozatlan, alanyi) időalakokkal.“

„A praeteritum imperfectumnak különös egyszerű alakja a görögben az erősödött (toldott) jelentörzsből úgy származik, mint az egyszerű aoristus a tiszta (rövidebb) törzsből. A törzs bővülése (t. i. az imperfectumban) a tartósságnak jelves *) kifejezése (symbolischer Ausdruck.“ Épen azon elv, melyet én főntebb a magyar önhangzós múltra nézve is felállíték).

„A latin praeteritum imperfectumban a *bam* annyi mint *fu-am*, az összetételekben használni szokott *fu-o*-tól (mint *fu-i*, *fu-eram* stb.). A latin presens perfectum (végzett jelen) pedig részint egyszerűen képeztek, részint *si*, *ui* vagy *vi* végzetek által.“

„Eredeti tiszta jövő egy nyelvben sincs. Hanem az vagy a potentialis módtól kölcsönözött vagy a kezdő cselekvény alakja vitetett át a jövő kifejezésére“ (mint a magyarban is, valamint *fogok* régiesen annyi mint *kezdek*, úgy *and*, *end* is annyi, mint *ind* az indúl szó törzse, mint másutt és máskor bőven kifejtém).

De térjünk az elmélet további tanulmányozására.

*) A közös augmentumról is azt mondja Heyse, „hogy annak jelves értelme a cselekvénynek múltba való előretételében áll.“ Épen most olvasom Kuhn és Schleicher nyelvészeti folyóiratának 3-dik kötete 2-dik füzetét, melynek 250. és 251. lapjain kimondhatatlan érdekes a magyar nyelvre nézve is Müllertől e cikk : „Einiges über das Augment“, melynek rövid tartalma ide megy ki: Bopp szerint az Augment nem más volna, mint a tagadó (*a*, *an*) részecske, tehát *tagadása a jelennek*. De az *an*, mint e szerint várónk, sehol sem fordul elő. Mások, s jelesül Curtius szerint abban a távolra mutató névmásnak a törzset (vesd össze *a-tra*, *a-sya*, *a-smái*) kell keresnünk. E szerint a-tudam = *damals schlagend ich*. Így a *Kiriri* nyelv Délamerikában az imperfectum kifejezésére *docohò* és *dorò* (= akkor) szokat használ, amazt az ige jelenének utána, emezt elébe tevén, pl. *i-cotò-docohò* = *er stahl* (a magyarban *ő lop-a* vagy *ő lop-ha* = *lop akkor*). Örömmel jelenthetem, hogy a nagy szótárban épen ezen elemeket vettük fel. A magyar nyelv tehát egyben-másban az árja nyelvek szorgalmas buvárainak is példát szolgáltathat, ha hitelét mi magunk nem rontjuk.

Nekem úgy látszik, hogy Heyse és Schmitthenner elmékedéseik nem egészen azonosak. A három általános vagy határozatlan időre nézve ugyan a két nyelvbölcselő egyet ért. De a további egybeállításokban a kettő mást-mást tanít s egyik a másikat egészíti ki. Csak egy két gyakorlati példát hozok fel. Mindjárt ezen fogalom: *jelen a jelenben* teljességgel nem egy a tartós vagy végzetlen jelenel, pl. *épen most lőnek* vagy *(most) lövést hallok*, csak egy pillanatnyi idő, s még ki se mondtam egészen, már elmúlt, bevégeződött. Továbbá: *jelen a múltban* a görög nyelvtanok szerént is, csak rokon *a tartós múlttal*, de két különböző fogalom, úgy hogy amaz pillanatnyi is lehet, mely csak időpontot képvisel, s a latin nyelvben kivált összetett mondatokban amaz ritkán is fejeztetik ki indicativi imperfectummal, pl. *quo factum est, ut brevi tempore illustraretur*; *tantum terrorem iniecit, ut nemo sit ausus*; *cum judicasset, totum se dedit reipublicae*. *Viszonyos és határozott előbbi múlt* (relatif antérieur és l' antérieur défini) a francziában egymástól, lényegesen különböző plusquamperfectumok. Így: *abiturus erat (menendő volt)*, úgy látszik, nem kezdő múlt, hanem jövő valamely múltban. Ekként van ez talán valamennyi idővel.

Én tehát a két jeles nyelvbölcselőt egyesítem. Első értekezésemben ezt csak röviden érintém, Heyse fejtegetéseire e rövidke czélzást tevén: „Ezek ismét valamennyin úgy gondoltathatnak, hogy hosszabb vagy rövidebb (t. i. kezdő, tartós, végzett) időtartamot fejeznek ki.“ Most tehát az egészet ki kell fejtenem. De előbb a példák végett is a magyarban szokott időket kell elszámálnunk.

Az óhajtó (vagy lehetőségi) és kapcsoló (vagy szükségességi) módokról most nem levén szó — nincsenek is kérdés alatt — csak a többit lássuk, és pedig egy előre csak a közönséges elnevezéssel. Tehát

A mutató vagy valósági módban — indicativusban — előfordúlnak:

- 1) jelen idő, mely csak egy van: *ír, megy, kér.*
- 2) múltak: a) *íra, mene, kére*;
 b) *ír vala, megy vala, kér vala*;
 c) *íra vala, mene vala, kére vala*;
 d) *írt, ment, kért*;
 e) *írt vala, ment vala, kért vala*;
 f) *írt volt, ment volt, kért volt*;

összesen hat; a hetedik : *ír volt*, régente szintén divatozott; de jelen irodalmunkban egészen kiment a szokásból; a népnyelvben sem emlékezem, hogy valaha hallottam volna.

3) Jövők : a) *írand, menend, kérend*;

b) *írni fog, menni fog, kérni fog*;

c) *írni fogott* (eléfordúl a régiéknél is, mint alább*).

A mutató módban összesen tíz időalak.

A határtalan vagy miségi módban — infinitívusban — csak egy alak van :

írni, menni, kérni, még pedig mindenik időben; miután némely újabb kísérletek : *kérendeni, kérteni* (vagy *kérni vala*) alakokban, legalább még eddig nem kaptak lábra.

Részesülők :

1) kezdő : *menendő, írandó, kérendő* (a kezdő cselekvény fogalmát inkább a ragozott 'menendőben', 'írandóban' vélem rejteni).

2) tartós : *író, menő, kérő* és : *írva, menve, kérve*, vagy határozóilag : *írván, menvén*;

3) végzett : *írt, ment, kért*.

Leginkább múltjaink körül forog a kérdés s itt is lényegben az önhangzós múlt (*íra, mene*) és mássalhangzós múlt (*írt, ment*) körül, mert ezen összetett alak : *ír vala* a fűdologban, hogy t. i. tartós múltat fejez ki, nincs vitatás alatt. A *kére vala* alakra, továbbá a két elébbi múltakra (kért vala és kért volt alakra) nézve nem lényeges köztünk a különbség. Valamennyit csak a kifejtendő teljes elmélet után s most már a tekintélyesb régi példák mellett állapíthatjuk meg tökéletesen.

Az úgynevezett igeformák például : *írat, íratik, írhat, írathat, írogat* stb. az időkre nézve, nem jönnek külön vizsgálat alá; de tudni kell, hogy némely képzőink, például : *kodik* (gondolkodik), általában minden időben tartósságot fejez ki, mások, például : *odik, zik* (okosodik, csillagzik), kivált igekötők nélkül, kezdő és egyszersmind folytató jelentésűek.

Az egyesített elméletek szerint tehát az idők felosztása következő :

Általános vagy alanyi idők, egyedül és egyszerűn a beszélő alany időpontjából, azon időpontból, melyben valaki valamit beszéd-

*) ,Írandottam' újabb kori.

ben vagy írásban eléád, értendők, e három: *jelen, múlt, és jövő* (mind egyszerűen), még pedig mind a három határozatlan időben, azaz nem tartjuk szükségesnek a határozottságot kiemelni. Innen ezeket határozatlan időeknek, aoristusoknak ¹⁾ is hívják. Alább számos példát fogunk találni.

Tárgyilagos idők, melyekben foglaltatik minden cselekvénynek vagy eseménynek és állapotnak önmagában bizonyos pontja vagy pedig kiterjedése (tartama), melyeknek különös körülményei: *kezdő, tartós és bevégezt.* Ezek leginkább a részesülők és határozatlan mód által fejeztetnek ki (*írandó, író vagy írva vagy írván és írt*); de külön-külön mind a három időben előfordúlhatnak, pl. *írva van, írva volt, írva lesz, menendő vagyok, menendő voltam, menendő leszek.*

Viszonyos idők kétféle viszonyításban:

1) Az alanyi idők viszonyítatnak más idővel vagy időkörménnyel ²⁾:

jelen { a jelenben: *írok* (épen most), nincs külön alakja,
a múltban: *írék* (midőn beléptél),
a jövőben: holnap *elútazom*, valahová menendesz *megyek*,
csak jelen alakjával;

múlt { a jelenben: ma vagy épen most *írok*, nincs külön alakja,
a múltban: már *megírtam vala* a levelet, midőn barátod meg-
érkezett,
a jövőben: *írni fogtam*, eléjön a régiéknél is, mint alább lát-
ni fogjuk;

jövő { a jelenben: körülírással: *elutazandó vagyok*, (tudniillik épen
most);
a múltban: *tegnap elútazandó vala*;
a jövőben: *valahová menendesz, menni fogok*, nincs külön
alakja.

¹⁾ Nem kell ezeket összetéveszteni a görög aoristus indicativusával, mely csak múltat jelent.

²⁾ A görög imperfectumról is tanítják a nyelvészek, hogy egyszerű elbeszélésekben, ha valamely időkörmény jön közbe, pl. *kevés napokkal az után*, nem aoristus (általános múlt), hanem imperfectum használtatik.

2) A tárgyi idők viszonyítatnak az alanyi időkkel

Jelenek :

kezdő jelen : *menendőben vagyok* (szokottan : *menni kezdek*) ;
 tartós jelen : *menő vagyok* vagy *menőben vagyok* (I am going) ;
 végzett jelen : *írva van* (*γέγραπται*).

Múltak :

kezdő múlt : *menendőben voltam* (szokottabban : *menni kezdtem*) ;
 tartós múlt *) : *megyek vala* (ibam) ;
 végzett (v. régen) múlt : *mentem volt*.

Jövők :

kezdő jövő : *menendő leszek* ;
 tartós jövő : *menedek*, nincs külön alakja vagy körülírata ;
 végzett (v. múlt) jövő : *menni fogtam*, és föltételes mondatban : *ha menedek* (ivero).

Ezek szerint van az *elméletben* 3 alanyi, 3 tárgyilagos és kétszer kilencz azaz 18 viszonyos, öszvesen tehát 24 igeidő, melyeknek igen *nagy része* több-kevesebb számmal minden ismeretes nyelvekben csak *körülírással fejeztethetik ki*.

De még ezekben sincs minden kimerítve, a mi némely egyes nyelvekben feltalálható, például azon francia múlt (iménti múlt), mely *venir* igével iratik körül : *il vient de partir* (csak imént utazék el) ; a magyar 'félben' szóval szokott körülírások : *menő félben vagyok, dülő félben, épülő félben van*, melyek szerint az esemény csak a kezdődésnél maradt, továbbá *nőttön nő, várván várok* kitételek stb. Ezek különös nyelvi sajátságok, a nélkül, hogy az elmélet helyességét csökkentenék.

A kifejtett elméletből három lényeges dolgot tanulunk.

1) Általános és viszonyos idők megkülönböztetendők, és az ismeretes nyelvek törekszenek is azokat megkülönböztetni, ha más-kép nem lehet, legalább összetételek vagy körülírásokkal.

2) Különösen a múltakban törekszenek a viszonyosakat az ál-

*) A 'végzetlen múlt' nevezet talán inkább oly tartós múlt fogalmára illik, mely az eléadáskor még nem telt el. Alább példákat fogunk látni.

talánosaktól szabatosan elválasztani, úgy hogy a mely nyelvekben két egyszerű múltalak létezik (latinban, s ettől származott francziában, olaszban; a görögben pedig épen három), ezek egyikét az általános, másikat a viszonyos idő megjelölésére használják. Azonban viszonyos múlt (az elébbi múlton kívül) több levén, ú. m. *jelen a múltban*, *tartos múlt*, és *végzett jelen*, ama két elsőbbit több nyelv, például a görög, azoneyg alakkal adja, némelyik például a latin összetett mondatokban a módok fölcserélésével segít a hiányon (*accidit ut vellent*, *tantum terrorem incussit ut nemo sit ausus*) stb.

3) Az úgy nevezett *végzett jelen*, mint oly múlt, melynek következése a jelenben is fennáll, az ismeretes nyelvekben egyszerű alakkal alkalmasint csak a görög perfectumban létezik. S ezen egyen kívül a többi múlt mind a görög mind más nyelvekben mind elbeszélési vagy történelmi múltnak tekintetik.

Ezeket a magyar nyelvre alkalmazva, kétségbe vonhatatlanok e következő elvek:

1) A magyarban is két egyszerű múlt alakkal bírunk: *kért*, *kére*; tehát okszerűen egyiket általános, másikat viszonyos múltnak kellene jellemeznünk, ha semmi tekintélyes példánk nem volnának is.

2) Úgyde minden vitatáson kívül áll, maga a 'Magyar Nyelvészet' szerkesztője tanítja, hogy a mássalhangzós múlt (*kért*) általános múltnak tekintendő; tehát

3) Lehetetlen zavar nélkül a másikat, t. i. az önhangzós múltat egyébként, mint viszonyos múltnak tekintenünk.

4) Úgy is tekinti ezt maga az ellenvélemény, legalább ennek fő szóvivője többször ír ekképen: „midőn először erdélyi szónokot hallottam, *föltetszék* nekem“; ebben az utóbbi, mint önhangzós múlt, a legtökéleteseb viszonyos múlt (a másik múltban: „midőn hallottam“, történő, másik múlttal egyidejű, múltban jelen) fogalmát fejezi ki.

5) A magyar mássalhangzós múltban sincsen meg, mint fontosabb is mondám, a görög perfectum (*végzett jelen*) értelme; pl. ebből: *házat építettem*, egyetlen egy magyar ember sem fogja azt kiérteni: *fönnáll-e most is az a ház, vagy sem*; tehát fordításokban, nyelvtanokban azt nem adhatjuk ugyan s régi nyelvemlékeink sem adhatták azt mással, mint ezen múltunkkal (épen úgy, mint a latin), de a görög nyelv ezen tulajdonságával valamint a latin, és német, úgy a magyar nyelv sem bír. Hogy a magyarban csak ezen szenvedőleges kifejezést: *írva van*, *mondva van*, és egyes igében talán

a „szókott“ szót tekinthetjük ily végzett jelennek, szintén föntebb érintém.

6) A viszonyos múlton kívül létezik a magyarban egy külön *tartós múlt*, de már csak összetett vagy körülírt alakban, pl. *kér vala*, és hogy ez mint tartós értelmű múlt megfelel a latin és görög imperfectumoknak, szintén semmi kérdés és vitatás alatt nincsen.

7) Az *sincs vitatás* alatt, hogy a viszonyos múlt egyszersmind elbeszélési vagy történelmi idő is, hiszen minden magyar múlt elbeszélési vagy történelmi is, épen úgy, mint a görögben (a végzett jelenen kívül), továbbá a latinban s több másokban stb.

8) Legerősebb vitatás alatt tehát az van, miszerént némelyek azt tartják, hogy a viszonyos múlt, egyszersmind egyszerű, egymás után történt eseményeket, tényeket előadó, vagyis egy szóval *fő elbeszélési múlt volna*, mint épen a németben. Ez az enyémtől és sokunkétól eltérő és egyszersmind legnevezetesebb nézetkülönbség, mely a magyar igeidőket sarkukból, s a magyar nyelvet szelleméből forgatná ki, mert a legnevezetesebb igeidőkben s a magyar irány legtetemesebb részében fényt és árnyalatot zavarna össze*); ennek tehát ellene mondok mind halálig, ezen kétségbe vonhatatlan okokból:

9) Minden ismeretesb nyelvben, mely két vagy több egyszerű alakkal bír a múltak kifejezésére, az *általános múlt egyszersmind a fő elbeszélési idő* is, pl. görögben (aoristus név alatt), továbbá latinban, francziában, olaszban, perzsában stb.; a másik egyszerű múlt pedig a tartós múlt kifejezésére, de a *viszonyos múltéra* is több-kevesebb eltérésekkel (a perzsában szintén két imperfectumi alak van), ezért hivatkozáim első értekezésemben annyi mindenféle nyelvre.

10) Az *általános népnyelvben*, s *élő beszédben*, minden osztályt ideértve — még az *ellenvéleményűeket* is, — minden elbeszélésre, itt-ott némely szójárást kivéve — mindenki *mássalhangzós múltat használ*, még a hol egyik vagy másik viszonyos múltnak kellene is állania ily erős a nyelvérzés ezen múlt, mint elbeszélési iránt. De egyezik ezzel a régi népnyelv is. Mert

*) A világhírű Ewald Henrik egyik újabb értekezésében (Abhandlung über den bau der thatwörter im Koptischen. Göttingen. 1861.) olvasuk: „Dieser gegensatz (als perfectum und imperfectum) ist ja der erste und notwendigste, welcher in der auffassung und bestimmung der zeit hervortreten musz. (28. lap.).

11) *A régi nyelvemlékek között a küldött levelek azok, melyek leghübben tüntetik elé a szokott népnyelvet; ennélfogva föntebb a XV, XVI. századból és a XVII. század elejéből a magyar haza más-más vidékében kelt, több száz levélre hivatkoztam, melyek többnyire a Nyelvemlékek II. és III. köteteiben olvashatók, hivatkoztam továbbá kitűnő világrók és férfiak irataira, mint gr. Eszterházy Miklós nádor, gr. Zrínyi György, Báthory István lengyel király, I. Rákóczy György erdélyi fejedelemeire stb. úgy szintén világi hivatalos irományokra, ú. m. Szulimán szultán nyilatkozatára, Magyarország karai és rendeiének tudósító levelére Slavonia karai és rendeihez, az ország több vidékebeli hatóságok végzéseire, átirataira, tanúvallomásokra stb., melyekben fő elbeszélési időnek a mondott emlékekben a mássalhangzós múlt használtatott, épen úgy mai korban is a köz életben. Nem ellenkezik ezekkel lényegben és a legkitűnőbb íróknál az egyházi nyelv sem. Mert*

12) *A legkitűnőbb bibliai fordításokban, ú. m. a Tatrosi- vagy Jászay-, és Bécsi vagy Révay-codexekben, mint föntebb egész Máté evangéliomából kimutatám, mind a mássalhangzós mind az önhangzós múlt a legtöbb esetben szabályszerűleg használtatik, ú. m. amaz általános értelemben egyszerű elbeszéléseknél, emez más időre viszonyításoknál, vagy pedig az utóbbi a tartós, mint rokon múlttal fölcserélve is; némely, számszerént is csekély eltérések a rendszeréni használattól, de a melyet az általános világi irány, mint föntebb érintém, még állandóbban követ, szabályt nem alkothatnak; miként mind ezt a föntebbiekben bőven kifejtém; úgy hogy még ha némely igen csekély számú példák ellenem szólnának is, ezeket magokból ugyanazon emlékekből megczáfolhatjuk, pl. a latin 'factum est' a Tatrosi Codex kezdetén 'lön'-nel is fordittatik, de ugyanez később, és pedig számtalanszor 'lött'-nek íratik. *Genuit* a codex elején *szülé*, Lukácsnál pedig szinte a nemzetségi származás előadásánál *fuit* múltat, *volt'*-tal fordítva találjuk.*

13) Megegyeznek ezen legeslegjelesb nyelvemlékeinkkel lényegben *más régibb bibliai fordítások is*, ú. m. Pesti Gáboré, Erdősié, Batorié. S ha Pesti Gábor és Erdősi János, egyéb irataikban másképen értik vagy tanítják, ezzel csak maguk magukat czáfolják; tehát ha százszor születnék is még Pesti Gábor vagy Erdősi János, vagy mások is, még sem nyomnának semmit egy részről saját maguk ellen, más részről *a legkitűnőbb nyelvemlékek, a régi népnyelv*, mely

a levelezésekben csalhatatlanul nyilatkozik, és a *mai általános nyelvészokás* ellenében.

14) Hivatkozás történik ellenemben némely régi nyelvtanokra, Erdösi Jánoséra (kinek nyelvtana oly hiányos, hogy nincs is meg benne a mássalhangzós múlt, noha megvan más munkájában), Molnár Albertére, Pereszlényiére, sőt Révayéra is. Én is hivatkozom mind régiebbre, t. i. *Kalmárra*, mely teljesebb valamennyinél a régiebbek közül, mind némileg újabbra a *Debreczeni grammatikára*. A fentebbi grammatikusok, ú. m. Molnár, Pereszlényi s Révay elnevezéseik is : tempus perfectum primum, vagy tempus praeteritum primum, vagy tempus historicum, nem nyomnak semmit ellenem, mert hiszen miattam nevezhetik akár primumnak, akár secundumnak, akár tertiumnak ¹⁾; tempus historicum pedig a görög imperfectum is.

15) A *török nyelvre* hivatkozás épen ellenök szól a más véleményűeknek ; mert a török nyelvben egyszerű múlt csak egyetlenegy van, mint a finnben ; tehát valamint erre, magának a 'Magyar Nyelvészet' szerkesztőjének véleménye szerint, minthogy többféle időt jelent, nem hivatkozhatni, úgy a törökre sem ; ezért a török *idi-t* Meninszky és Kollár így fordítják : *erat* vel *fuit*. Különösen a *mis* végzetű múltól mindnyájan tudjuk, hogy ez részesülő, tehát az ezzel alkotott múlt, pl. *sevmisem* már összetett, a honnan az említett tudósok bővebben azt így értelmezik : *sum qui amavi* és praeteritum perfectum secundumnak nevezik, és így erre épen úgy nem lehet építeni, mint a német *ich habe geliebt* múltra. Sőt a török és magyar rokonságnál fogva a török *d* raga az egyszerű múltban épen a magyar általános múlt *t*-jével egyezik, és csakugyan Ewald Henrik egy újabb értekezésében : Abhandlung über den Zusammenhang des Nördischen (Türkischen), Mittelländischen, Semitischen und Koptischen Sprachstammes (Göttingen, 1862.), a török egyszerű múlt a görög aoristussa hasonlítottatik : „wie man am besten nennt was die Griechischen Sprachlehrer Aorist nannten : es ist im Türkischen wie sonst in so vielen Sprachen das *verkürzte* alte Perfectum (tehát szinte a rövidebb alak, mint a magyarban, görögben, miként én is fentebb kiemelém), welches durch ein *di* sich bildet“ (17. lap. ²⁾.

¹⁾ A szótárban, míg annak helyén bővebben kifejthetjük, mi is használunk 'első' és 'másod múlt' nevezeteket.

²⁾ Ugyanezen értekezésben olvasom, a mit német nyelvésztől nem re-

Térjünk valahára — e végtelen hosszadalmasságú okoskodások, ismétlések és példafelhordások után az egyes magyar igeidőkre.

Számosabb példát csak azon időknél fogok felhozni, melyek nagyobb vitatás alatt vannak.

Ezen példákban vezérelvül ugyan az általános elméletet, de csak a mennyiben ez a magyar nyelvre is illeszthető, tartám szemem előtt: mindazáltal alkalmazásban egyesegyedül magát a magyar nyelvi sajátágot, úgy mint ez a régi legjelentékenyebb nyelvemlékekben is mutatkozik, állítám fel irányadóul.

A) *Jelen idő.*

1) A jelen időalakot használjuk a magyarban, mint több más nyelvben, akár időpontot, akár (nagyobb) időközt akarunk ábrázolni, és mind határozatlan mind bizonyos meghatározott értelemben. (A Tatrosi codexből):

„Ím te anyád és te atyádfiai kün állnak, keresnek tégedet.“
Időpont. „En gyermekem köszvényes *fekszén* házamban és gonoszól *gyötretik*.“
Időköz. „Hol *vagyon* te kenced ott *vagyon* es te szived.“
Az elsőbb határozatlan, az utóbbi (mert már amarra vonatkozik) határozottabb értelemben. „Lássátok a mennyei repesőket, mert *nem vetnek, sem aratnak sem gyíjtnék* csűrőkbe és tü mennyei atyátok *elteti* azokat.“ Minden időben, tehát a jelenben is.

2) Történeti elbeszélés közben az előadás élénkebbítésére, mint szintén más nyelvekben, múltak, még pedig mind általános, mind különösen viszonyos múlt helyett: „Az tolnai főbíró ezt megértvén *oda megyen* és az asszonyt megszólítván *mond neki*.“ Tolnai levél 1561-ből. „A török császár kérte az Velenczésektől Czipriát, és egy

méltem: „dasz nach allen diesen seiten kein anderer sprachstamm sich mit ihm (t. i. az altaji, vagy mint ő nevezi éjszaki másképp török nyelvtörzsszel) vergleichen lässt, und seine sichere erkenntnisz für die aller menschlichen sprache sehr lehrreich werden kann.“ (A helyesírás mindenütt az Ewaldé). Más német, sőt általán európai nyelvészek az árja nyelvtörzsnek (melyet Ewald középföldinek — mittelländisch — nevez) tulajdonítják az elsőséget, sőt a tökéletességet. Ewald Henriket szerencsések vagyunk társunknak is mondhatni. Külföldi írókra csak az általános nyelvtudomány szempontjából hivatkozom és hivatkozám mindenütt. A magyar nyelv sajátága és szelleme csak magyar kútfőkből meríthető egyes egyedül. De ilyen kútfő az általános népnyelv is.

millió aranyat, Mikor aztán az követ *elérközik* nem *küldnek* az követ eleiben szokások szerént főembert, hanem poroszlókat és azokkal *hozatják* az tanácsházba, a hol immár özvegyültek volt. Ott mindjárt felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják, megkiáltatták az követtel az követséget, mikor említette, hogy Cziprust kéri császár, egy papiroson irt Cziprust *hoznak* elé és neki *adják* . . . Az aranyat hogy az követ *fogja* (régies = kezdi) kérni, egy zsák holt szenet *adnak* neki ily szóval: ihon úgymond csináljon császárod ezzel magának aranyat ha kell neki. És ezután mindjárt kiküldötték az követet“ stb. Gróf Zrinyi György levele Magócsi Gáspárhoz 1570-ben.

3) Sajátsága a magyar nyelvnek, hogy ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő fogalmát kifejezi, vagy az egész előadás már más módon kiténteti a jövőt, az ige e mellett csak jelenalakban áll: „Ki jövendő en utánam . . . az *keresztel* (a Vulgataben: baptisabit) titeket szentlélekben.“ „Mind ezeket neked *adom* (dabo), ha leesvén imádandasz engemet.“ „Legottan kedig a törödelemnek napi után a nap *megsetéltetik* (obscurabitur) és hold nem *adja* (dabit) ő világát és a csillagok *lehullnak* (cadent) menyről és a mennyei jószágok *megindoltatnak*“ (commovebuntur) stb. Mind a Tatrosi codexben. Ezek tehát és ezerek, nem általános vagy egyszerű jövök, hanem jelenek a jövőben, azon jövőben, melyet valamely más szó vagy az egész előadás egybefüggése fejez ki, ú. m. ,ki jövendő‘ ,ha imádandasz‘ ,legottan a törödelemnek napi után.‘ Magában a ,Magyar Nyelvészetben‘ felhozott példa: „Ha az én leányom Margit engedönd‘ ez házasságra és papának áldomása megnyervén, *megteszöm* a mit kérsz“ nem egyszerű jövöt tartalmaz, hiszen világosan megelőzi egy másik jövö: ,ha engedönd‘, tehát ,*megteszöm*‘ világosan csak azon időre vonatkozik, midőn a főtebbiek fognak történni, azaz jövö időre, innen ez nem egyszerű, hanem viszonyos jövö, t. i. jövöben jelen‘ épen úgy, mint ebben: *holnap* Budára *megyék*, itt is ,*holnap*‘ nélkül ,*megyék*‘ soha sem jelent jövöt.

B) *Múltak* a magyarban mind elbeszélési idők.

Ezek fölsorolásában legelső helyre teszem a mi az elméletben is első helyen áll, mely is

I) *Általános múlt*, másképen főelbeszélési idő, vagy főmúlt, független múlt a mássalhangzós múlt alakjával fejeztetik ki, ú. m.

a mely által az elbeszélő az cseményeket, mint tényeket, úgy a mint történetek, egyszerűen minden más időre tekintet és viszonyítás nélkül adja elé, mint a görög indicativusi aoristus, és részben a latin ugyan ilyen perfectum; ellentétben a viszonyos múlt alakjával, mely által már egy másik *múltban történt*, és az elébbi múltéval, mely által egy másik *múlt előtt történtet* jelölünk; de ellentétben a végzett jelennel is, mely által valamely tényt a jelenre tekintettel, vagyis úgy ábrázolunk, mint a melynek *következése a jelenben is fennáll*, pl. *írva van*.

Ez utolsó időalak egész általánosságban különösen a görög perfectum sajátja, noha a görög nyelv is perfectum helyett számos esetben csak aoristust használ, ha t. i. a jelenre tekintés vagy az összefüggésből elegendőleg kiviláglik, pl. „melyeket (mely kincsek) ők (a bölcsék) könyveikben *hagytak hátra*“ (*κατέλιπον*) Xenophonból. (Griechische Grammatik von Philipp Buttman Dr. Dreizehnte Ausgabe S. 137.)

Ezen fölbeszélési múlt a magyarban oly erős, hogy valamint a mostani közbeszédben általánosan ezt használjuk (még az ellenvéleményűeket sem véve ki) minden többi múlt helyett is: úgy a legrégebb nyelvemlékek azon osztályában, melyek a köz nyelvet s nép nyelvét leghübben tüntetik elénk, ú. m. a levelezésekben, szinte általánosan ezen múlt alakot találjuk, miként ezt föntebb több száz régi levélre hivatkozással, és az ország minden akkori vidékéből szedgetett idézetekkel is untig bebizonyítám, s a hol imitt-amott más múltak is fordulnak elé, azok az imént megírt elmélettel többnyire megegyeztetetők. De megegyeztetetők azzal nagyobb részben — tehát szabályt alkotnak — a legrégebb bibliai fordítások is, mint szintén föntebb eléadám; úgy hogy például a Tatosi codexben *factum est* latin perfectumot, mely még Máténál néha „lön“ szóval fordítatik, Lukács Evangyéliomában mintegy negyvenszer „lött“ múltal találjuk.

Általában ha nem a codex legelején akarom vala kezdeni föntebb a példákat, a későbbi czikkekből jóval több példát találok a mássalhangzós múltra.

Tehát összevontan, hogy a mássalhangzós múlt alak *általános és egyszersmind fölbeszélési múltat* jelöl a magyarban csalhatatlan okok:

1) A mai nép- és közbeszédbeli nyelv még az ellenvéleményűekét is ideértve;

2) A régi nép- és köz nyelv, mely a levelezésekben, még a főbb és tanult osztálybeliekéit is ide értve, ellenemondhatatlanul nyilatkozik ;

3) legkitünőbb nyelvemlékeink, a régi bibliai fordításokban az idevonatkozható példák nagyobb részében.

4) Az elmélet, vagyis jeles nyelvbölcseleknek az általános nyelvsvizsgáláson alapuló azon tapasztalati tanjak, miszerént az ismeretes nyelvek, ha több egyszerű múlt időalakkal rendelkezhetnek, az általános múltat használják, még pedig ez általában rövidebb alakú szokott lenni, fölbeszélési múltnak is, mint a görög az aoristust, a latin a perfectumot; de a mit a német és több oly más nyelv, melynek csak egyetlen egyszerű múlt alakja van, nem tehet, hanem különösen a viszonyos múltak kifejezésére legfőlegb körülírásokat használ.

Ezen elv meghatározásánál kissé tovább időzék, mert ez sarkpontja egész értekezésemnek. Ha ezt igazoltam, a többi magától következik.

P é l d á k.

Ha czélom volna csak példákat halmozni egybe, legrégebb nyelvemlékeinkből is egész köteteket írhatnék ki, még azokból is, melyekből az ellenvélemény támogatására hoztunk föl idézetek, például Pázmánból. Most csak a főtebb érintett nyelvemlékekből lássunk néhány példát, még pedig leginkább olyanokat, hol egy körmondatban (egy ponton belül) több hasonló múlt fordul elé.

„*Alkotta ő házát fővenyen és szállott le es (= esö), és jötennek folyók és fúttanak szelek és omlottanak a házra és lesett és volt ő romlása nagy*“ (Tatrosi codex Máté. VII. fejezet).

„*Zarándoklani eredett ember hitta ő szolgálit és adta azoknak ő javit és egynek adott öt girát, másnak kedig kettöt, de a másnak egyet, egy mendennek ő tehetsége szerént és legottan eleredett*“ (Ugyanott XXV. fejezet).

„*Mert tekintette ő szolgáló lyányának alázatosságát. Mert tött ennekem nagyokat. Tött hatalmat ő karjában, elhímtett kevélyeket. Levetett hatalmasokat székből és felmagasztatott alázatosokat. Ehezöket betöltött jószágokkal és kazdagokat eresztett hiúan. Fogadta izraelt ő gyermekét, megemlékezett ő irgalmasságáról, miként beszéllett mü atyáinknak. Lukozott kedig ő vele Mária monnal három hónapokban* (Tatrosi codex Lukács. I. fejezet).

A többek közt ezen utolsó „lakozott” a legvilágosabban mutatja, hogy az eléadásban nincs tekintet a jelenre, azaz arra, vajjon fennáll-e még azon múlt következése vagy sem? De a fentebbi múltak is a görög szövegben szintén aoristusok.

„Fiam! mit *töttél* így ninckünk, ime te atyád és én bánkódván *kerestünk* (a Vulgataban: *quaerebamus*, tehát még a nagyobb tartósságra sincs a magyarban tekintet) És ők nem *értették* ez igéket, mely(ek)et *beszéltet* ő nekik és *leszállott* ő velek és *jött* Nazaretbe.“ (Lukács II. fejezet).

Az utolsóknak különösebben semmi lehető részök nincs a beszélő (Lukács) jelenében, azaz semmiképen nem „végzett jelenek”.

„*Énekleltünk* tünektek sipokkal és nem *szóktetek*, siralmas éneket *énekleltünk* és nem *sírtatok*. „Mert *jött* János baptista nem evén kenyeret és nem iván bort és mondotok: ördögöt vall. *Jött* embernek fia evén és iván és mondotok: ime faldokló ember“ (Lukács evangéliomában).

Ugyanezek Máténál még önhangzós múltak (kivéven: *Jött* János).

„*Kiment*, ki vet, elvetni ő magvát, és mikor elvetette volna egyebi *esett* az út félén és *megnyomottatott* és a menny(e)i repesők *megötték* azt. És egyebi *esett* a kövesre és kikelvén *megaszott*, mert nem *vallott* sírt, és egyebi *esett* a tüvis közbe és egyembe *felnöttek* a tüvisek és *megfojtották* azt és egyebi *esett* a jó földbe és kikelvén *gyümölcsözött* száz azannyéat.“ (Lukács VIII. fejezet).

„Leányom tégedet te hütöd *megüdvözített*, menj békességgel. És legottan *megvigaszott* a csapástól.“ (Mark V. fejezet.)

Példák arra, hogy a régibb bibliafordítók is a Tatrosi codexszel nagyobb részben egyezőleg fölbeszélési múltnak használják a más-salhangzós múltat: „Ki *mutatott* nektek elfutnotok“ (Tatrosi c. Máté III.). Pestinél: „Ki *jelentette* meg nektek, hogy elfutnátok.“ Erdősínél: „Kicsoda *jelentette* meg nektek“ stb.

„*Megkövéredett* e népnek ő szívök“ (Máté XIII.). Pestinél: *megtompúlt*. Erdősínél: *megnehézedett*.

„Kiket Isten egybe *szerketett*“ (Máté XIX.). Pestinél: *egybeszerzett*. E-nél *egybefoglalt*.

„Hányszor *akartam* te fiaidat egybegyöjtenem. (Máté XXIII.) mind a hárman.

„Mikor *láttonk* tégedet?“ stb. mind a hárman.

„Reménykedett Istenben.“ (Máté XXVII). Pesti és Erdősínél :
bízott.

Lássunk valamit a levelezésekből és világiak egyéb irataiból.

„Egy kalmár *jött* ide, ki ott alatt *Váczott volt*, ez szemmel *látta*, hogy a mely törökek annál *voltak* az több haddal, annak hason fele mind oda *veszett*.“ Ismét alább : Az terekek kedig három nap és három éjjel mind *mentek* innen oda : és amazok, hogy készen *várták* minden felől, csak kereskeről *vették* és az Dervis bék *volt* előljáróban az mind népestől oda *veszett*, az hatvani bék is mind népestül *oda veszett* és ezenképen minden végekből sokan ott *vesztek* és budai törökeket, kit szemével *látta*, ki gyalog *jött* meg, ki lovon“ stb. Komáromi levél 1558-ból.

„Hirt kegyelmednek egyebet nem irhatok, hanem az törökök itt igen forgódnak körülöttem, de Isten *megoltamazott* tülök. Az hatvani békkel *összevesztem*, váltig rútoljuk egymást . . . Továbbá, im *küldtem* ki az dézmára ez vitézlő Dencz Jánost . . . tudja ti ketek (= kegyelmetek) az mint *elvégeztük* György urammal és ketekkel“ stb. Magóchy Gáspár, egri főkapitány levele, Várday Istvánhoz, 1564-ben.

„Az gyermeket az Miklós Deákné ott *hagyta* és másnap ide Tolnára haza *jött* és ugyanazon napon hétfőn itt *kirakodott* az piarczon. Tolnai levél 1561-ből.

„Hit szerént minden embert reá *kérdettünk* . . . De semmi bizont nem *mondhatott* hozzá . . . Mi semmi gonoszat hozzá nem *láttonk* jöllehet sok szót *hallottunk*“ stb. Rimaszombathi levél 1567-ből.

„Az minemü egyenetlenségünk *volt*, jámborok által *megegyeneséttük* ily ok alatt, hogy én adtam Kérbe Mocsár Lukács neü (= *nevü*) jobbágyomat mind házával és örökségével, az én bátyám is az kertet az kin egyenetlenségünk *volt*, nekem *megengedte*“ stb. Szathmári oklevél 1567-ből.

„Ott *sollicitáltam* immár az deákokot. *Megírták*, kezemben is *volt*, az hátán *megvolt* írva Listhius uram írása.“ Ismét : „*Én mondtam* : hiszen *proponálta* kegyelmed ö Felségének, mi szükség kamarárul testimoniumot hozni, mert az előtt is azért *vittem* hozzája, hogy ott az kamarán nem *érhettem* végét“ stb. Péterffy András ügyvivő levele Bécsből 1569-ben.

„Oláh László juhász Királyteleken . . . *megesküött* és hiti szerént azt vallja, hogy én Baskón *laktam* . . . , juhot *öriztem* és sajt

nyomója is *voltam* mikor az Nagyságos Magochy Gáspár uram bele *szállott* Regécz várában, én mindenütt mindenik hegyen szabadon *jártam* az hegyeken mind az Káva bérczen mind az Simán és ott az ki hegyek vadnak, senki engem nem *bántott* (még az fejő kosár is az Káva bérczfarkon *volt*) sem Boldogkőből sem sohonna, mert Regéczhez *birták*. Azt is vallja, hogy az kis Simán *kaszállottak* az Baskaiak és senki nem *bántotta* Boldogkőből az Sár patakánál az völgyben is *kaszállottak* az Baskaiak és ott is *fejtem*, mert fejő kosár ott is *volt*.“ Abaúji tanúvallomás 1585-ből.

„És mi az kevetek (követek) kenyergésére *engedtük* a királyságot István királynak, mert az hatalmas Isten *adta* mi kezünkbe magyarországot, szablyánkkal nyertük és adtuk volt János királynak, mely János király énnekem igaz hívem *volt*, azért adtam volt neki az országot, mast János király *megholt*, magyarországot én *adtam* az ő fiának István királynak, *könyergöttek* énnekem az magyar urak is ezért“ stb. Szulimán szultán nyilatkozata 1540-ből.

„Császár ő Felsőge az csehek Gubernator urunknak ő Fölségének az csehországi királságra való successiót *megigérték*, kirül ugyan reversalist is *adtak* . . . Morvát is Magyarországhoz *adjungálták* . . . Austriát is hasonlóképen Magyarországhoz *röndülte* ő Fölsége császár.“ Magyarország karai és rendei Slavonia karai és rendeihez 1608-ban.

„Mínthogy azért ez az prédálló és országokat rontó Svétiai ellenség im szinte Morvába is alá *hatott* s szinte hazánk határiban is kóborol már, úgy hogy Magyar-Barátot is megvévén *elprédálta* s tovább is igyekezik napról napra, sőt még az morvai hegyekben lakó parasztságot is, megizelítettvén az prédát véle, maga mellé *lázasztotta fel* job részint.“ Gr. Eszterházi Miklós levele 1643-ból. Magyar Történelmi Tár VIII. kötet 179. lap.

„Az svékusok minémü impetussal *rohantanak* a dániai királyra, tudom érti kegyelmed, kinek már is nagy része ditióját *foglalták el* melyet ők nem most is főznek magokban. A király ő fölségéhez a lengyel királyhoz és muszkákhoz *folyamodott*. Császár urunk hét regiment lovast és gyalogot *küldött* már a király számára : a muszkák azon kívül is *öszve akartak* veszni velek. A lengyel király mit fog cselekedni, még nem tudatik ; de a dániai király fia maga *volt* ő fölségénél a lengyel királynál s *ad partem fogadott* hadat.“ Gr. Esz-

terházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhez 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár 210. lap).

„Majtini Mihályt, úgy *adta* tudtomra Röt Orbán uram, hogy azért *tartóztatta* meg, hogy kegyelmedtől *várt*, azt fogván reá, hogy Kassára menet valami nemes embert is akart volna esküttetni vagy *esküttetett* : ki mindkettő csak egy mentség : mert ha mit az várasnak *bevitt, elvötte* tőle.“ Ugyanaz ugyanahoz. (Újabb Nemzeti Kt. 261. lap).

„Az én hazámiai is, az egész magyar nemzet, ezekért mennyi vért *ontott*, halált *szenvedett*, vannak elég példák rólok : azokban kiváltképen 1619. esztendőtől fogva, mennyi megbántódása *esett* nemzetünknek, arrúl való panaszokkal rakással vannak levelek nálunk, s noha minket sokszor *intettek* és *kényszerítettek* is mind evangélica s mind romano-catholica religiön valók.“ I. Rákóczi György nagy-kállai nyilatkozványa 1644-ben. (Újabb Nemzeti Könyvtár. 407. lap).

„Minekünk úgy *szolgált* az mostani szükségünkben, hogy ugyan bizvást commendáljuk kegyelmednek Az gyűjtásban ő *volt* egyik fő, ki mind ad^{og} ott *forgolódot* mig a láng *felment*, mely nem csak neki, ott forgolódván, de még azoknak is, kik sánzból távol reá *néztek*, nehéznek *tetszett* szemeiknek. Ugyanakkor sebek, taglások, verések *estek* rajta.“ Bátori István lengyel király levele 1579-ből. (Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet).

„Pünköst nap előtt való csötörtökön . . . *vittünk* minket Jankhoz tartozó jószágban . . . ezekben mi *elmentünk* és *beleiktattuk* ez fellyül megnevezett falukban . . . határos szomszéd nemes ura(i)mval kik ez iktatásban jelenbizonyságül *voltanak* . . . ez öt nemes személy előtt *iktattuk* . . . ezek jelen *voltanak* az iktatásnak hagyatásában. Ezen személyekkel az nemes uraimval *mentünk* Herman-székre és ott is *iktattuk* . . . hallgató *volt* ott is várdai Mihály . . . Gögyére *mentünk* ez nemés személyekkel, ott is *iktattuk* . . . az falubeliek *voltak* hallgatók . . . az mi hitünk szerént írjuk, hogy mi *eljárunk* ez megnevezett falukat és *iktattuk* ez megirt személyeket . . . De soholt senki ellene nem *mondott* és mi ő felsége parancsolatjából az jószágban *hagytuk*.“ Jószágba igtatási levél 1557-ből, Tordán, Izabella királyné aláírásával. (Nyelvemlékek II. kötet. Vegyestárgy. 128. lap).

Epen most jelent meg : Erdély és a Porta 1567—1578. Közli Szalay László ; számos levelekkel és okmányokkal. Lássunk a magyar eredetiekből egy-két példát :

„A testamentumos uraknak és tanácsuraknak kik Judica vasárnapra *egybegyűltenek*, egyetemben való végzéseeknek módja rendszerént ez :

Először *végeztetett*, hogy pünköst havának 17-dik napján

A gyűlés kezdessék ilyen rendtartással, *végeztetett* : hogy minden vármegyékről

Másodszor *végeztetett* : hogy az idő alatt

Utolsóbbszor ez is *végeztetett* : hogy az országbeli atyánkfiai“ stb. Erdély rendei 1571. april 1.

„Mű az ő felségéhez való hívségünk és kötelességünk szerént az ő felsége testének méltósága szerént való eltemettetésére *eljöttünk* és azt *eltemettük* Egyenlő akaratból és végzésből *választottuk* az tekéntetes és nagyságos somlyai Báthori Estván urunkat az erdélyi vajdaságra kinek szolgálatunkkal, engedelmességünkkel, segítségünkkel, a mint az mű megmondott kegyelmes urunknak *engedtünk* élteben, engedni akarunk.“ Erdély rendei 1571. majus 24.

„Miért hogy római császár ő felsége , levele tartása szerént, csekély személyünkre és vékony erünkre bizta vala ez országbeli dolgainak pártolását, ám *szólottunk* még az gyűlés előtt jó idején több urakkal és cancellarius urammal, ki mondja vala : Hogy igen is jól tudja ki dologban Békes Gáspár uram *járt* de bizonytalan lévén ez végezéseeknek kimenetele, ország eleibe az megholt király ezt soha nem is *bocsátotta* nem is *merészlette* bocsátani soha ; mert megsejditvén ezt az ország, főképen magyarországi urak és az országbeli nemesség, nagyon rajta *jártak* ő felségének, a király fiának , hogy ez országot hatalmas török császár oltalmától meg ne foszssa és haragjának ki ne tegye ; de *voltak* olyanok is, kik kéz alatt az hatalmas Portához *járultanak*. Mind ezeknek az lön az következése, hogy az hatalmas császár jó eleintén *megigérte* az országának Ez okon lön, hogy megholt felsége az mondott végzéseket ez ország eleibe soha se *terjesztette*, és római császár ő felségtől vér szerént való atyjafiát *kérte* magának feleségül“ stb. Hagymási Kristóf Huszt várának kapitánya Listhius János veszprémi püspöknek és magyarországi cancellárnak 1571-ben.

Hasonló példákat nem ezersen és ezerekenként, hanem, mint említém, több kötetenként hordhatnék össze levelezésekből és világi hivatalos okmányokból annak bebizonyítására, hogy a legrégebb időben is rendszerént mássalhangzós múlt alak használtatott, mint *füel-*

beszélési múlt, még pedig mind a határozatlan mind határozott, és mind tartós mind pillanatnyi, sőt más múlttal egy időbeli, s elébbi múltak, szóval minden többi múltak megjelölésére is, épen úgy mint a mai közbeszédben. És ebben különböznek az egyházi íróktól, kik megint gyakrabban használják az önhangzós múltat általános múlt értelemben is. De a jelesbek mindkettőt nagy részben szabályszerűleg használják.

Maga Pesti Gábor írja meséi címében : „Esopus fabulaji melyeket mastan újonnan magyar nyelvre *fordított* Pesthi Gabriel.“ S a munka végén áll. *Nyomatott* Bécsbe János Sijngrenius mihe-lyébe stb. *).

És a hol a világi iratokban néha-néha más múlt alakot találunk, mint mássalhangzóst, az rendszerént a föntebbi elmélettel egyezőnek mutatkozik, mint mindjárt bővebben fogjuk látni.

II) *Viszonyos* vagy *függő múlt*, vagy *múltban* (egy másik múltban) *jelen* az önhangzós múlt alakjával fejeztetik ki. Fő jelleme : valamely más múltban *egyidőbeliség*. Itt tehát mindig két múlt forog fenn. S azon más múlt nem csak igével (ú. m. általános múlttal, vagy ennek képviselőjével, t. i. leginkább a régieknél kapcsoló módbelivel, továbbá részesülővel, állapotjegyzővel stb.) fejeztetik ki, hanem *időkörülményt* jelentő más beszédrészszel is, pl. *akkor, az időben, azután* stb. Mindezt az ellenvélemény is megengedni látszik; itt tehát kevesebb példát gondolok szükségesnek.

Példák :

1) Általános múlt mellett :

„Hányszor *akartam* (volvi) te fiadat egybegyöjtenem és nem *akarád*“ (noluisti, a latinban szintén csak perfectum), t. i. ugyan azon időben. Tatrosi codex.

„Ezt kedig még ő azoknak *beszéllette*, im egy fejedelem *vépék* (accessit) ő hozjá és *imáda* (adorabat) ötet.“ Az utóbbi a latinban is imperfectum.

2) Valamely körülményt jelentő szó és egyszersmind kapcsoló mód múltja mellett (mely utóbbi helyett ma mutató mód múltjával élünk) : „*Mikor* ő anyja Mária (volna) *menesztetett* Józsefnek . . .

*) Ma már annyira jutottunk, hogy némely ember így írná : „fordítá, és nyomtattaték.“

leleték ő mé hében.“ (Tatrosi codex). Pesti Gábornál : „Mikoron *jegyeztetett* (volna) Józsefnek . . . *találtaték* terhesiltnék.“ Erdősínél : Mikoron jegyesül *adatott* (volna) . . . *leletteték* terhesnek.

3) Állapotjegyző mellett : „*Látá* ő napát *fekette* (hogy feküdt) és *hideg lelette*“ (Tatrosi codex). Pesti G-nál : „*Látá* ő napát *hoggy fekennék* és *hideg lelné*. Erdősínél szintén.

„*Ő* kedig olivetnak hegyén *ülette* (= ülven, vagy mikor ült) *vépének* (lépének) ő hozjá.“ (Tatrosi c.).

4) Részesülő mellett : „*És* im egy poklos *jöven imáda* (adorabat) *ötet*.“ — „*Bemenvéjek* a házba, *lelek* a gyermeket.“ — „*Ki felkelvén vevé* a gyermeket.“ — „*Hallván* kedig, hogy Archelaus országlana Judeában *félemék* oda menni.“ — „*Látván* kedig a gyölekezeteket, *könyörülte* ő rajtok.“ — „*Hallván* a gyölekezetek *csodálkodának*“ (latinul is : mirabantur). — „*Holval levén* kedig *tanácsot tartának*.“ (Mind a Tatrosi codexben). Általán a részesülők mellett, és után, melyeket magyarul ‚midőn‘, ‚mikor‘, ‚miután‘ szók segítségével mutató módban még pedig általános múlttal is fejezhetünk ki*), ú. m. a főntebbiekben : midőn egy poklos *jött* ; midőn *bementek* a házba ; ki mikor *felkelt* ; midőn *hallotta* ; miután kedig *látta* ; midőn kedig *holval lett* ; és így a mondatot összetetté alakíthatjuk át, igen sokszor függő vagyis viszonyos múltat használnak még a világi iratok is, miként ennek ezen értekezésem II. csomagában is elég példáit találhatjuk.

5) Ha bár nem igeszó is az, mely azon másik múlt időt kifejezi, hanem más valamely beszédrész, pl. *akkor*, *annakutána*, *azután* stb. az erre vonatkozó egyidőbeli múlt is önhangzós múlttal szokott kifejeztetni, pl.

„*A napokban* (in diebus illis) *jöve* János baptista.“

„*Az időben* (in illo tempore) *mens* Jézus.“

„*Legottan felmene*.“

„*Tahát* (tunc) Jézus *viteték*.“

„*És heted napok után vevé*“ stb. Tatrosi codex.

„*Bejőve* országunkba *nem régen* egy ehez hasonló prédálló . . . had s maga után *voná* az ő felsége hadát is, s *kijöve* Betlen Gábor is Erdélyből s az szerént a török is nagy haddal *jöve* reánk és így

*) A francia nyelvben ez is szokott viszonyos múlttal kifejeztetni a ‚midőn‘, ‚mikor‘ stb. időkörülményt jelentő szók miatt.

nagy hatalmas régi roppant tábornok *kénszerítették* egyszersemind kebelünkben . . . bevennünk“ stb. Mind „nem régen“ időkörményre vonatkoznak. Gr. Eszterházy Miklós nádor egyik föntebbi levele.

Ide tartoznak az ilyen kitételek is : „a mint *feljebb megírá*m“ sőt még a ‚feljebb‘ elhagyásával is „a mint *mondám*“ (t. i. oda gondolandó : ‚feljebb‘ vagy ‚az imént‘), melynek az említett levelezésekben igen gyakran eléjőnek.

6) Gyakorta áll *tartós múlt* értelmében, vagyis tartós múlt helyett, pl. a Tatrosi codexben : *tudakozik vala* (sciscitabatur), Erdősínél : *megtudakozék* ; *tanolja vala* (didicit), s Pesti Gábornál is : *tudakozik vala*, Erdősínél : *megkérdeze* ; Pesti Gábornál és Erdősínél : *tánczol vala* (saltavit), a Tatrosi codexben : *szókdöse* ; a Tatrosi codexben : azt *alajtják vala* (arbitrati sunt), és Pestinél : *vélik vala*, Erdősínél : azt *alíták*. Különösen az eléadásra vonatkozó múltakat illetőleg : *monda* és *mond vala* számtalanszor fölcserelettik magában a Tatrosi codexben is. Például : a mi Máténál *monda, beszélé*, az Márknál és Lukácsnál többnyire *mond vala* és *beszél vala*. Hasonló példa ugyanazon codexben : „Kimenvén kedig a leválták tanácsot *tartnak vala*.“ Máté XII. Másutt : Tahát elmenvén a leválták tanácsot *tartának*.“ Máté XXII. Tudjuk a föntebbiekből, hogy tartós múlt és egy időbeli (viszonyos) múlt a görög nyelvben is ugyanazon alakkal, t. i. imperfectummal szokott kifejezetni.

III. Az összetett vagy körülírt múlt alakot használjuk :

1) *A tartós múlt* kifejezésére :

„Ez János kedig *val vala* (habebat azaz hordoz vala) ruhát tevéknek szöréből.“ Tatrosi codex. Máté III. „De ő *aloszon vala*.“ Máté VIII. „És *megkeröli vala* Jézus mend a városokat és kastélyokat.“ Máté IX. „És mend a gyölekezetek *állnak vala* a marton.“ Máté XIII. „És senki sem *merészik vala* (ausus fuit) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni.“ Máté XXII. Néha a fő mint rövidebb (pillantatnyi) vagy legalább határozatlan idejű múltnak ellenébe is tétetik : „És *leszállott* galileabeli nevő városba és ott *tanejtja vala* őket szombatokon.“

Gyakran használtatik eléadásra vonatkozva, a midőn szintén némi tartósság jelöltetik általa, pl. „*ivölt vala* mondván“ „*kérik vala* ötet mondván“ (Máté XV.) és több számtalanok. A föntebbiekben elég példát találhatunk, különösen a Tatrosi codexben, mondatok idézéseinél a viszonyos múlttal váltakozva igen sokszor fordul elé.

Használjuk

2) az igazi *végzetlen múlt* kifejezésére, t. i. olyan múltéra, mely a beszélő jelenébe is belenyúlik.

„S *csinállok vala* én bizony most is békeességet.“ (A ‚most‘ szóval legtisztábban ki van fejezve, hogy a múlt a jelenbe is belenyúlik). Gr. Eszterházy Miklós III. levele Sennyei István cancellárhoz. 1631. Újabb Nemz. Könyvtár. 198. lapon.

„Az ország közül az urak és az mely fő népek itt vagynak, ezt *akarják vala* végezni“ Thamásfalvi László levele Thamásfalvi Dénesnek. 1571. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László).

Helyette igen gyakran szintén az önhangzós múlt használtatik: „Ez dolgot nem *tartók* (a levél írásakor is) illetlennek, ha Kegyelmed csak azzal közli, az kivel illik.“ Báthori István király alábbi levele. Gr. Eszterházy Miklós nádor és mások leveleiben sokszor előfordúl a következő kitétel: „tudtára *akaránk* (a levél írásakor, tehát az eléadás jelenében is) adni Kegyelmeteknek“ stb.

3) *Óhajtó módbeli múlt helyett* leginkább föltételes mondatokban, ‚ha‘ ‚vajha‘ után.

„Mert *ha* ez ideig is ő felsége ez szegény országot meg nem *kötelezi vala* bódog életben voltunk volna.“ (Épen úgy mint a mai irodalom is használja). Pelsőczy Bebek Ferencz 1555-ből. Régi Magyar Nyelvmélekek. II. kötet. Vegyestárgyú iratok. 119. lap.

„Vajha, Uram, Maximilianussal *megéritek vala* és egyszersmind két koronás királyt nem *csináltok vala*, most azt nem kellene várnotok.“ Báthori István király levele. Lásd Magy. Történelmi Tár. VIII. kötet. 213 és 214. lap. (Ugyanezen levél végén feltételes mondatban óhajtó mód *jelene helyett* ‚ha‘ után szintén mutató mód jelene áll: „De *ha kiterjed* és előbb *megértik* amoda, hogy sem mint az dolog megindúl, felette nagy akadályt *szerezne* az dologban).“

4) Viszonyos vagyis egy időbeli múlt helyett:

„Még ő e beszélvén a gyölekezeteknek, im ő anyja és atyjafiai *állnak vala* künn.“ Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„Nagy levén az zúdulás és künn benn az mozdulás, alig *hallja vala* (t. i. azon időben, midőn a zúdulás, mozdulás tartott) az ember önnön maga szóját.“

„Látván mű is az dolgok ez késő állását oda *hagyjuk vala* az gyűlést.“ Hagymási Kristóf föntebbi levelében.

Mind ezen három múltra ugyanazon mondatban is találunk érdekes példákat :

„Este levén kedig *hozának* (viszonyos múlt, mikor este *lett, hozának*) neki sok ördögvallókat és *kiveti vala* a szelleteket igével (tartós múlt) és mend gonoszól vallókat *megvígaszott*“ (általános múlt). Tatr. cod. Máté VIII. fejezet.

„Czélom azért ő Felsőge után nőkem is a *volt* (általános múlt), hogy megmutatnám kegyelmednek az ni kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem *vára* meg (egy időbeli múlt) kegyelmed s azt *gondolom vala* (végzetlen múlt, mely a beszélőnek jelenébe is benyúlik) hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán meg-eszméli magát.“ Gr. Eszterházy Miklós nádor levele Rákóczi Györgyhöz 1644-ben. Újabb Nemzeti Könyvtár 255. lap.

E főntebbi három múlt legnevezetesebb tárgya értekezésemnek. S már két elébbi értekezésemben számtalan példát találhat reájok, a ki akar keresni. A további példákat tehát itt félbenszakítván, még csak a szófejtést akarom a két egyszerű múltra megérinteni.

A mássalhangzós múlt *t* betűhangjában az ellenvélemény is a *tova* fogalmát látja, mint máskor eléadám, s ez a török *d*-jével is mint az ebbeli egyszerű múlt ragjával szépen megyezik, miként a főntebbiekből tudjuk.

Az önhangzós múlt *a e* ragjára nézve szinte kiemelém főntebb ezen értekezésemben, hogy újabb időben a nyelvészek még az árja nyelvekbeli *a e* augmentumban, mint a múlt időket jellemző hangokban is, akkor értelmet vélnek rejteni, mely legtökéletesebben megegyezik azon magyar, ha' szócskával, melyet *valaha néha, mindenha* stb. szókban ismerünk, s mely tökéletesen egy más időre útál : „Hányszor akartam te fiaidat egybegyöjtenem s nem *akarád* (= akar-ha-te azaz : akarod akkor te), miként erről szólék régibb értekezésemben is.

A következő nem annyira vitás időkben csak némely legkitünőbb régi példákra fogok hivatkozni.

IV) A kettős múlt alakot már régibb értekezésemben is különös néven *egyittes múltnak* nevezém, oly múltnak, mely szinte egy másik múlt alatt történik, de ezzel nincs különös viszonyban. Erre is Eszterházy nádor ad egy újabb kitünő példát : „Váltig igyekezünk halasztani, a mint halasztottuk is, hogy ne *kelleték vala* az ne-

mes vármegyéket költetniök“ 1626-diki levél. Magyar Történelmi Tár. VIII. kötet. 4. lap.

V) A kétféle elébbi múltat (plusquamperfectumot) is megkülönböztetve találjuk több jeles régi nyelvemlékünkben. Kitünő itten is :

Eszterházy nádor : „Nyilván vagyon kegetknél (kegyelmeteknél), hogy az minemő békeséget az elmúlt időkben az törökkel nagy sok költséggel, és fáradságok után *végeztünk volt*, azt némely magunk nemzetiből álló nyughatatlan emberek, nemcsak fölbontatták velek, de minemő mostoha kézzel és szándokkal is *fogtak vala* hozzánk tudjuk, hogy azt kegetek nemcsak jól látta, de hatalmas ruinával is *experialta*.“ Történelmi Tár. VIII. kötet 12. lap). Amazt a francziák határozott elébbi múltnak (antérieur défini), emezt viszonyos elébbi múltnak (relatif antérieur) nevezik. Amaz (*végeztünk volt*) különös vonatkozás nélkül, sőt teljes bevégeztséggel előz meg egy másik múltat (*fölbontatták*), emez (*fogtak vala*) még tart egy másik múlt (*látta, experialta*) időben is.

Beh kár volna e szép példát és a régiségből több hasonlót is nem méltánylanunk.

VI) A *jövő időkre nézve* ez alkalommal csak két megjegyzésem van

1) Igaz ugyan, hogy egyszerű jövőnk (*and, end* raggal), a régieknél, leginkább föltételes mondatokban, mint futurum exactum fordul elé, de ott sem példa nélküli, hogy a latin indicativusi jövőnek felel meg : „És oztán *veñdi* (veendi) *meg* (latinúl diripiet) ő házát.“ Tatrosi cod. Máté XII. fejezet.

„És *mondandotok* (dicetis) e hegynek.“ Ugyanott XVII. fejezet. Ilyesek pedig : *jövendő* vagy (venturus es) többet *volnának veendő*k (plus essent accepturi), *gyötrendő* (passurus est) egyszerű jövő értelemben számtalanszor előfordúlnak.

2) Valamint a Szentpéteriek végezésében (*hozandana*), úgy más régi iratokban is nem ritkán találjuk, hogy a jövők a magyarban újra ragoztatnak, azaz hajtogattatnak : „Az hol pedig Bogdán vajda ő maga vagy hozzá tartozó valaki ide jöni ez országba *fogna*.“ Erdélyi rendek végzése 1572-ből. (Erdély és a Porta. Közli Szalay László. 38. lapon). „Az nemes Kamara tött volt is valami limitatiót, hová mennyit praestalanak abban a nemes vármegyék, de kevés effectusa *fogott* még eddig *lenni*.“ Gróf Eszterházy Miklós nádor 1638-ban.

„Szinte már midőn deditióra *fogtanak volna* kevés idők alatt *meni* a svéczek.“ Horváth Kozma önéletírása 1634—1660. Történelmi Kalászok, Thaly Kálmántól. 19. lap. „Volt más egy német officér is azon helyben Márton nevű, a kit zászlótartóságában ismer-tem Krakkóban; de ekkor annál feljebb való tisztet *fogott viselni*.“ Ugyanott 52. lap.

A jövőkről többet láthatni régibb értekezésemben az 1858-diki Értesítőben.

Ugyan ide bátorkodom utasítani az olvasót a tárgyilagos időkre (határtalan módra és részesülőkre) valamint egyebekre nézve is, mi-
ket itt ismételni nem akarok.

S ezennel bevégzem e tárgyat.

Nem tagadhatni ugyan, hogy az igeidők használata, mint más nyelvekben úgy a magyarban is a legnagyobb fontosságú. Azon-
ban már magam is únni kezdem e tárgybeli hosszadalmasságot, mintegy harmincz nyomtatott ívet töltvén be csupán az igeidők hasz-
nálatáról szóló értekezéseimmel, melyek, ha épen a leglényegesebb
idők kérdésbe nem vétetnek *vala*, egy két íven könnyen elérték
volna.

FOGARASI JÁNOS.

CSUVAS KÖZLÉSEK ÉS TANULMÁNYOK.

II. CZIKK.

FIGYELMEZTETÉS.

Az ezen cikkben előforduló csuvas szók írásmódját illetőleg meg kell jegyezni, hogy :

<i>h</i>	=	német <i>ch</i> ,	orosz <i>x</i>
<i>gh</i>	=	az előbbinek lágya,	török ξ
<i>s</i>	=	magy. <i>sz</i> ,	orosz <i>c</i>
<i>š</i>	=	magy. <i>s</i> ,	orosz <i>ш</i>
<i>ž</i>	=	magy. <i>zs</i> ,	orosz <i>ж</i>
<i>č</i>	=	magy. <i>cs</i> ,	orosz <i>ч</i> , török ζ
<i>đ</i>	=	magy. <i>ds</i> vagy <i>dzs</i> ,	török ζ

Egyébként az úgynevezett *fractur*-formából szedett betűk : *š*, *đ*, *t*, *n*, *ž*, *r* — ezen mássalhangzóknak jésítéssel (úgynevezett lágyítással) való ejtését jelentik, tehát : *š* = *szj*, *đ* = *dj*, *đ* stb.

Az önhangzókra nézve *ž* mélyhangú *i*-t jelent, *s* az orosz *ы* visszaadására van használva; az önhangzóbetű után álló ' (*a'*, *e'*, *ü'*, stb.) az illető szótagon való hangsúlyozást jelenti.

A csuvas ígéről Elsőgr. (a 1772. vagy 1775-ki Első csuvas grammatika) csak egy vagy másfél ragozási mintát közöl, némely a *praesens*-alak képzésére vonatkozó jegyzettel. Mint a névszóknál, úgy itt is legtöbb helyet foglal el a szóajtstrom (igék lajstroma), a mely csak annyiban tanulságos, hogy az igéket mind a „megyek, mondok“ alakjával adja : Visnevszki szlovarjában, meg Reguly szó-

gyűjteményében rendszeren *as*, *is* (*es*)-végű nomen actionis („menni, mondani“) alakjában vannak fölhozva. — Visnevszki (1836-ki) grammatikája tán épen az igéket tárgyalja legjobban a többihez képest; a 29—38 lapokon az igének nemek, módok és idők szerint való fölosztásáról a legfőbb tudni valókat adja; mintát közöl kettőt, mélyhangút és magashangút s a tagadó igealakokról sem feledkezik meg; végre (49—53 l.) a participiumokat, gerundiumot és összetett igéket is megemlíti. — Regulynak először az igemódoknak és időknek nem annyira alaki képzéséről, mint jelentési viszonyáról vannak jegyzetei, melyek leginkább ott használhatók, hol csuvas példamondatokkal is illusztrálgat (mert vannak általános elméleti jegyzetei is, melyekben szó sincs a csuvasról, s melyek akármely grammatikába is be vagy nem illenek); legbecsesebbek azonban számos ragozási mintái, melyekről az igealakok képzését könnyen elvonhatjuk, s így egészben véve mégis Regulyból meríthetünk legtöbb adatot, legbővebb tudást.

A csuvas nyelvben nincsen az igének magában tárgyi névmást foglaló ragozása, tehát nincs is a személyragos igealakoknak a magyar „mondom“ és „mondok“-ként való különbsége; nincs is a magyar *ik*-es igékféle a többitől különvaló igeragozás: de van tagadó igeragozás, mely a személyragok előtt tagadó szóelemet iktat be, és ezen kívül Regulyból még egy intensív és egy interrogatív igeragozást ismerünk meg, melyekben a személyragok után néminemű nyomatékosító és kérdő particulák szorosán az igealakhoz csatlakoznak s néhol már egészen egybefornak velök. Ezek szerint, mintegy magától határozódik a rend is, melyben a csuvas ige minden alakjait, félretéve kútfőink különböző elrendezését és fölosztását, legezlszerűbben előadhatjuk, czélunk levén az e részbeli grammatikai anyagot tisztába hozni, nem pedig rendszeres grammatikát írni. Kiindulunk a kész igealaktól, legyen az egyszerű gyökige vagy származott ige, magát az igeképzést a szóképzés külön tárgyalására hagyván, a mi annyival inkább lehet, mert a csuvas reflexivo-passiv igealaktól ragozása semmiben nem különbözik akár causatív igealaktól, akár egyszerű gyökigealaktól. A készen vett igealaktól adjuk egymásután különböző ragozásait: 1) Állító (affirmatív) ragozás. 2) Tagadó (negatív) ragozás. 3) Nyomatékosító (intensív) ragozás. 4) Kérdő (interrogatív) ragozás. 5) Megengedő (concessív) ragozás. Azután következik a közönséges nomen ver-

balék és gerundiumok tárgyalása. A személyragos igealakoknak mód és idő szerint való egyes csoportjait nem valamely ráfogott rendszerben, hanem egyenként külön ismertetjük meg, már az első (állító) ragozás alatt, jelentési értékeiket egyenként, a hogy jobban lehet, meghatározva.

1.

Állító igeragozás.

a) Azon személyragos igealakcsoport, mely jelentése szerint a magyar szorosabb és általános jelen időbeli jelentő módú (*mondok* — *mondanak*) csoportnak felel meg, a csuvasban úgy alakul, hogy a puszta akár eredeti, akár származott ige-tőhöz (ha ez mássalhangzón vagy *a*, *ü*-n kívül más önhangzón végződik) *at* vagy magashangzúlag *üt*, *et*, vagy (ha az ige-tő *a*, *ü*-n végződik) csak *t* járúl, ezen *at*, *üt*, *et*, *t*-hez pedig (helyenként a *t*-nek *d*-vé lágyulásával) a személyragok csatlakoznak.

Elsőgr. a *kazar* (megbocsátani) ige-tő praesensét így ragozza (elébe tett önálló személynévmásokkal) :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>ap kazara'dip</i> én megbocsátok	<i>abir kazara'tpür</i> mi m.
<i>aze kazara'din</i> te megbocsátsz	<i>azir kazara'dir</i> ti m.
<i>vül kazara't</i> ő megbocsát	<i>vülzam kazara'sse</i> ök m.

Visnevszki a *bol* ige-tőt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
<i>bola'dip</i> vagyok (irva : <i>bola'dib</i>)	<i>bola'tpür</i> vagyunk stb.
<i>bola'din</i> stb.	<i>bola'ttir</i>
<i>bolat</i>	<i>bola'sse</i>

Ahlqvist (1856-ki Suomi, 248. l.) *sir* ige-tőt :

Egyes-szám :	Többes-szám :
1. <i>sira'dip</i> írok	<i>sirapür</i> írunk
<i>sira'din</i> ¹⁾ írsz	<i>siradir</i> írtok
<i>sira't</i> ír	<i>sirasse</i> írnak

¹⁾ Szedőhibából *sirdadin* van írva.

Reguly mintáiból ide valók :

1) *ag-as* (vetni, serere) :

Egy.-sz. 1. *aga'dep* v. *aga'däp*
 2. *agaden* *agadän*
 3. *agat* *agat*

Több.-sz. 1. *agatpir* v. *agatper*
 2. *agattir* *agattär*
 3. *agasse* *aga'tče* v.
agasše

2) *tid-as* (fogni)

Egy. sz. *tidadep* Több. *tidatpir*
tidaden *tidattir*
tidat *tidasše*
v. *tidatče*

3) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javadep* Több. *javatper*
jvaden *jvattir*
jvat *jvasse* v.
jvatče

4) *tur-as* (állani)

Egy. *turadep* Több. *turatpir*
turaden *turattir*
turat *turasse* v.
turatče

5) *tuv-as* (tenni)

Egy. *tuvadep* Több. *tuvatpir*
tvaden *tvattir*
tvat *tvasše* v.
tvatče

6) *sij-as* (enni)

Egy. *sijadep*, *sijaden*, *sijat*. Több. *sijatpir*, *sijattir*, *sijasše* v. *-atče*

7) *šab-as* (csapni)

Egy. *šabadip*, *šabaden*, *šabat*. Több. *šabatpir*, *šabattir*, *šabasse* v. *-atče*

8) *až-as* (gázolni) : *ažadip* stb. Több. *ažatpir* stb. 3. *ažasše* v. *-atče*

9) *pragh-as* (vetni) : *praghadep* stb.

10) *puz-as* (rontani) : *puzadip* v. *-dip*, *puzaden*, *puzat*

Több. *puzatpir* *puzattir*, *puzasše* v. *puzatče*

11) *jivalandar-as* (hengeríteni) : *jivalandaradip*, *jivalandara'den*, *jivalandara't*

Több. *jivalandara'tpir*, *jivalandara'ttir*,
[jivalandarasše v. *-atče*

12) *kala-s* (mondani) : *kaladep*, *kaladen*, *kulat*

Több. *kalatpir*, *kalattir*, *kalasše* v. *kalatče*

Meg Reguly magashangú mintáiból :

13) <i>küd-es</i> (várni) :		14) <i>üg-es</i> (esni) :	
Egy. <i>küdedip</i>	Több. <i>küdetpir</i>	Egy. <i>ügedep</i>	Több. <i>ügetpir</i>
<i>küdedin</i>	<i>küdettir</i>	<i>ügedin</i>	<i>ügettir</i>
<i>küdet</i>	<i>küdesse v.</i>	<i>üget</i>	<i>ügesse v.</i>
	<i>küdetče</i>		<i>ügetče</i>
15) <i>iz-es</i> (inni)		16) <i>üm-es</i> (szopni, emni)	
Egy. <i>izedep</i>	Több. <i>izetpir</i>	Egy. <i>ümedip</i>	Több. <i>ümetpir</i>
<i>izeden</i>	<i>izettir</i>	<i>ümedin</i>	<i>ümettir</i>
<i>izet</i>	<i>izesše, -etče</i>	<i>ümet</i>	<i>ümesše, -etče</i>
17) <i>vid-es</i> (égetni)		18) <i>il-es</i> (venni)	
Egy. <i>videdep</i>	Több. <i>videtpir</i>	Egy. <i>iledip</i>	Több. <i>iletpir</i>
<i>videden</i>	<i>videttir</i>	<i>ileden</i>	<i>ilettir</i>
<i>videt</i>	<i>videsse v.</i>	<i>ilet</i>	<i>ilesše, iletče</i>
	<i>videtče</i>		
19) <i>hibirdü-s</i> (örülni)		20) <i>pidir-es</i> (bezárni)	
Egy. <i>hibirdedip</i>	Több. <i>hibirdetpir</i>	Egy. <i>pidire'dip</i>	Több. <i>pidire'tpir</i>
<i>hibirdedin</i>	<i>hibirdettir</i>	<i>pidiredin</i>	<i>pidire'ttir</i>
<i>hibirdet</i>	<i>hibirdesše</i>	<i>pidiret</i>	<i>pidire'sse</i>
	<i>v. hibirdetče</i>		<i>v. pidiretče</i>

Ehhez vegyük még Visnevszkinék magashangú példáját : *islä-s* (dolgozni)

Egy. <i>islä'dip</i> (irva : - <i>ib</i>)	Több. <i>islä'tpir</i> (- <i>dpir</i>)
<i>islä'din</i>	<i>islä'ttir</i> (- <i>dtir</i>)
<i>islä't</i>	<i>islä'sse</i>

Meg Ahlqvistét : *hinä-s* (ütni) :

Egy. <i>hinädip</i> , <i>hinädin</i> , <i>hinät</i> .	Több. <i>hinäpir</i> , <i>hinädip</i> , <i>hindesse'</i>
---	--

A mint már fentebb érintök, ezen praesensféle ragozási csoportban egy a többől *at*, *ät*, *et*, *t*-vel képzett alak szolgál alapúl, melyhez a személyragok függődnek. Ezen csuvas alak tulajdonképen való értékéről lásd M. Ak. Értesítő, Nyelvt. oszt., II, 176., hol annak nomen agentis voltáról szó van. A 3-dik egyesi személyt pedig csupán a nomen agentis teszi, személyrag nélkül. De észrevevessük a fentebbi pél-

dák átnézéséből, hogy ilyenkor a végén álló *t* rendszeren megjésül (*t*), még a mélyhangú igékben is, és ez egy azon esetek közül, hol határozottan megkívántatott jésülés van (lásd : I. cikk, 2. alatt a 207. l.) Miképen van az egész *-asse, -esse* végzetben az *at, et*, meglátjuk mindjárt. — Maga az igető végnássalhangzója, úgy látszik, nem szenved *at, et* előtt semmi változást, ha *t. i.* az igetőnek azon alakját tekintjük, melylyel az az infinitivusi nomen actionisnak *as, es* végzete előtt mutatkozik. Mert különben, ha a pusztá igető áll szóúl (mint p. o. parancsoló egyesí 2. személyében) minden mássalhangzónak, melynek kemény párja van, ez áll a végén, s így a tőalakok *ak* (1), *ük* (14), *tít* (2), *vít* (17), *küt* (13), *šap* (7), *aš* (8), *prah* (9), *is* (15), *pus* (10). Ugyanez van akkor is, legalább a Regulyféle alakok szerint következetesen, mikor az igető végnássalhangzója után közvetlen szintén mássalhangzóval kezdő képző áll, a mint alantabb fogjuk látni, p. o. *títrem*. Hasonlót láttunk I. cikkben a névragozásnál, p. o. *pürt-rä*, ellenben *pürd-in, pürd-ü*. Így véve az igetőt (azaz absolute és külön álló szóúl), azt kell mondanunk, hogy az *at, et* praesensképző előtt lágyúlható végmássalhangzója szükségképen meg is lágyúl. Ezenkívül különbözik még az *as*-végü infinitivusban mutatózó tőalak a parancsolóbeli pusztán álló tőtől, hol ez *u, i* önhangzókra végződik, amaz pedig *uv, ij*-féle megtoldott alakot láttat, p. o. *tu* tegyél, *si* egyél : ellenben *tuv-as* tenni, *sij-as* enni. Az *u, i*-nek *v, j*-vel való ezen megtoldása hasonló ahhoz, melylyel *u, ü*-végü nevek *-uven, -üven*-re képezik genitívusaikat. Megismerszik az ilyen megtoldott igető abból, hogy mássalhangzóval kezdő végzet előtt nem mutat *v, j*-t, p. o. *tu-rem, sirem* ; másképen van *jav-as* (3), mely a *v*-t megtartja : *jav-rem*. Ezek szerint magyarázódnak *tuvat* (5) és *sij-at* (6). — Az *a, ü*-re végződő tők, melyek az *as, üs* infinitivusi alakból épen nem ismerhetők ki (a miért is tulajdonképen jobb volna az igéket valamely más, mássalhangzóval kezdő végzettel fölhozni, p. o. a *ma*-végü infinitivuséval), a mint az *a, ü* (*e*)-vel együtt csak *as, üs* (*es*)-re végződtek az említett infinitivust (azaz vagy *a, ü + 's* vagy *' + as, es*), épen úgy járultatják magokhoz a praesensképzőt is (azaz vagy *a, ü + 't*, vagy *' + at, üt*). Reguly a magashangú praesensképzőt, akár az igető *ü* véghangzója lappang is benne, rendszeren *e*-vel adja, mint sok névragozási végzetet is, melynek *a*-val való mélyhangú felel meg, ámbár nem következetesen. Azért normalisabbnak mondhatjuk a Visnevski és Ahlqvist-féle *üt* alakot. Elsőgr. az igelajstromban (50—61. l., hol

magashangú igék praesensbeli 1. személyben hozatnak föl), többnyire *ü*-vel él, p. o. *vilüdep* meghalok, *ilüdep* veszek, *sürüdep* járok; de *e*-vel is: *herlenedep* szépülök, *isledep* dolgozom.

A személyragok, melyek az *at*, *üt* (*et*)-végű nomen praesentishez járúlnak, legalább az 1. személy egyese és többese, nyilván az önálló személynév másokat tüntetik előnkbe. Mert különös, hogy az 1. személy épen *p*-vel van (*-ad-ep*, *at-pír*) épen úgy, mint az *ep* (*ebe*, **pen*) és *ebir* (*pir*) személynév más-nominativusok, nem pedig *m*-mel, mint a birtokos személyragok (*ha-m*, *ha-mer*). Evvel egyszersmind azon kérdés merül föl, vajjon az *-ep* (illetőleg *ăp*, *îp*, *îp*)-nek a *p* előtt való önhangzóját ugyanazon *a*, *e* előragasztéknak tartasuk-e, melylyel az önálló személynév mások nominativusai már össze vannak téve (*a-be*, *e-be*; *a-bir*, *e-bir*) vagy csak az *at*, *üt* és *p* (**pe*, *pen*) közé jutott segédhangzónak tekintsük-e? Feleletet erre leginkább a többesi *-at-pír*, *-üt-pír* végzet adhat, a mennyiben itt nincsen előragasztékos *a-bir*, *e-bir*; továbbá az egyesi 2. személy, melyben nincs *-ad-es*, pedig szükségképen megmarad az *s*, ha előragasztékos *a-ze*, *as* v. *e-ze*, *es* járul hozzá; ha végre a Kátéban többször *at-î-pír* fordul elő *at-pír* helyett, meg kell jegyezni, hogy se *t*, se *p* nem lágyúl, (pedig a Kátéban is *a-ber* van = *mi*) úgy, hogy a középső *î* egy határozatlan gyenge segédhangzónak mutatkozik. Itt különösen az *p*, *pir* előtti önhangzóra nézve Regulyból azon fölvilágosítást nyerjük, hogy az *ă*, melylyel *agadep* mellett *agadăp*-ot ír, egy „fél *a*, mely nem tiszta *e*-hez hasonlít“ (ő tulajdonképen vízirányos vonallal jegyezte: *ā*, és az így jelölt betűt a csuvas hangokról való némely jegyzeteiben a megmondottképen magyarázza). Ebből megértjük, hogy miképen állhat helyette a gyenge *e* és *i*, és Regulynál is *î* (v. ö. 10), Visnevszkinél csak *î*, Ahlqvistnál mélyhangúlag *î*, magashangúlag *i* (ez utóbbi többször Regulynál is): mindannyi t. i. egy nem tisztán hangzó segédhangzót megközelítőleg akar kifejezni, s e megközelítésben legfelebb a mély és magashangúságnak van némi megkülönböztető hatása. Megértjük most, miért írja Elsögr. az igelajstromban a legtöbb mélyhangú igéit *-ad-ap*, egy részét pedig *ad-îp-ra* végződve: t. i. amaz a Regulyféle *ad-ăp*; a magashangúakat rendszeren *e* segédhangzóval, *üd-ep-re* írja. E hangtani észrevételt több az I. czikkben előforduló hasonnemű esetekre is alkalmazhatjuk már (p. o. *ša'ven* = *ša'van* névmástól l. 253. lapot; a nemhangsúlyos *a*-végű nevek genitivusai, p. o. *tóra* — *toren* Reg., *torin* Elsögr., Visn. 209.

212. l.) és e czikk folytán is még több ilyennel fogunk találkozni. Tekintetbe kell e mellett venni, hogy az egész praesens-csoportban a hangsúly mindenkor az *at*, *üt*-re esik, Elsőgr. Visn. szerint és Regulyn szerint, a mennyire kitette; a Kátéban s az Evang.-ban is következetesen ezen hangsúlyozás van; csak Ahlqvist tér el tőle a többes-számban, a személyragokat vagy a végszótagot hangsúlyozván. — A többesi *pír*, *pír* előtt Ahlqvist szerint elenyésző *t*-ről láss alantabb. — — A 2-dik személy ragja egyesben *än*, *en*, *in*, *in*, az *n* előtti önhangzónak az *äp*, *ep* stb. béli segédhangzóéhoz hasonló alkalmazásával, csak hogy Regulynál magashangúlag az *i* túlnyomó; a többes számban *är*, *ir*, *ir*; Regulynál majd nem mindenütt, mélyhangúlag is *ir*. Az *ir*, *ir*-rel azonban Visn. és Regulynál kivétel nélkül azon sajátság jár, hogy az előtte való *at*, *üt*-nek *t*-je megkettősedik, csak Elsőgr. és Ahlqvistnál van: *kazarad-ir*, *sivad-ir*, *hinüd-ir*. Kérdés, vajjon e kettős *tt*-t csak olyan hangegyensúlyozási oknak tulajdonítsuk-e, mint a milyennél fogva Regulynak van *vu'tter* és *vu'der*-je (harmincz), *pükkün* és *pügün*-je, vagy pedig az *ir*, *ir* személyragnak megvolt épebb alakjának tulajdonítsuk-e, melynek a kettős *tt*-ben még elhomályosodott nyoma maradt volna? Ilyen épebb személyragalak egymagából a csuvasból ugyan ki nem mutatható, se föl nem kutatható; azonban, miután az első személyi alakokban nyilván az önálló személyi névmások kezdő betűjét is látjuk (*p*), a 2-dik személybeli *in*, *in*, *ir*, *ir*-ben a *sen*, *sir*-nek csak végbetűjét: már — nem is tekintve a több törökséggel való hasonlítást — nagyon valószínű, hogy eredetileg az *at*, *üt*-végü nomen praesentishez 2-dik személyrag is kezdő-mássalhangzóval járt vagy *s*-szel vagy avval, a miből ez tán szintén nem eredeti *s* eredt (*t*). — — A többesszámi 3-dik személynek *at*, *üt*-tel együtt ezen végzete vagyon: *asše* -*esše* (Regulynál legtöbbször *š*-vel), vagy *atše*, *etše*. Hogy e végzetben *at*, *et* van, azon senki sem fog kételkedhetni, látván, hogy az evvel készült névszó valamennyi több praesensalaknak szolgál alapúl; de arról tehetni kérdést, vajjon a mi az *at*, *üt*-hez hozzájárult, személyrag-e vagy csak az egyszerű *at*, *üt*-végü nomen agentist többesítő rag? Miután az egyszámbeli 3-dik személy is személyrag nélkül való (*agat*, *islät* stb.), nagyon hihető, hogy a többesbeli 3-dik személy is csak többesszámba tett nomen agentis. Ennek hogyvoltáról már Schott úr is (De lingua Tschuvaschorum dőssertatio. 16. l.) élesen gyanító véleményét mondta: „Ejusdem particulae *sam* (a kö-

zönséges többesi rag) formam decurtatam esse suspicor *se*, vel simpliciter *s*, quod in tertia pluralis persona verborum themati affigunt. Exempla : *bol-as-se* : proprie *bol-at-se*, sunt; *bol-e-s* erunt.“ Meg a 24. lapon : „Plur. *bol-as-se* sine dubio est pro *bol-at-se*; nempe thematis littera pluralis notulae (*se*) assimilatur, ne collisio litterarum *t + s* exstet, quam Tschuwaschi studiose vitant.“ Arra nézve, hogy *se* rövidebb többesi rag járult volna *at*, *üt* nomen praesentis képzőjéhez, annyival inkább oszthatjuk Schott úr véleményét, hogy ilyen rövidebb ragalakra már másutt is az *ik-se-mir*, *hajber-ze-mir* félékben találtunk (I. I. czikk. 241., 267. ll.); de nem arra nézve is, hogy *-at-se* azért lett *as-se*-vá, hogy ne találkozzanak egybe *t* és *s*: mert azt a csuvas nyelv teljességgel nem kerüli, és p. o. akármelyik *t*-re végződő névszónak közönséges többesszáma *tam*, vagy *tsäm*-re végződik (*ut — utsam*, *jat — jatsam*, *pit — pitsäm* stb.). De Reguly adataiból azt is látjuk, hogy a mindenesetre helyesen föltett *-at-se*, *et-se* nemcsak *-asse*, *-esse* lett (Reg. szerint tulajdonképen *asše*, *esše*), hanem más részről *atše*, *etše* is, melyet bátran *ačče*, *ečče* vagy *atše*, *etše*-nek is írhatunk, s úgy hisszük, hogy leginkább a vég *e*-ben lapangva ható valamely *j*-hangúság (a mint Reguly a másik *s*-t csakugyan *š*-nek írja) okozta az előtte való *ts*-nek *tš*, *tč* (čč)-vé változását. Megint arra nézve, hogy *at-se*-ből, ha nem szükségképen is, a *t*-nek a következőhöz való assimilatiójával, lehetett *as-se*, figyelmeztetnünk kell azon csuvas analogiára, mely ugyan a praesensalak ragozásábeli I. többesi személyben tűnik előnkbe, az Ahlqvist szerint való ezen alakokban : *sira-për*, *hinä-pir*. Ezek a *sirat-për*, *hinät-pir*-ből csak *sirap-për*, *hinüp-pir* közvetítése által lehettek, s a kettős *pp* bennök alkalmasint csak azért nem hallatszik (ha ugyan nem hallatszik), mert Ahlqvistnál a hangsúly a végszótagra helyezkedett át (*sirap'ër*); de — és ezt is meg kell ám jegyezni, megmaradt a kemény *p*, a mi bizonyosan *b* lett volna, ha soha nem volt volna más, mint *sira + për*, *hinä + pir*.

Az *adep* stb.-végzetű csuvas praesensalakok jelentésének előtüntetésére, fölhozzuk meg Regulyból e példákat : *utsam oja jarza kiledep* a lovakat a mezőre eresztvén (miután eresztettem) *jövök* (most — ezt hozzá teszi Reg. oroszúl *teper*); *vul kizen porde hiberdetpir* a mikor jó, mindnyájan *örülünk*.

b) Egyszerűen „múlt idő“ czime alatt adja Elsőgr. a *kazar* (megbocsítani) ezen személyragos igealakcsoportját :

Egy. 1. <i>ap kaza'rdim</i>	Több. <i>abir kaza'rdimír</i>
2. <i>aze kaza'rdin</i>	<i>azir kaza'rdir</i>
3. <i>vil kazar'že</i> *)	<i>vilzam kaza'ržes, kazartres</i> (sic!)

Ennek megfelelőt ad Visnevszki „praeteritum perfectum (прошедшее совершенное)“ név alatt, még pedig a *bol* (lenni) és *islä* (dolgozni) igetöktől így :

Egy. 1. <i>bo'ldim</i>	Több. <i>bo'ldimír</i>	Egy. <i>islä'rim</i>	Több. <i>islä'rimír</i>
2. <i>bo'ldin</i>	<i>bo'ldir</i>	<i>islä'r'in</i>	<i>islä'r'ir</i>
3. <i>bo'lže</i> *)	<i>bo'lžes</i>	<i>islä're</i>	<i>islä'res</i>

*) Az eredetiben ugyan nem *ž*-vel, hanem *č*-vel vannak írva ezen alakok (казярчъ, больче), de nincs kétség, hogy itt a lágy *ž* betűt kell olvasni. Ugyanis Visnevszki általában csak *ч* (*č*) betűvel él, s e szerint úgy látszik, mintha nem is volna meg a csuvas nyelvben ennek lágya is, t. i. *ž*. Pedig csuda volna, ha az a nyelv, mely az *s*-nek *z*-t, *š*-nek *ž*-t állít ellenébe (nem tekintve a több lágy mássalhangzókat *g*, *gh*, *d*, *b*, melyek a *k*, *h*, *t*, *p*-nek felelnek meg) — ha ez a nyelv csak a *č* mellett nem bírna *ž*-vel is, kivált miután ugyanezen nyelv bizonyos hangzók szomszédságában és társaságában határozottan lágy mássalhangzót kíván. Ugyanis két önhangzó között az egyszerű mássalhangzónak mindenkor lágynak kell lennie, szintegy *n*, *l*, *r* után (kivéve szó végén). E könnyen kivehető hangtörvényt elismeri tacite Visnevszki is, ha p. o. szlovarjában a *sa*, *sü*, *za*, *zü* gerundiumalakokat így írja : *utlanza* утланза (*n* után *z*, *z*-vel), *šulza* сюлза (*l* után *z*, *z*-vel), *sürza* сюрза (*r* után), ellenben *altsa* алца (*lt* után *s*, *c*-vel; azért a *d* is *t*-nek hangzik), *potsa* подца (*t* hang után *s*, *c*) stb. (l. alább **S**, **a** alatt); így *n* után a cselektető igeképzőt *dar*, *der*-nek írja, p. o. *vuran-daras* вурандарасъ, *sin-deres* синдересъ, ellenben p. o. *k* után *tar*, *tür*-nek : *siktürüs* сиктүрүс, *h* után : *pührtaras* пүртарасъ (megmaradt a különös csuvas-orosz írásmód szerint, melyről máskor többet fogunk szólani, a *r gh* e helyett *x*, *h*) stb. Elismeri Visnevszki az említettük csuvas hangtani törvényt az által is, hogy szlovarjában két önhangzó között egyszerű mássalhangzót általában csak lágynak találunk : *poza*, *tibe*, *tobžias*, *uda* stb. stb.) — Már ennyi után is bátran mondhatjuk, hogy az ilyhelyt (azaz

Ahlqvist „praeteritum“ gyanánt a *sir* és *hinä* (ütni) ige-töket így :

Egy. 1. <i>sirdim</i>	Több. <i>sirdimür</i>	Egy. <i>hinärim</i>	Több. <i>hinärimür</i>
2. <i>sirdin</i>	<i>sirdür</i>	<i>hinärin</i>	<i>hinärir</i>
3. <i>sirže</i>	<i>sirdes</i>	<i>hinätre</i>	<i>hinäres</i>

Regulynak ide való a „perfectuma“ :

1. *tur*-as (állani) :

Egy. <i>turdum</i> v. <i>tudum</i>	Több. <i>turdumür</i> v. <i>tudumür</i>
<i>turdun</i> v. <i>tudun</i>	<i>turdur</i> v. <i>tudur</i>
<i>turže</i> v. <i>tuže</i>	<i>turžis</i> v. <i>tužis</i>

2) *jivalandar*-as (hengeríteni)

Egyes :	Többes :
<i>jivalanda'rdem</i>	<i>jivalanda'rdemür</i>
<i>jivalanda'rden</i>	<i>jivalanda'rder</i>
<i>jivalanda'rže</i>	<i>jivalanda'ržis</i>

3) *pidir*-es (bezárni)

Egyes :	Többes :
<i>pi'dirdim</i>	<i>pi'dirdemür</i>
<i>pi'dirdin</i>	<i>pi'dirdir</i>
<i>pi'dirže</i>	<i>pidiržis</i>

két önhangzó között vagy *l, n, r* után) Visnevszkinél előforduló egyszerű ч (č) nem č hanem ž, mely csak azért van ч-vel írva, mert az orosz írás arra nem bír egyszerű betűjeggyel s Visnevszki ki akarta kerülni a nehézkes дж dž-t, a mivel kifejezheti vala a ž-t. — Az Evangeliumok írásmódja a ч = č és ž-re nézve, Visnevszkiével egyező.

Elsőgr. egyenesebben tudatja velünk a lágy ž-nek a csuvas nyelvben megvoltát, írván azt többnyire дч (dč)-vel, melyet egy külön jegyzetben (34. l.), mint a č lágyát tüntet föl, épen úgy, a mint з, з az s, c-nek, ž, ж az š, ш-nek stb. lágya. Így ír : аржа арча (Visn. арча), ажа адча (Visn. ача), солонже солондче, кажача кадчака (Visn. качагга кажача kecske), кланжа кландча (Visn. клянча) stb. Azonban nem egészen következetesen néha a ч-vel is megelégszik дч helyett : ачамь (ačam helyett), молча (molča e helyett molža) e mellett : мондча (monža, дч = ž-vel). Пыен a fentebbi mintánkban álló казярчб e helyett : казярдчб.

Így a lágy ž mássalhangzónak a csuvas nyelvhangok között, még Visnevszki azt ki nem jelentő írásában is megvoltáról kétség nem lehet, még ha Reguly nem tanuskodnék is erről a maga latinbetűs írásmódjával. Csak arra kérem a t. olvasót, hogy a mondottak szerint igazítsa meg I. csuvas cikkemben előforduló némely Visn-féle szóban a č-t ž-re, p. o. 222. lapon ача, ачам erre : ажа, ачам.

4) *il-es* (venni)

Egy. *il-dem* Több. *il-demir*
il-den *il-dir*
il-že *il-žis*

5) *pidärtär-es* (végeztetni vmit)

E. *pidärtü'r-dem* T. *pidärtü'r-demir*
pidärtü'r-den *pidärtü'r-din*
pidärtü'r-že *pidärtü'r-žis*

6) *ag-as* (magot vetni)

Egyes: Többes:
akrem, akräm *akremir, akrämër*
akren, akrän *akrer, akrär*
akre, akre *akris, akriš*

7) *pragh-as* (vetni, dobni)

Egyes: Többes:
prahrem *prahremir*
prahren *prahrir*
prahre *prahrिश*

8) *üg-es* (esni)

E. *ükrem* v. *ükrüm* T. *ükremir*
ükren *ükrir*
ükre *ükriš*

9) *küd-es* (vární)

E. *kütrüm* T. *kütrümir, -remir*
kütrün *kütrür*
kütre *kütrüš, -res*

10) *tid-as* (fogni)

Egy. *titrem* Több. *titremir*
titren *titrir*
titre *titris*

11) *vid-es* (égetni)

Egy. *vi'trem* Több. *vitremir*
vi'tren *vitrir*
vitre *vitris*

12) *šab-as* (csapni)

Egy. *šaprem* Több. *šapremir*
šapren *šaprer*
šapre *šapriš*

13) *jav-as* (tekerni)

Egy. *javrem* Több. *javremir*
javren *javrir*
javre *javriš*

14) *üm-es* (szopni, emni)

Egy. *ümrüm* Több. *ümrümir*
ümrün *ümrür*
ümre *ümris*

15) *puz-as* (rontani)

Egy. *pusrem* Több. *pusremir*
pusren *pusrir*
puste *pustiš*

16) *iz-es* (inni)

Egy. *isrem* Több. *isremir*
isren *isrir*
isre *isris*

17) *až-as* (gázolni)

Egy. *ašrem* Több. *ašremir*
ašren *ašrir*
ašre *ašriš*

18) *sij-as* (si-, enni)

Egy. *sirem* Több. *siremir*
siren *sirir*
sire *siriš*

19) *tuv-as* (tu-, tenni)

Egy. *turem* Több. *turemir*
turen *turer*
ture *turiš*

20) <i>kala-s</i> (mondani)		21) <i>hibirdä-s</i> (örülni)	
Egy. <i>kalarem</i>	Több. <i>kalaremir</i>	E. <i>hibirdärem</i>	T. <i>hibirdäremir</i>
<i>kalaren</i>	<i>kalarir</i>	<i>hibirdären</i>	<i>hibirdärir</i>
<i>kalate</i>	<i>kalatiš</i>	<i>hibirdäre</i>	<i>hibirdäris</i>

Látjuk ezen, hogy csak úgy nevezzük, „*praeteritum*“-ban az igetőhez legalább az 1. 2-dik személyekben, hol *d*-vel, hol *r*-rel kezdődő, egyébiránt pedig egymáshoz hasonló végzeteket járúlni. Kérdés lehet, vajjon az *r*-rel készült *praeteritum* nemcsak jelentés szerint, de alak szerint is ugyanaz-e, mi a *d*-vel készülő, vagy nem? Ha minden igetőhez mind a *d*-s mind az *r*-es végzetek járúlnának, akkor bátran két, bár hasonjelentésű, csuvas *praeteritum*ról szólhatnánk; azonban csak kissé szorosabban kell nézni, hogy mily végbetűjű igetőhez járúlnak *d*-s végzetek, s mily végbetűjűhöz *r*-es végzetek, s azonnal a kétféle végzeteknek egymáshoz való igazi viszonyát föl fogjuk ismerni. Ugyanis *r* és *l* végű igetőhöz a *d*-vel kezdődő végzeteket látjuk csatolva: *kuzar-dim* Elsőgr., *bol-dim* Visn., *sir-dim* Ahl., és Reguly 1—5. példái; ellenben *g*, *gh*, *d*, *b*, *z*, *ž* vagyis (az önálló igetőt véve) *k*, *h*, *t*, *p*, *s*, *š*, meg *m*, *v*, végre *u*, *i*, *a*, *ä*-végű igetőkhez az *r*-rel kezdődő végzeteket. Ebből nem nehéz észre venni, hogy az *d*-s és *r*-es végzetek egymáshoz ugyanazon viszonyban állanak, a melyben egymáshoz a *da* és *ra* locativusi ragalakok, vagy a *darah* és *rah* (*rarah*) comparativusi képzőalakok: azaz a *d* és *r* szerint való különbség itt is ott is, nem eredeti, hanem a csuvas nyelv némi hangtani szabályánál fogva követelt külső, s így mintegy csak látszó különbség. A *ra* locativusi ragalakot *r*, *l*, *n*-en kívül akármely más mássalhangzón meg az önhangzókon végződő névtők veszik föl, szintilyenek a *rah* (*rarah*) képzőalakot; sőt *l* és *n* után is, legalább állhat még *ra*, de rendszeren *da*; kivétel nélkül és kizárólagosan *da* (*dä*) az *r*-névtők után. A fentebb a *praeteritum*ról adott példákban tehát a *kuzardim*, *turdum*, *boldim*-ban csak úgy látjuk a *dim* végzetet, mint *šugar-da*, *jal-da*-ban a *da* ragot. Történetesen a fent hozott *praeteritum*-példák között nincs *n*-en végződő igető; másutt fordul elő Regulynál *silen-je* megharagudott, *čin-je* kért, *poron-žis* éltek; az Evang.-ban *čin-žes*, *tülen-žes*, melyek 3-dik személybeli alakok, nem különben mint *kil-že*, *pol-že* (Reg., *bol-že* Visnevszki), s melyeknek megfelelő 1. és 2. személyei tehát *d*-vel vannak: *silen-dem*, *čindem* stb. Azonban az Evang.-ban *inän-res* (hit-

tek) is többször (nem *inän-jes*), a miből végre azt következtethetjük, hogy az *n*-végű igetők, rendszeren a *d*-vel való praeteritumi végzeteiket veszik föl, de néha az *r*-rel valókat is, épen úgy a mint *šojtan-da* mellett van *šojtan-ra* is. — Megmaradó *j*-re végződő tő sincs a fentebbi példák között; ilyenhez *r*-es képző járúl: *kaj-rem* mentem.

A végzetek magok megint az 1. és 2. személyben láthatón személyragokat mutatnak föl, olyan alakúakat, milyenek a birtokos személyragok. Az 1-ső személyben *m* (v. ö. birtokosrag *ul-em*); többesben: *mír, mür* (v. ö. *ha-mer, ha-mür*); a 2-dik többesi személyben *ír, ir* vagy csak *r* (v. ö. *hv-ír* Elsőgr., *iksi-r* v. *iks-ir* Reg.); azért most már az egyes számbeli 2. személyi *n-re* (*-de-n*), mint olyanra mutathatunk, mely a 2. birtokos személyrag *u, ü*-nek eredetiebben *un, ün* voltát, más bizonyítékokhoz hozzájárulólag bizonyítja. — A 3-dik személy praeteritumi végzeteiben azonban nem látszik személyrag, s azok után, miket fentebb a praesensbeli 3. személyalakról mondtunk, már mit sem csodálkozunk, hogy az úgy van. A *re* és *je* tehát a pusztá képzők vagy képzőalakok, melyekkel egy nomen praeteriti készül, mely maga a 3. személy egyesszámban; többesszámban pedig csak a legrövidebb többesi ragot veszi (*s*, v. ö. a praesensben *se: tidas-se*; vagy tulajdonképen nem *s* hanem *š*, a mint *še* is van, Reguly többször megjelölvén az *š*-t, mintsem elhagyván annak mejelölését): így lesz *-res, -jes* (*-reš, -ješ*) Elsőgr. Visn., *riš, jiš* (*ris, jis*) Reg. (csak 9. példa: *res*, vagy az előbbi *ü* miatt *rüš*). — A *re*, azt látjuk világosan, egyszersmind a képző, melyhez a *rem, ren, remir* végzetekben a személyragok járúlnak, nem különben mint *kimem*-ben az *m* birtokosrag *kime* névtőhez. De a *re*-nek ellenében állván *je*, nem látjuk mindjárt, mint lesz ebből személyragokkal *dem, den, demir*. Nem is lesz *je*-ből *de-m* stb., hanem abból, a miből *je* maga is elváltozott, s ez a *re*-nek megfelelőleg nem lehet más mint *de*. Hogy azonban jobban megértessük magunkkal, hogy lett azon *de*-ből *je* (megjegyezzük, hogy Ahlqvist, egyesszámban ugyan *sir-je-t*, de a többesben *sir-des-et* ír, hol Regulynak s a többinek *jes-jök* van), figyelmezzünk csak arra, hogy Reguly a 9. példában *dem, den, demir* végzeteiket *d*-vel írja, de *dir* (hol *i* van a *d* után); hogy 6. 15. 20. *re-t* ír *r*-rel, minek megfelelője megint *de*; hogy nála általában a *je* (nem különben *re*) mihelyt a többesi *s, š* hozzájárulásával zárt szótaggá válik, *i* hangzóval ejtetik (*jiš* — *riš*), és legott eszünkbe veszszük, hogy a *je* helyett megvolt *de*-nek *e* hangzója

csak olyan *e*, milyen a 3-dik birtokosrag *e* (*ul-e*, *horan-e*), mely a *t*-végű névtőhöz, p. o. *pürt*, *ut*-hoz járulván, miáltal az legelőbb *d*-végű lesz: *pürd*, *ud*, egyszersmind ezen *d*-t *ǰ*-vé változtatja: *pürǰe*, *uǰe*. Egy szóval az olyan *e*, melyben *j*-hangúság lappang, s az előtte való mássalhangzóra hat. Azonban épen azért, hogy a *de* praeteritumképző némely esetben (*l*, *r*, *n* után) *ǰe*-vé vált, úgy hogy most ugyanazon egy képzőnek háromféle alakja van előttünk: *de* (*de-m*, *de-n* stb.), *re* és *ǰe* (meg több. 3. szem. *ǰiǰ*), a legszebb analogia jö létre ezek között és a locativusi *da*, *dü* meg *ra*, *rü* és *ǰä*, *ǰe* vagy az ablativusi *dan*, *dün*, *den*, meg *ran*, *rän*, *ren*, és *ǰen* ragalakok között, ott is itt is mindegyik, a ragot vagy képzőt kezdő betű (*d*, *r*, *ǰ*) hasonló hangtani föltételek alatt jelenvén meg.

A praeteritumi ragozásnak még azon sajátját kell megemlíteni, hogy a képző önhangzója, különösen a személyragok előtt, hangzati súlyban elgyengyülvén, néha az előtte való *u* és *ü* hangzóhoz assimilálódik: *turdum*, *turdun*, *turdumir*, *turdur* (1); *kütrüm*, *kütrün*, *kütre mir* mellett *kütrümir*, *kütrür*, *kütres* mellett *kütrüǰ* (9); *ümrüm*, *ümrün*, *ümrümir* (14), *ükrem* mellett *ükrüm* (8). Ilyen önhangzóassimilatio a csuvasban csak gyéren mutatkozik, s itt is látjuk, hogy nem hat által a különzótagot tevő *mir* személyragra (nem *kütrümür* stb.). Az *akrä*m, *akrän*, *akrämer*, *akvär* (6)-beli *ä*-nak mi voltáról már fentebb **a**) pont alatt volt szó. Mind ezen jelenségek mellett nagyon is figyelembe venni való a praeteritumalakok hangsúlyozása: a hol csak ki van téve a hangsúlyozás Elsőgr.-ban, Visn. és Regulynál, soha sincs a végzeteken a hangsúly, hanem az igető valamely szótagján; csak Ahlqvist ad ettől eltérő két hangsúlyozást; *sirdimür*, *sirdür*; a Káté és Evang. pedig következetesen az igetőre teszik a hangsúlyt a praeteritumi alakokban. — Egy másik sajáttság az, hogy némely *r*-végű igetők a *dem*, *den* stb. *ǰe*, *ǰiǰ* végzetek előtt elhagyhatják vég *r*-jüket: *tur-dum* stb. mellett *tu-dum* stb. *tu-ǰe*, *tu-ǰis* (1); szintígy Reguly itt-ott adta példamondataiban gyakrabban előfordul: *pa-dem* (e. h. *par-dem*) adtam; *pü-dem* (e. h. *pür-dem*) jártam, *ja-ǰe* (e. h. *jar-ǰe*) eresztett, küldött; nem különben az Evang.-ban akad elégszer: *ba-ǰe* (= Regulyféle *pa-ǰe* adott), *bü-ǰe* v. *pü-ǰe* (járt, ment) s egyebek. Az *r*-nek ezen kihagyása azonban más mássalhangzóval kezdő végzetek előtt is fogjuk találni. Arra azonban tekintettel kell lennünk, hogy Reguly a 2. 3. 4.-beli többtagú igetők vég *r*-jét nem hagyja el, s úgy látszik, hogy csak egytagú

igetőkre szorítkozik e hangtani sajátság, és talán az egytagúaknak is csak bizonyos leggyakrabban használt számára.

Az imént tárgyalt *r*-vesztés azonban igen érdekes igealak földeítésére szolgál. Ugyanis a csuvasban a copula-féle lat. „esse“ ige a praesensben nincsen, és mondják, úgymint a magyarban, ezeket : *vul tarze* ő munkás-ember, *ku manen ez* [az] enyim; de ezeket is : *vul vurmanda* ő az erdőben [van], *eb sumar* én beteg [vagyok]. De van az „erat, vala“-t jelentő praeteritum : *če*, p. o. *ilik ku arman če* ennekélőtte ez malom vala; *vul onžoh vurmanda če*. Már azt látjuk, hogy a *če* igealak, még pedig praeteritum egyesszámi 3-dik személye; de mi ennek igetője, azt éppen nem látjuk. Nem is csoda, mert az teljességgel nincs itt. A *če* maga csak praeteritum-végzet = *že*, vagy azért is kemény *č*-vel, mert ez a mássalhangzó a szó elejére került. Az előbbieket szerint pedig gyaníthatjuk, hogy a mi ezen *če* elől elveszett, *r* volt, a mely előtt legfelebb még egy önhangzó lehefett, akár magas, akár mélyhangú, a mit a végzet önhangzója szerint meg nem lehet határozni; tehát föltételes megvolt igető (ha a nem tudható önhangzót *ε*-nek írjuk) : *εr*, a miből lett *εr-že* helyett (*pa-že* stb. hasonlatára) *ε-že*; az *ε* is eltűnévén, hangzatilag *-že* helyett *če*. A keleti törökségből ezt egyenesen meg lehetne bizonyítani, ha azt itt hasonlításba venni akarnók. Egyébiránt, hogy itt képtelenséget ne lássunk, tekintetbe kell venni, hogy a copula-ige felette gyenge hangzati súlylyal van, s a csuvasban merőben encliticus szócskának mutatkozik; ilyen szók a csuvas nyelvben, melynek hathatós hangsúlyozását már több ízben tapasztaltunk szórővidítőnek (v. ö. *šta, štan*, 256. lap.), igen szeretnek csonkúlni. Reguly p. o. ismeri még az *eš* szót, mely belet, belső részt, valaminek belsejét jelenti. Ettől van a (természetesen szintén enklitikonszerű) postpositio *šne*, e helyet : *ešne*, és tovább *ežine* „belsejébe = belé.“ Végre a képtelenségnek semmi módja sem lesz, ha majd ugyanezen eltűnt igetőnek még egy másik hasonlóképen csonkult alakját látjuk vagy talán egynél többet is. — Reguly néha kettős *čč*-vel írja (írasmódja szerint *ttsch*), p. o. *vul onžoh isre-čče* ő akkor munkában vala; *vul pa-jan čürgüre-čče* ő ma templomban vala. Ezt talán a *če* előtt való hangsúlynak (mert *isre'*, *čürgüre'* szók végén van) tulajdoníthatjuk, vagy pedig, s ez valószínűbb, a *če* elől elveszett önhangzó helyén még érezhető hiatusnak *acquivaleus* kifejezése lehet, úgy hogy eléggé phonetice s egyszersmind etymologice így írhatók a fent

idézett példákat : *isre'*-čē, *čürgüre'*-čē. — Különös, hogy a čē továbbbi személyrag nélkül 1. személyű alanyval is járhat (s így alkalmasint 2. személyűvel is) : *eb sumar čē* én beteg valék ; *eb onžoh pičen čē* én akkor egymagam valék.

Fentebb Elsőgr. mintája a többesi 3. személyben *kazaržes* mellétt még ezt teszi : *kazartres*. Hogy ez utóbbi nem lehet *kazaržes*-szel azonos, *kazar* töhez tartozó alak, hanem egy *kazart* tönek (infin. *kazard-as*) szabályszerű praeteritumbeli többesi 3. személye, az eddigiek után kiki maga látja.

A „praeteritum“ használatáról Reg. ily példát ad : *eb kordem ona ir* én láttam őt reggel ; *onžoh eb piderdem ham ize* akkor végeztem el dolgomat ; *vul titni-čē ona, kajlah jaže* ő fölfogadta vala, (de) megint visszaküldé. — Az Evang.-ban elbeszélő múltnak rendszeren a *dem*, *rem*-végű praeteritum használtatik.

c) „Imperfectum“ név alatt hoz Reguly egy igealakcsoportot, mely külsőleg úgy írható le, hogy az igetőhez, ugyanazonképen mint a praesensbeli *adep*, *edep* stb. végzetek, illetőleg mint a nomen praesentis képzője *at*, *et (ät)*, ezen ragasztékok csatlódnak :

Mélyhangú töhez :		Magashangú töhez :	
Egy. 1. -attim-čē	Több. -attemir-čē	Egy. -ettim-čē	Több. -ettemir-čē
2. -attin-čē	-attir-čē	-ettin-čē	-ettir-čē
2. -at-čē	-atčes	-etčē	-etčis
	v. atčis		v. etčes

Például : <i>tuv-as</i> (tenni)		<i>küd-es</i> (várni)	
Egy. <i>tuvattim-čē</i>	T. <i>tuvattemir-čē</i>	Egy. <i>küdettim-čē</i>	T. <i>küdettemir-čē</i>
<i>tuvattin-čē</i>	<i>tuvattir-čē</i>	<i>küdettin-čē</i>	<i>küdettir-čē</i>
<i>tuvat-čē</i>	<i>tuvatčes</i>	<i>küdetčē</i>	<i>küdetčis</i>

Nem szükség Regulynak több példait is fölhozni, a melyek ezektől nem térnek el semmiben, és a praesensbeli példák szerint a megmondottképen előállíthatók. Csak *až-as* mintájában azon jelentéktelen variatiót látjuk, hogy 1., 2. szem. *ažattem*, *ažatten*. A többesi 3. szem. a mélyhangúak közül *-atčis*-végűnek vannak írva : *kala-*, *až-*, *puz-*, *živalandar-*, *tur-* igetők ; magashangúaknál rendszeren *etčis* van, csak egyszer *etčes* : *iz-etčes*. A hangsúly, az *at*, *et* szótagon, ki van téve Regulynál ezekben : *puzat'ttim-čē*, *pidirtüre'ttim-čē* stb., *pidere'ttim-čē* stb., *živalandara'ttim-čē* stb.

Se Elsőgr., se Ahlqvist nem adják az imperfectum alakjait; de adja Visnevszki (a *tt* nála $\pi\tau = dt$ -vel van írva) a *bol* és *islä* tök imperfectumát így :

Egy. <i>bola'ttüm</i> -če	T. <i>bola'ttümür</i> -če		Egy. <i>islä'düm</i> -če	T. <i>islä'tümür</i> -če
<i>bola'ttün</i> -če	<i>bola'ttün</i> -če		<i>islä'ttün</i> -če	<i>islä'ttün</i> -če
<i>bola't</i> -če	<i>bola'tčes</i>		<i>islä't</i> -če	<i>islä'tčes</i>

Az Evang.-ban találjuk ugyanezen imperfectumalakot, p. o. János Ev. 5, 4: *Pülühsü . . . ana'tče* (*κατέβαιεν*) *kül šne i putrada'tče* (*ἐτάρασσε*) *šivne*; *kam-da pervej kirü'tče* (*ὁ οὖν πρῶτος ἐμβάς*) . . . , *vil čirillä'tče* (*ὕμης ἐβίετο*). Itt vannak az *an-*, *putrad-*, *kir-*, *čiril-* igetők egyesbeli 3. személyi imperfectumalakjai, még pedig, mint imént Visnevszkinél is láthatni, a hangsúly az *at*, *üt* szótagon van.

Nincs kétség, hogy nem ok nélkül való az imperfectumi végzeteknek a praesensbeliekhez való nagy hasonlósága. Mert az *-attüm*-če, *-ettüm*-če első alaprésze mindenesetre az *at*, *et* (*üt*) és ez azonos az *at*, *et* (*üt*) nomen praesentis képzőjével. Ehhez pedig az 1. és 2. személyekben (*attüm*, *attümür*, *attün*, *attün*, *ettüm* stb.) nem lehet, hogy csak a személyragok járultak légyen, mint a praesensben; mert a kettős *tt* így semmiképen nem keletkezhetik vala, kivált miután a hangsúlyozás tökéletesen ugyanaz, mely a praesensalakokban is van, hol nincs kettőzés; nem tekintve azt, hogy, *at*, *et*-hez csupa személyragok lépven, nem imperfectum, hanem praesens kerül ki. A kettős *tt* földerítésére vezetnek a 3. személybeli alakok: *-atče*, *-etče*, több. *-atčes*, *-etčis*. Ezekben a nomen praesentis (*at*, *et*)-hez járul *če*, több. *čes*, *čis*. Hogy mi a *če*, azt tudjuk a fentebb **b)** alatt való fejtegetésből; hogy mi a *čes*, *čis*, szintén a **b)** pontból tudhatjuk: a *če*-nek mint praeteritumi egyesbeli 3. személynek szabályszerű többese; amaz = vala, erat, emez = valának, erant. Így tehát *tuvatče* = tevő-vala, azaz: teszen vala, *tuvatčes* = tevő valának, azaz: tesznek vala. A *tuvatčes*-ből pedig egyszersmind azt látjuk, hogy a csuvas nyelv, összetétel által állítván elő imperfectumát, az összetételnek melyik részén akarja megjelölni a szám meg személy viszonyát: látjuk ugyanis, hogy ezeket az összetételnek második részén, a copulaféle „esse“ igeinek praeteritumán akarja megjelölni. De melyek a csuvas „esse“ igeinek, 1. és 2. személyei, a *če* és *čes* harmadik

személyalakok mellett? Ezeket nem tudjuk, de a fentebb **b)** alatt a *če* eredetéről adott fejtegetés szerint könnyen találhatjuk. A *če*-nek igetője levén t. i. *er* (*ε* meg nem határozható önhangzó), ehhez a praeteritumnak *d*-vel kezdő 1. és 2. végzetei (mert *r* után ezek kellene) így járulnának :

Egy. 1. <i>er-dem</i> v. <i>er-dim</i>	Több. <i>er-demir</i>
2. <i>er-den</i> v. <i>er-din</i>	<i>er-dir</i>

Az *r*-nek *pa-dem*, *tu-dum* stb. analogiája szerint való kiszorítása után lesz :

Egy. 1. <i>ε-dem</i> v. <i>ε-dim</i>	Több. <i>ε-demir</i>
2. <i>ε-den</i> v. <i>ε-din</i>	<i>ε-dir</i>

Ezen alakok elől, mint az *er-je*, *ε-je*-ből lett *če* elől, elpusztulván az *ε*, még pedig hasonló okokból, lesz :

Egy. 1. <i>tem</i> v. <i>tim</i>	Több. <i>temir</i>	(illetőleg : 'tem v. 'tim, 'temir
2. <i>ten</i> v. <i>tin</i>	<i>tir</i>	'ten v. 'tin, 'tir).

Ezek már most, nem meglevő hanem a megvolt alaktartalmoknál fogva, azt jelentik, hogy : „valék, valál, valánk, valátok (eram, eras, eramus, erant),“ s velők a csuvas nomen praesentisből, p. o. *tuvat*-ból imperfectum így készül :

Egy. 1. <i>tuvat-tim</i>	Több. <i>tuvat-temir</i>
2. <i>tuvat-tin</i>	<i>tuvat-tir</i> .

Ez tökéletesen azon imperfectum, melyet a csuvasban előtalálunk, csak hogy ebben még egy pleonasticus *če* csatlódik hozzá : *tuvattim-če*. E pleonasmus abból magyarázható meg, hogy miután másutt a *če*-hez tartozó 1. és 2. személyi praeteritumalakok a közhasználatból kivesztek (hiszen azt is mondják : *eb tumar če* én beteg *vala*) s így már az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *temir*, *tir* nem érzetnek és értetnek *vala* azt jelentőknek, a mit jelentők : a csuvas még egyszer hozzáfűggesztette a jól értett *če*-t, hogy az imperfectumnak, mint egy múlt időalaknak értéke határozottabban kitűnjék. De nem tette ám még egyszer a 3. személyalak után is (nem : *(tuvatče-če, tuvatčes-če)* : mert még igen jól érezheti és értheti *vala*, hogy mit jelentő a *tuvat* után való egy *če* is, meg mit jelentő a *čes*,

Az imperfectumi alak jelentését (mely a fentebb az Evang.-ból idézett helyből is elég jól kivehető) mutatják még Reguly ezen példái : *vul pajan kilnežoh eb sirattim-če* (szó szerint) : ő ma jöttek-ör én *irok vala*, azaz : mikor ő ma jöve, én írok vala (Reg. ezt németül adja : als er heute kam, so schrieb ich) ; *šordazam šonassi ? eb onda čohne šonatčes* (szó szerint) : a gyertyák égnek-e ? én-ottkor égnek vala (Reg : sie brannten, als ich da war). *Eb ilik virenettim-če, hal jerismestep* én előbb (ez előtt) tanulok vala, most nem érkezem rá (я прежде учился, теперь мнѣ не доучръ).

d) Elsögr.-ban mint „összetett conjugatió“-t a *kazar* igetőnek ezen alakcsoportját találjuk :

Egy. <i>ap kazarza'ttim</i>	Több. <i>aber kazarza'ttimir</i>
<i>as kazarza'ttin</i>	<i>azer kazarza'ttir</i>
<i>vil kazarza'čče</i>	<i>vilzam kazarza'ččes</i> (a čč így írva : [тч тč]).

Visnevszki, Ahlqvist nem hozzák ezen igealakot. Reguly azonban mint „plusquamperfectumot“ fölvette mintáiba, azon különbséggel, hogy az 1. és 2. személyekben még *če*-t ad hozzá. Képzésmódja nála az, hogy az igetőhöz hozzájárulnak ezen végzetek :

Mélyhangú töhez :	Magashangú töhez :
Egy. <i>zatim-če</i> v. <i>zattim-če</i>	Egy. <i>zetim-če</i> v. <i>zettim-če</i>
<i>zatin-če</i> v. <i>zattin-če</i>	<i>zetin-če</i> v. <i>zettin-če</i>
<i>začče</i>	<i>zečče</i>
Több. <i>zatemir-če</i> v. <i>zattemir-če</i>	Több. <i>zetemir-če</i> v. <i>zettemir-če</i>
<i>zativ-če</i> v. <i>zattiv-če</i>	<i>zetiv-če</i> v. <i>zettiv-če</i>
<i>začčes</i> (<i>začes</i>)	<i>zeččis</i> (<i>zečis</i>)

E végzetek *z*-je természetesen kemény *s*-szel váltakozik, ha az igető *l, m, n, r, j, v*-n kívül más mássalhangzón végződik. A hol így *š-s* keletkeznék, találunk *šš*-et (írva *ssch*) : *aššatim* (tő *až*-as, *aš*).

Például : <i>tuv-as</i>	<i>pragh-</i>	<i>iz-</i>	<i>jivalandar-</i>
Egy. <i>tuzatim-če</i>	<i>prahsatim-če</i>	<i>issetim-če</i>	<i>jivalandarza'ttim-če</i>
<i>tuzatin-če</i>	<i>prahsatin-če</i>	<i>issetin-če</i>	<i>jivalandarza'ttin-če</i>
<i>tuzáčče</i>	<i>prahsačče</i>	<i>issečče</i>	<i>jivalandarz'ičče</i>

T. <i>tuzatemir-če</i>	<i>prahsattemir-če</i>	<i>issetimir-če</i>	<i>jivalandarza'ttemir-če</i>
<i>tuzatir-če</i>	<i>prahsattir-če</i>	<i>issetir-če</i>	<i>jivalandarza'ttir-če</i>
<i>tuzáččes</i>	<i>prahsaččes</i>	<i>issečis</i>	<i>jivalandarza'ččis.</i>

Láthatni, hogy Reguly írása a végzetekben az egy *t* és kettős *tt* között ingadozik. Néha az egyesszámban teszen *t-t*, többesben *tt-t*. Azonban túlnyomó sokkal az egy *t*-vel való írás : mind két számban *tt*-vel vannak írva a végzetek az *elekle-*, *hibirde-*, *kala-*, *ag-* (*aksa'ttim* és *aksa'ttäm*) *pidir-*, *jivalandar-* tök után ; csak a többesszámban *üg-*, *pragh-* után (*üksettemir*, *prahsattemir*). A *čč* (*ttsch*) majdnem kivétel nélkül, akár *t*-vel akár *tt*-vel vannak írva az 1. és 2. személyek : csak *aššačes* (*až-as*, *aš*), *issečis* találkozik a körülbelül húsz mintában. — Megemlíteni való még az *aksattim* mellett való *aksa'ttäm-če*, *aksa'ttän*, *aksačče*, *aksattämër*, *aksa'ttär*, *aksaččis*. V. ö. fentebb **a**) és **b**) alatt az *ag-as*, *ak-tö* praesensét és praeteritumát. — A hangsúly, a hol csak ki van téve, Elsőgr.-val egyezőleg, a végzet első szótagján (*za*, *sa*, *ze*, *se*) van.

Mielőtt ezen „plusquamperfectum“ alakulásáról valami véleményt képeznénk magunknak, még jelentéséről kell némileg bizonyossá lennünk. Reguly így illusztrálja azt: *vul kiličen külzettim-če* mikor jöve, [már] befogtam vala [a lovakat] (als er kam hatte, ich schon eingespannt); *eb kajzattim-če vul mana taverže* én [már] elmentem vala, ő engem vissza terite (visszahíva) (Reg: ich war schon fortgegangen, [но] онъ меня воротилъ); *eb ilik perlastik vi-renzettim-če, hal mandem* én ennek előtte egy keveset tanultam vala, [de] most elfelejtettem (... выучился былъ, [но] теперь позабылъ); *eb pirzattim-če ončoh*, *sirin nikamda kilde šok-če* én mentem vala akkor [hozzátok], senkitek nem vala otthon (Reg. я былъ у васъ, у васъ никого не было дома, ткр. én nálatok voltam, nálatok senki nem vala otthon). — Ezekben a *zattim-če* stb. alak egyenes „plusquamperfectum“-nak mutatkozik.

Az szembetünő, hogy megint összetett igealak van előttünk ; Elsőgr. is egyenesen „összetételes“-nek nevezi, noha nem mondja, hogy és miből. Szembetünő az is, hogy a végen való *tim*, *tin*, *če*, *temir*, *tir*, *čis* v. *čes* megint csak a csuvas „esse“ igének elül csonkult praeteritum-alakjai, melyek az imperfectumban is a nomen praesentishez járúlnak ; sőt az 1. és 2. személyekben a hátúl még pleonastice hozzáfüggődő *če*-t is találjuk, épen úgy mint az imper-

fectumban. Hát mi a *za*, *ze*, melyhez az plusquamperfectumban járúlnak a *tim*, *tin* stb. segédigealakok? — A csuvasban *za*, *ze* (vagy kellő mássalhangzó után *sa*, *se*) képzőjű gerundiumalak van, még pedig a végén hangsúlyoztatva (*za'*, *ze'*), p. o. *kor-za'*, mely azt teszi: „mikor, miután látott,“ vagy „látván, látva“ is. Továbbá ezen *za*, *ze* gerundium, sokféle igék előtt, szoros kapcsolatban levén velök, módhatározóul áll, még pedig az így meghatározott igefogalomnak nyomatékos főrésztét teszi, p. o. *tuza horas* elvégezni (tkp. *tuza* tévén valamit oda tenni, ponere; azaz: miután megcsináltuk, készen oda v. letenni, a mi = megtenni), *tohsa ükre* kiesett (tkp. kimenne-esett), *kirze ükre* beléesett (tkp. bemenne-esett), *kalaza. Kidardas* elmondani, elbeszélni (tkp. mondván mutatni, azaz mondás által fölmutatni), *hirelze kajas* megszépülni (tkp. szépülve-menni), *kirze laras* megakadni, p. o. sárban (tkp. bemenne-ülni, azaz: miután bekerültünk, benn ülni) stb. stb. (l. alább **S**, **a** alatt). Ilyen alkalmazását találjuk különben a szorosabb török nyelvekben is a *p*, *b*-végű gerundiumnak, meg azt is, hogy ez az „esse“-féle segédigévé vált *tur* igével perfectumot kifejező összetételben áll. Ezek után már igen megfogható lesz előttünk, hogy miképen tétethetett össze a csuvas „esse“-ige praeterituma a *za*, *ze*-féle gerundiummal plusquamperfectum kifejezésére. De már most ennek alaki sajátosságait is vagyunk képesek megmagyarázni. Regulynak *tt*-je nem ok nélkül való; a *č* sem, melyet állandóan használ. A *za*, *ze*-vel való alapalak, mely a végén hangsúlyos, mint a *za'ttim*-ban is a *za*-n van a hangsúly, fölveszi a *tim*, *tin*, *če*-t az ezek előtt (az elveszett igető helyén való) hiatussal:

tuza'-tim, *tuza'-tin*, *tuza'-če* a mi úgy hangzik mint:

tuza'ttim, *tuza'ttin*, *tuzačče*. Lásd **b**) alatt a 368. lapon az *isre'-čče* magyarázatát. — Most végre az is világos, hogy etymologice *č*-t kell írni (a minék úgyis ejtjük) a *tč*-t, melyet Elsőgr. ír, és a Reg.-féle *ttsch*-t. Másképen van a dolog az imperfectumban, hol *t*-végű nomen praesentis szolgál alapúl, tehát *t-če*-féle írás felel meg (ugyanazon ejtés mellett) az alaknak eredetének.

e) Az egyszerű képzővel való csuvas „futurum“-alakra Elsőgr. a *kazar* és *bol* igetökről szolgáltat példát:

Egy. 1. *ap kaza'rap*
2. *aze kaza'rën*
3. *vil kazare'*

Egy. *ap bo'lap*
as bo'lan
vil bo'le

Több. 1. <i>abir</i>	<i>kaʒa'ribir</i>	Több. <i>abir</i>	<i>bo'labar</i>
2. <i>azir</i>	<i>kaʒa'rür</i>	<i>azir</i>	<i>bo'lar</i>
3. <i>vilzam</i>	<i>kaʒa'rüš</i>	<i>vilzam</i>	<i>bo'leze, pó'leze</i>

Visnevszki igy adja a *bol* és *islü* igetöket :

Egy. <i>bola'm</i> , <i>bo'lib</i>	Több. <i>bo'libir</i>	Egy. <i>islü'm</i> , <i>i'slib</i>	Több. <i>i'slibir</i>
<i>bo'lin</i>	<i>bo'ür</i>	<i>i'slin</i>	<i>islir</i>
<i>bo'le</i>	<i>bo'leš</i>	<i>i'sle</i>	<i>i'sleš</i>

Ahlqvist a *sir* és *hinü* igetöket :

Egy. <i>sir'ip</i>	Több. <i>sir'ibir</i>	Egy. <i>hinüm</i>	Több. <i>hinebir</i>
<i>sir'in</i>	<i>sir'ür</i>	<i>hinän</i>	<i>hine'r</i>
<i>sire'</i>	<i>sir'ize'</i>	<i>hine'</i>	<i>hineze'</i>

Reguly mintái igy hozzák a „f u t u r u m o t“ :

1) <i>ag-as, ak-</i> :	2) <i>üg-es, ük-</i> :		
E. <i>a'gép a'gäp</i>	T. <i>a'gebir agäbër</i>	Egy. <i>ügüp</i>	Több. <i>ügübir</i>
<i>a'gen a'gän</i>	<i>a'ger agär</i>	<i>ügün</i>	<i>ügür</i>
<i>a'ge a'ge</i>	<i>a'gis agiš</i>	<i>üge</i>	<i>ügiš</i>
3) <i>pragh-as, prah-</i> :	4) <i>tid-as, tit-</i> :		
Egy. <i>praghip</i>	Több. <i>praghebir</i>	Egy. <i>tidep</i>	Több. <i>tidebir</i>
<i>praghen</i>	<i>praghir</i>	<i>tiden</i>	<i>tidir</i>
<i>praghe</i>	<i>praghiš</i>	<i>tide</i>	<i>tidiš</i>
5) <i>küd-es, küt-</i> :	6) <i>vid-es, vit-</i> :		
Egy. <i>küdüp</i>	Több. <i>küdübir</i>	Egy. <i>vidép</i>	Több. <i>videbir</i>
<i>küdün</i>	<i>küdür</i>	<i>viden</i>	<i>vidir</i>
<i>küdü</i>	<i>küdüs</i>	<i>vide</i>	<i>vidiš</i>
7) <i>šab-as, sap-</i> :	8) <i>üm-es, üm-</i> :		
Egy. <i>šabep</i>	Több. <i>šabebir</i>	Egy. <i>ümüp</i>	Több. <i>ümübir</i>
<i>šaben</i>	<i>šabir</i>	<i>ümüün</i>	<i>ümüür</i>
<i>šabe</i>	<i>šabis</i>	<i>üme</i>	<i>ümiš</i>
9) <i>jav-as</i> :	10) <i>iz-es, is-</i> :		
Egy. <i>javep</i>	Több. <i>javebir</i>	Egy. <i>izip</i>	Több. <i>izebir</i>
<i>javen</i>	<i>javer</i>	<i>izin</i>	<i>izir</i>
<i>jave</i>	<i>javiš</i>	<i>ize</i>	<i>iziš</i>

11) *puz-as, pus-* :

E. <i>puzip</i>	T. <i>puzebir, -bir</i>
<i>puzin, puzen</i>	<i>puzir, -zir</i>
<i>puze</i>	<i>puziš</i>

12) *až-as, aš-* :

Egy. <i>ažip</i>	Több. <i>ažebir</i>
<i>ažin</i>	<i>ažir</i>
<i>aže</i>	<i>ažiš</i>

13) *il-es* :

Egy. <i>ilip</i>	Több. <i>ilebir</i>
<i>ilin</i>	<i>ilir</i>
<i>ile</i>	<i>iliš</i>

14) *jivalandar-as* :

E. <i>jivalanda'rip</i>	T. <i>jivalanda'rebir</i>
<i>jivalanda'ren</i>	<i>jivalanda'rir</i>
<i>jivalanda're</i>	<i>jivalanda'reš</i>

15) *tur-as* :

Egy. <i>turup</i>	Több. <i>turobir</i>
<i>turun</i>	<i>turur</i>
<i>ture</i>	<i>turiš</i>

16) *pidir-es* :

Egy. <i>pi'dirip</i>	Több. <i>pi'direbir</i>
<i>pi'dirin</i>	<i>pi'dirir</i>
<i>pi'dire</i>	<i>pi'diris</i>

16) *tuv-as, tu-* :

Egy. <i>tuvep</i>	Több. <i>tuvebir</i>
<i>tuven</i>	<i>tuver</i>
<i>tuve</i>	<i>tuviš</i>

17) *sij-as, si-* :

Egy. <i>sijep</i>	Több. <i>sijebir</i>
<i>sijen</i>	<i>sijir</i>
<i>sije</i>	<i>sijiš</i>

18) *kala-s, kala-* :

Egy. <i>kalep</i>	Több. <i>kalebir</i>
<i>kalen</i>	<i>kalir</i>
<i>kale</i>	<i>kališ</i>

19) *hibirdü-s, hibirdü-* :

Egy. <i>hibirdep</i>	Több. <i>hibirdebir</i>
<i>hibirden</i>	<i>hibirdir</i>
<i>hibirde</i>	<i>hibirdiš</i>

20) *ele'kle-* :Egy. *ele'klëp (-lip), ele'klën, ele'kle* | Több. *eleklebir, eleklir, elekliš*.

A futurumi végzetek mind önhangzóval kezdődök, azért az igetők véghangja olyképen áll, mint a praesensben *at, et* előtt, értve itt a kemény mássalhangzók elkerülését, és az *u, i*-végűek *uv, ij*-végűvé tételét. Az *α, ä*-végű igetők a futurumban is úgy, mint a praesensben egybeolvasztják a *tő* végönhangzóját a végzet kezdő önhangzójával. A személyragtalan csupa futurumi képző megint az egyszám 3. személyében van szemünk előtt mind mély- mind magashangúlag : *e* : *bol-e, tur-e, iz-e, il-e*; *kala* és *hibirdü, islä* is lesz *kale, hibirde, isle*, melyeket, az önhangzó-végű nevek 3. birtokosragos alakjainak hasonlatára (*opška-i — opški* stb.), bátran *kal'-e, hibird'-e, isl'-e*-nek taglalhatunk. Különben észre lehet venni ezen fu-

turumi *e*-nek szintén *j*-hangú hatását is: magán a *kale* és *hibirden* látszik meg legjobban, mintha ezek tulajdonképen *kala-je*, *hibirdü-je*-ből lettek volna (v. ö. *opšk-i* tulajdonképen *opška-je*, lásd I. cikk a 230. lapon). Hasonlót mutatnak Reguly 4. 5. 6. példái, s ezen kívül még tekintetbe jöhet, hogy a többesi 3. személy rendszeren *i* hangzóval lesz (csak 14. -eš). — Ezen többesi 3. személy, szintűgy személyragtalan mint az egyesi, csak az *s* vagy *š* legrövidebb többesi ragot csatolja a pusztá futurumképzőhez, mint a praeteritumban van *riš*, *žiš* az egyesi *re*, *je* mellett; az *š* ragnak egy fokkal teljesebb alakját, mely rendszeren a praesensben használatos, a futurumban is látjuk még fentartva Elsőgr.-beli *pole-ze*, *bole-ze*-ben és Ahlqvist *sirī-ze*, *hine-ze*-jében. Az egyesi 3. személyalakot *e* szerint egyszersmind „nomen futuri“-nak nevezhetjük.

Az 1. és 2. személyek ragjai, melyek a nomen futuri-hoz járúlnak, határozottan a praesensbeli személyragokkal egyezők az által, hogy az 1. személy *p*, *b*-vel van (age-*p*, age-*bir* stb.) nem *m*-mel, mint a praeteritumban (akre-*m*, akre-*mīr*). Ez Elsőgr.-ban és Regulynál kivétel nélkül áll; Visnevski azonban az egyesszámi *b* (*p*) mellett még *m*-met is használ (bolīb, bolam; isliḃ — islām; meg az ígéről való előjegyzeteiben is egy ily példát ad 33. l. kajam — kajīb); Ahlqvist meg egyik példáját *p*-vel (sirīp), másikat *m*-mel írja (hinām, nem hināp), a mi annyival föltünőbb, hogy Visn. is Ahlq. is csak a *bīr*, *bīr*-t (nem *mīr*, *mīr*-t is) teszik ki többesi 1. személyragúl. Ezenfelül Visn. a *bola'm*, *islū'm*-et másképen is hangsúlyozza mint a *bo'lib*, *i'slib*-et; pedig jóformán azt vesszük észre Elsőgr. és Reg. példáiból, valamint az Evang. hangsúlyjelöléséből, hogy a futurum hangsúlyozása hasonló a praeterituméhoz, azaz nem a végzetet hanem az igetöt illeti. Meglehet, hogy az *m*-es első személyalak, melynek némi irregularis volta szembetünő, valami félreértésen alapszik, melyet még nem tudunk kimutatni*). — Azonban az 1. és 2. személyragok előtt a futurumképző önhangzója, Regulynál többnyire *e* (Elsőgr. *ē* mélyh., Visn. *ī* mélyh. *i* magash.) rendszeren van így a több. 1. szem. *e*-bir; egy. 1. sz. *īp* is: 3. 10. 12. 13. 14. 16. 20; a 2.

*) Egyik mondatában R. *kīlep* mellett zárjel között *kīlem*-et is írt, de alájegyzi, hogy: nelovko (ügyetlen), a mint többször valamely alakot rosszallólag is megemlít. Egy másik *kīlep* alá azt jegyzí: „nicht *kīlem*.“ Azonban v. ö. 4. alatt, a 395. lapot.

több. sz. ellenben rendszeren *ir* (*er* csak 1. 9.), de 2. egy. *en* (*in* csak 10. 12. 13. 16). Ezenkívül itt is, mint a praeteritumban az igetőben megelőző *u*, *ü* hatása tapasztaltatik; 2. *üg-üp*, *üg-übir*, v. ö. 5. 8., 15. *turup*, *turubir* (így a mindenesetre csak íráshibából való *turobir* helyett); *üg-ün*, *üg-ür* v. ö. 5. 8., *tur-un*, *tur-ur* 15; a 3. személyben is *küd-ü*, *küd-üs*, de nem 2. 8. 15, valamint a praeteritumban sem (csak *kütrüs*; lásd 367. l.) Az *agăp* stbibieli *ă*-ról, milyenek az Elsőgr-beli *bolap* stbiben való *a*-t is kell tartanunk, fentebb 359. lapon volt szó.

A „futurum“ használatára nézve Reguly: *eb utsam jama kajadep, jarzan kilep* én a lovakat eresztetni megyek, eresztvén (*jarzan*, mikor eresztettem, azután) jövök; *es piričen tidis* míg oda jutsz, megfogják (bis du dahin kommst, so fangen sie es); *eb kona taza tada sirep* én ezt még tisztába fogom írni.

А) Ahlqvist és Visnevszki hoznak még egy különös „conditionalis“-alakot; Ahlqvist evvel a *sir* és *hinü* töket ilyképen:

Egy. <i>sirätti'm</i>	Több. <i>sirättimä'r</i>	Egy. <i>hinättim</i>	Több. <i>hinättimür</i>
<i>sirätti'n</i>	<i>sirätti'r</i>	<i>hinättin</i>	<i>hinättir</i>
<i>siriže'</i>	<i>siriži's</i>	<i>hinüže'</i>	<i>hinüžis</i>

Ehhez csatlakozik Visnevszki, *islü* tövel:

Egy. 1. <i>i'slidim-če</i> ,	2. <i>i'slidin-če</i> ,	3. <i>i'slicē</i>
Több. <i>i'slidimür-če</i> ,	<i>i'slidür-če</i>	<i>i'slicēs</i>

Meg a *bol* tötől ezt adja, mi nyilván ugyanaz akar lenni, a mi *islü*-től *islidim-če*:

Egy. 1. <i>bo'ldim-če</i>	2. <i>bolidün-če</i>	3. <i>boli-če</i>
Több. <i>bo'ldimür-če</i>	<i>bo'ldür-če</i>	<i>bo'licēs</i>

A Visnevszkiféle elnevezések azonban kissé össze vannak zavarva: az *islidim-če* stbit прошедшее определенное *határozott* múltnak nevezi, *boldim-če* stbit pedig прошедшее неопределенное *határozatlan* múltnak; ugyanígy (határozatlan múltnak) azonban a *bolattim-če* és *islättim-če*-félüket is, melyeket fentebb mint imperfectumalakokat tárgyaltunk. Az *islidim-če*-t így fordítja, *сталь бы работать* (dolgozni fognék); Ahlqvist a maga „conditionalisait“ finnül: *kirjoittaisin, löisin* (írnék, ütnék).

Mindenek előtt, csak az előttünk való alakokat tekintve, anynyi világos, hogy ezek összetett alakok, még pedig a *tīm tīm, tīn tīn, ĵe, tīmīr timīr, tīr tīr, ĵis* (Ahl.), *dīm, dīn, ĉe, dīmīr, dīr, ĉes* (V.) ugyan csak az „eram — erunt“ segédige alakjai, melyeknek párjait az imperfectumnál és plusquamperfectumnál láttuk, hol a *tt* kettőztetésnek mi okból volta is van fejtegetve, valamint az is, hogy az 1. és 2. személyek után még egyszer *ĉe* állhat. De azt is látjuk, hogy Visnevszki 1. egy. és több., meg 2. többesbeli személyei csak *bolīdīm-ĉe, bolīdīmīr-ĉe, bolīdīr-ĉe* helyett akarnak állani, mert a 2. egy. *bolīdīn* nem lehet a *bol*-nak egyszerű praeterituma, se *islīdīm-ĉe* nem az *islū* egyszerű praeteritumából való, mely *islārim*, tehát *islārim-ĉe* volna. Végre föltűnő, hogy Ahlqvist *hinīttīmīr*-t ír *sirīttīmīr* mellett, és nem *hinēttīmīr*-t, mint *hinebir*-t a *sirībīr* mellett a futurumban. Így *ä*-vel írva a *hinīttīm* stb. tökéletesen hasonlít a mi imperfectumunkhoz, mely *a, ä*-végű tőtől képeztetik. — Ha a fent eléhozott alakoknak csakugyan van alapos létezésök (és azt Visnevszki után kell hinnünk, ki az imperfectumi alak mellett hozza föl ezeket is, melyek azoktól nagyon határozottan a hangsúly által is külön válnak): azt véljük, hogy azok a nomen futuri (*bole, isle, sire = sirī*, lásd fentebb 377. l.) és az „eram“ csuvas segédigéből össze vannak téve: tehát *sirīttīm* stb. tulajdonképen: *sirī-ttīm* azaz *sirī-tīm* stb.; *islīdīm-ĉe = islī-dīm-ĉe* (*d*, mert nem kettőzteti). Ilyen összetétel lehetőségére, megemlítjük csak ez igen közönséges török összetett igealakot: *gele-idi* (*gel*), *ola-idi* (*ol*).

Nagyon kevés az, mit az imént fölhozott „conditionalis“ alakról Regulyból vehetni ki. Mintái között csak egyetlen egy adja, de elég világosan, hogy az imént adott fejtegetést tökéletesen igazolva látjuk rajta. A *tīd-as, tīt* igetöböl lesz neki:

Egy. <i>tī'dettīm-ĉe</i>	Több. <i>tīdettīmīr-ĉe</i>
<i>tī'dettīn-ĉe</i>	<i>tīdettīr-ĉe</i>
<i>tī'dīĉe</i>	<i>tīdīĉīš</i>

A *tīt*-nak imperfectuma ellenben: *tīdāttīm-ĉe* stb., egyszersmind más hangsúlyozással is. Ezen kívül még egy-két példamondatában találjuk: *vul mana hal oksa parzan, eb kajetīm-ĉe* (olv. *kajetīm-ĉe*) ő nekem most pénzt adván (ha-adott volna), én mennék. De ugyanezt imperfectummal is lehet mondani: — *eb kajattīm-ĉe,*

mint a magyarban is : én megyek vala, ha most pénzt ad (vala). Megint : *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče vul* ha én ott élek (tkp. ha [úgy] volna, [hogy] én ott élek), most hozzám jőne (онъ . . . пришелъ бы); *eb pīrettim-či-tā, jerismestip* én mennek is, [de] nem érek rá. — Ezekből látjuk egyszersmind, hogy milyen conditionalisról van itt szó : t. i. olyanról, mely egy hypotheticus pár-mondat utórészében (ἀπόδοσις-ban) áll.

D Az „imperativus“ alakjai ezek :

Elsőgr., *kazar* igető : Egy. 2. *as kaza'r* te bocsáss meg
 3. *vīl kaza'rdar* ő bocsásson meg
 Több. 2. *azir kaza'rīr* ti bocsássatok meg
 3. *vīlzam kaza'rčēr, -čera* ök bocs. meg.

Meg *bol*-tól : Egy. 2. *as bol* te légy; Több. 2. *azir bola'r*. Meg a 3. egy. is, más helyen : *boldara'* legyen.

Visnevszki 2. *bol* v. *bola'h* légy; T. *bo'lır* légyetek
 3. *boldīr* boldčer

islā tö : E. 2. *islā'* v. *islā'h* dolgozzál; T. *i'slır* dolgozzatok
 3. *islā'dīr* *islā'ččēr* (čč így írva : дч).

Reguly csak egyikét példát ad mintáiban, ezeket :

ag-as, ak-tól : E. 2. *ak*, 3. *a'kter* T. 1. *agebīr* 2. *ager* 3. *akčēr*
tīd-as, tīt : „ *tīt* *tī'tter* „ *tī'debīr* *tī'der* *tītčēr*
elektā : „ *elektā'* *elekle'der* „ *ele'klebīr* *ele'klīr* *elekle'čīr*

Ezen imperativusalakok közül első tekintetre világos a 2. egy., mely maga a pusztá igető; a Visnevszki adta *bola'h*, *islā'h*, a mi föl- osztásunk szerint, nem ide tartozó, hanem az intensív igeragozásban lesz róla szó. Továbbá a 2. több. nyilván nem egyéb a futurumnak ugyanazon személyénél, még a hangsúlyra nézve is avval egybeta- lálkozó; hasonlóképen az 1. több., Regulynál csak futurumi alak, miben a jelentésre nézve sem találunk semmi nehézséget, tudván, mi tulajdonképen egy futurumi alak és micsoda alkalmazásai szok- tak lenni. — Csak a 3. személy mutat fel külön képzőt :

Egy. *-dīr* (V.) *-dar, -dara* (E.), *-der*, illető mássalh. után *ter* (R.)
 Több. *-čēr* (E. V. R.), *-čera* (E.), *čīr* (R.), *ččēr* (V.).

A *der*, *ter*-nek, mint többesi végzet *čer* állván ellenében, maga a többesi szám nem lehet a végén kifejezve, mely mindkettőben egyenlő (még az Elsőgr.-beli *čer-a*-nak is egyesi *dar-a* áll ellenében), hanem, ha ugyan ki van fejezve, kell, hogy a *č*-ben legyen kifejezve, mely az egyesi *d*, *t*-nek áll ellenében. Ez annyiban föltűnő, mert különben a többesszám megjelölése az igealak végén szokott lenni; másodsor nem igen tudjuk a többesszám itt találkozó megjelölését annak szokott, bár a legrövidebb megjelöléseivel (*se*, *š*) egyeztetni. — Meglehet azonban, s ezt mint pusztá gyanítást mondjuk, hogy itt már a *d*, *t*-ben egy harmadik személyrag járult az igetőhöz, utána pedig *r*, vagy teljesebb *ra* (*da-ra*) nyomatékosító particula (meglehet, nem egyéb mint az ilyenül már ismert *da*, *ta*, mely két önhangzó közt épen úgy *ra-ra* változhatott csuvas hangváltozás szerint, mint a hasonhangzású locativusi rag). A többesszámban pedig a *d*, *t* személyrag maradékához legelőbb a többesi rag (*se*) járult volna: *t-še*, a mi, hasonlóképen mint a praesensbeli *-at-če* (Reg., *-asse* mellett), *tče* (vagy ha tetszik) *če* lett; mássalhangzó után nem tűnik ki a kettős *č* kettős volta, s azt is meg kell engednünk, hogy az ejtés majd egyszerűvé is teszi a kettős mássalhangzókat; de figyelemre méltó mégis, hogy Reguly önhangzó után sem lágyítja a *č*-t (elekle-*čir*), pedig keménynek nála ilyenhelyt csak kettős mássalhangzó szokott megállni; meg az is, hogy Visnevszki (48. l.) az *islä*-nek illető alakját tiltólag tagadó *an*-nal így írja *an-islät-čer* (ᠠᠨ) azaz: *isläččer*; fentebb ᠠᠨ-vel írta, valamint gyakran *tt*-t is ᠠᠨ-vel, *ss*-t *č*-szel. Ezen így többesszámba tett 3. személyraghoz (*tče*, *če* ebből: *tše*) végre megint azon *r*, *ra*, particulaalak csatlódik, mely az egyes-számban is. Így már némileg megfoghatóvá tehetjük magunknak ezen imperativusvégzetek nagyon különös voltát — sejtelmző vélekedésünkkel, melyhez azonban későbbben a törökség egybehasonlítása is fog hozzászólni.

Még meg kell említeni, hogy azon *r*-végű egytagú igetők, melyek a praeteritumi végzetek előtt elvesztik az *r*-t, azt a mássalhangzón kezdő imperativusvégzetek előtt is elvesztik. Így p. o. *badir* (*pader* Reg.) adjon *bar-dir*, *par-der* helyett; *jader* ereszszen *jar-der* helyett; *kiččir* menjenek be *kir-čir* h. (R.).

Néhány Regulyféle imperativusalakokat találunk e példamon-datokban: *eb ona pildir tezü*, *jori kalarem* én megmondtam neki különösen, a végett, hogy tudja (tkp. én neki, „tudja“ mondván

[magamban], különösen megmondtam; *kidard ona šol, vul an so* ghaldir mutasd meg neki az útát, [hogy] ö el ne tévedjen; *on kajas kilet polzan, kaj der vul* ha neki kedve van menni, [hadd menjen; *kirikte-kam kilder, nikama-da an jar* akár ki jöjjön, senkit se ereszsz be; *kirikte-hunža kil, eb hader polep* akár mikor jöjj, én kész leszek.

h) Ugyancsak az imperativusi alakokat, hozzá való járulékkal láttatja Reguly,

1) Egy „imperativus conditionalis“-ban: (*tit-tól*) 3. szem. egy. *titteri'*, több. *tičeri*; (*ak-tól*): *akteri'*, több. *akčeri'* (*eleklä-től*): *eleklederi'*, több. *eleklečeri'*. A második személy: *eleklezem* több. *-zemir*, *titsam* több. *-samer* alakjára nézve nem ide való, s azt másutt fogjuk tárgyalni. De a *-teri'*, *čer-i'* tulajdonképen csak a kérdő-ragasztékkal való alakok, és a kérdő igeragozásmód alá tartozók. Vajjon ugyanaz-e az Elsőgr.-beli *boldar-a'*?

2) Egy „imperativus optativus“-ban, melyben a köznévséges imperativushoz a többször előfordúlt *če* („erat“) csatlakozik:

Egy. 2. *elekle'čče* 3. *elekle'der-če* Több. 2. *ele'klir-če* 3. *elekle'čir-če*
a'k-če *a'kter-če* *a'ger-če* *akčer-če*
ti'tče *titter-če* *ti'der-če* *titčer-če*

2.

Tagadó igeragozás.

Tagadó igeragozással a csuvas nyelv annyiban bír, a mennyiben, az imperativust kivéve, az igeértelemnek tagadólag való kifejezését nem az állító igealakokon kívül álló külön szócskával eszüközi (mint a magyar nyelv a *nem* tagadó szócskával), hanem magába a képzős és személyragos igealakba közvetlen az igező után fölvelt *ma, mä* (*me*) szótaggal. A fent (1. alatt) tárgyalt személyragos igealakcsoportok ezen tagadó iktatványnyal ily alakot nyernek:

a) Praeteritum.

Visnevszki szerint az *islä*-tő:

Egy. 1. <i>islämä'rim</i>	nem dolgoztam	Több. <i>islämü'rümir</i>
2. <i>islämä'rın</i>	stb.	<i>islämä'rır</i>
3. <i>islämä're</i>		<i>islämä'reš</i>

Reguly szerint a *vid-es, vit-* tö : *küd-es, küt-* tö :

Egy. <i>vitmärem</i>	Több. <i>vitmäremir</i>	Egy. <i>kütmärem</i>	Több. <i>kütmäremir</i>
<i>vitmären</i>	<i>vitmärer</i>	<i>kütmären</i>	<i>kütmärir</i>
<i>vitmäre</i>	<i>vitmäris</i>	<i>kütmäre</i>	<i>kütmäris</i>

kütmärem mellé azt jegyezve : „v. *küdimärem*.” Meg a *pol-* és *tit-* tök :

Egy. <i>polmärem</i>	Több. <i>polmäremir</i>	Egy. <i>titmärem</i>	Több. <i>titmäremir</i>
<i>polmären</i>	<i>polmärir</i>	<i>titmären</i>	<i>titmärer</i>
<i>polmäre</i>	<i>polmäris</i>	<i>titmäre</i>	<i>titmäris</i>

titmärem mellett : „vagy *tidimärem*.”

A praeteritumbeli tagadó ragozás tehát ép olyan, mint valamely *a*, *ä*-végü tö állító ragozása, s minthogy az állító töhez tagadólág mindenkor *ma*, *mä* járúl, magától értetőleg nem lehet helye a *dem*, *den*, *je* stbiféle praeteritumvégzeteknek, melyek önhangzó-végü tö után épen nem állhatnak, mássalhangzók közül is csak *l*, *n*, *r* után. Csak a *ma*, *mä*-nek a töhez való közvetlen hozzájárulására nézve, a Reguly szerint *titmärem*, *kütmärem* mellett való *tidimärem*, *küdimärem* alakok azt látszanak mondani, hogy *k e m é n y* mássalhangzón végződő tök után a *ma*, *mä* előtt *i* közvetítő segédhangzó állhat; mert ugyanezt még más tagadó igealakokra nézve ugyanezen példákön fogjuk találni, de nem, p. o. *polmärem* mellett *polimärem*. Feltűnő csak az, hogy akkor a mélyhangü *ä* helyett *a* t teszen : *kütmärem* — *küdimärem*, s ez nem lehet íráshiba, mert szintügy van még : *kütmästip* — *küdimästip*, *kütmästim-če* — *küdimästim-če*. — Hogy az egytagü *r*-végü igetöknek a tagadó *ma*, *mä* előtt is szintügy, mint a praeteritumi végzetek előtt, elmarad azon vég *r*-jök, csak egy szóval kell mondanunk. De el nem marad ám többtagü tök végéröl, p. o. *turandar-marir* nem étettetek, nem adatok enni, *tomlandar-marir* nem öltöztettetek (Máté Ev. 25.)

b) Futurum.

Visnevszki szerint az *islä* tö :

Egy. 1. <i>isl'i'mib</i>	nem fogok dolgozni	Több. <i>isl'i'mibir</i>
2. <i>isl'i'min</i>	stb.	<i>isl'i'mir</i>
3. <i>isl'i'me</i>		<i>isl'i'mis</i>

Reguly szerint a fentebbi *vit-, küt-, pol-, tit-* tők :

Egy.	1. <i>vitmep</i>	<i>kütmep</i>	<i>polmep.</i>	v. <i>poli'mep</i>	<i>titmep</i>
	2. <i>vitmen</i>	<i>kütmén</i>	<i>polmen</i>	<i>poli'mén</i>	<i>titmen</i>
	3. <i>vitme</i>	<i>kütme</i>	<i>polme</i>	<i>poli'me</i>	<i>titme</i>
Több.	1. <i>vitmēbir</i>	<i>kütmēbir</i>	<i>polmēbir</i>	<i>polimēbir</i>	<i>titmēbir</i>
	2. <i>vitmer</i>	<i>kütmír</i>	<i>polmír</i>	stb.	<i>titmer</i>
	3. <i>vitmiš</i>	<i>kütmiš</i>	<i>polmiš</i>		<i>titmiš</i>

A *kütmep*, *titmep* mellé jegyezve „vagy *küdimep*, *tidimep*“ a m *poli'mep* szerint a tagadó *m* előtt való *i*-nek a több személyekre is szólását jelenti. Ugyanazon *i* ez, melyet az imént a praeteritumbar is látánk; de itt már csakugyan kételkedni lehet, vajjon pusztá se gédhangzó-e vagy más jelentősebb oka van-e? — Mert nagyon is figyelemre méltó, hogy a hangsúly van rajta, azt pedig csak az ejtés könnyítésére közbevetett segédhangzó nem szokta magára vonni p. o. van a Kátében *koratipír* e helyett: *koratpír*, de nincs úgy hang súlyoztatva *korat'i'pír*, hanem *kora'tipír*, úgy mint *kora'tpír*, a mely helyett való. Ezzel egybefüggésben van nyilván az is, hogy Visnevszki az *islä* vég *ä*-jét *i*-re változtatja, mely szintén hangsúlyos (pedig az állító futurumalakban *i'slīb*, *i'slīn* stb. a tö első szótagját hang súlyozza). Példáját ezen *i*-vel való tagadó futurumalaknak találjuk Luk. Ev. 2, 26. *kor'i'me* és csakugyan az *i*-n hangsúlyoztatva: *onbolna mala kalana . . . , što vul kor'i'me vilimne ilik hunža kor'i'me Tora Hristosne*: megmondattott vala neki, hogy halált nem látna addig, míg nem meglátná az Úrnak ama Kristusát (Károlyi ford.). A magyarban így is fordítható: nem fog látni míg nem meglátandja (vagy: meglátja).

A *ma*, *mä* után hozzájárulandó futurumi képző, mely az egyes 3. személyben csupán áll, személyragok nélkül (v. ö. fentebb **1**, **2** alatt), a mint a felhozott mintákból látjuk, egybeforrt a *ma*, *mä* önhangzójával vagy kiszorította azt. Mert *titme* nyilván *titma-e* (aza *titma-je*)-ből ered, nem különben mint *kale* ebből: *kala-e* (*kala-je*). Szintígy *-mä-e* (*mä-je*) helyett is van *-me*: *kütme*. Ezen összevont *me*, mely a tagadó szótagot és a futurumi képzőt magában foglalja, megmarad az 1. 2. személyragok előtt is, csak hogy önhangzóját többesi 2. személyben Regulynál *i* is (*polmír*, *kütmír*), Visnevszkinél a homályoshangú *i*; többesi 3. személyben, a többesi rag előtt mindkettőnél *i*.

c) A conditionalis, melynek állító alakjának alapjául fentebb **1, f.** alatt az állító futurumalakot tüntettük föl, tagadólag így mutatkozik, Regulynál a *pol* igetön :

Egy. <i>po'lmëttim-če</i>	Több. <i>polmëttimür-če</i>
<i>polmëttin-če</i>	<i>polmëttür-če</i>
<i>po'lmüčče</i>	<i>polmüččis</i>

Visnevszkinél az állító *i'slidim-če*-nek megfelelőleg :

Egy. <i>isli'mädim-če</i>	Több. <i>islimü'dimür-če</i>
<i>islimü'din-če</i>	<i>islimü'dür-če</i>
<i>isli'mü-če</i>	<i>isli'mi-češ</i>

Mind Regulynál mind Visnevszkinél a tagadó futurumalak ismerzik meg e conditionalis alapjául, amannál az egyszerű *po'leme*, emennél a tagadó *m* előtt *i* hangzóval *islime* (*islimi*, *islimi*), még pedig az egyes 1. 3. és többesi 3. személyekben annak sajátságos hangsúlyozását is megtartva. A *-ttim-če*, *-dim-če* stb. végzetekről v. ö. fentebb **1, f.**

d) A tagadó praesensről Elsőgr.-nak is van egy jegyzete (50. l.), hogy t. i. az *adap* v. *adip*, *edep*-re végződő igék (értsd: praesens, egyes 1. személyben) tagadólag ezt *mastap*-ra változtatják, p. o. *ap kazara'dip* én megbocsátok : *ap kazarma'stap* én meg nem bocsátok ; *aze kazarma'stin* te meg nem bocsátsz, *vil kazarma'st* ő meg nem bocsát ; szintígy *ap šavra'dap* én fordítok, csavarok : *abe šavrama'stap* én nem fordítok ; *aze šavrama'stin* te nem fordítsz, *vil šavrama'st* ő nem fordít. Az *ädep* (ядѣпъ) v. *ädap* v. *ädip*-en végződő igéknek csak a *dep*, *dap*, *dip*-je változik *mastap*-ra, mikor tagadólag ejtetnek, p. o. *sürä'dep* (сюрядѣпъ) járok, *ap süräma'stap* nem járok ; *aze süräma'stan*, *vil süräma'st* stb. — Ez utóbbi meghatározás majdnem olyan, mintha szerző csak az egy *sürädep* után készítette volna. Azt mondja, hogy az *ädep* helyébe nem csak *mastap*, hanem *ämastap* is lép, oly igéknél t. i., melyeknek töje is *ä*-re végződik, a mi egyszersmind az *-ädep*-beli *ä*-ben foglaltatik. Épen úgy áll ez *a*-ra végződő tökre nézve is, s a baj csak az, hogy ilyeneket a praesens végzetéből (*adep*, *üdep*) ki nem lehet ismerni ; Reguly is egy helyen kissé furcsán szól *a*, *ä* segédhangzóval ragozott igékről : de midőn *kaladep*, *sürädep*-nek imperativusa *kala*, *sürä*, praeterituma *kala-rem*, *sürä-rem*, épen csak *kala*, *sürä* tűnik ki valódi

tőül, nem *kal*, *sür*, a mint már eddig is az ilyen *a*, *ä*-végű ige-töket elötüntettük (v. ö. fentebb **1, a.** a 358. l.). — A *mastap*, *mastan* (*stürimastan*)-nak másod *a*-ja helyett Regulyféle *ä*-t írhatunk : *mas-täp* (v. ö. fentebb a 359. lapon).

Visnevszkinél így alakúl a tagadó praesensalak *islä* töböl :

Egy. 1. <i>islämä'stíp</i>	nem dolgozom	Több. <i>islämästi'pir</i>
2. <i>islämä'stän</i>		<i>islämä'stír</i>
3. <i>islämä'st</i>		<i>islämä'sse</i>

Reguly szerint a fentebbi tök :

Egy. 1. <i>vitmästip</i>	Több. <i>vitmestpir</i>	
2. <i>vitmästin</i>	<i>vitmestir</i>	
3. <i>vitmest</i>	<i>vitmestše</i> v. <i>vitmesse</i>	
Egy. 1. <i>kütmästip</i>	<i>titmä'step</i>	<i>polmä'stíp</i>
v. <i>küdimastip</i>	v. <i>tidimastip</i>	
2. <i>kütmästin</i>	<i>titmä'sten</i>	<i>polmästin</i>
3. <i>kütmäst</i>	<i>titmä'st</i>	<i>polmäst</i>
Több. 1. <i>kütmestpir</i>	<i>titmästper</i>	<i>polmästpir</i>
2. <i>kütmestir</i>	<i>titmä'ster</i>	<i>polmästir</i>
3. <i>kütmestše</i>	<i>titmästše</i>	<i>polmasse</i>
v. <i>kütmesse</i>	v. <i>titmasše</i>	

Az Evang.-ban akadnak rendszeren *ma'stíp*, *me'stíp*-féle alakok, néha a tagadó *m* előtt való *i*-vel, mely azonban itt nem hangsúlyos, p. o. *töbäma'stíp* L. Ev. 13, 7 (*top*-, nem talállok), *boldarimastír* Mt. Ev. 16, 3 (*boldar*-, non potestis); különben *bilmästip* Mk. E. 14, 71. (*bil*-, nem tudsz), *šokšluma'stän* Mt. 16. 23. (*šokšla*-, nem gondolsz), *sitmest* 13, 13. (*sit*-), *šokšlama'stípír* Lk. 19, 14. (nem akarunk); *korma'sse*, *ildme'sse*, *tänlama'sse* (*kor*-, *ild*-, *tänla*- : nem látnak, nem hallanak, nem értenek). A Kátéban : *korma'stípír* nem látunk.

Mielőtt azonban e tagadó praesensalakokat magyaráznók, még a tagadó imperfectumot kell ismernünk, tudván, hogy az állító ragozásban ebben is a praesens alakjai vannak alapúl.

e) Imperfectum. Visnevszkinél az *islä'dim*-če-nek megfelelőleg :

Egy. 1. <i>islämä'stäm-če</i>	Több. <i>islämä'stäm-če</i>
2. <i>islämä'stän-če</i>	<i>islämä'stír-če</i>
3. <i>islämä'st-če</i>	<i>islämä's-češ</i>

Regulynál : Egy. 1. <i>vitmestim-če</i>	Több. <i>vitmestimir-če</i>	
2. <i>vitmestin-če</i>	<i>vitmestir-če</i>	
3. <i>vitmest-če</i>	<i>vitmes-čes</i>	
Egy. 1. <i>kütmästim-če</i>	<i>titmastim-če</i>	<i>polmastim-če</i>
v. <i>küdimastim-če</i>	v. <i>tidimastim-če</i>	
2. <i>kütmästin-če</i>	<i>titmasten-če</i>	<i>polmastin-če</i>
3. <i>kütmest-če</i>	<i>titmas-če</i>	<i>polmast-če</i>
Több. 1. <i>kütmestimir-če</i>	<i>titmastemir-če</i>	<i>polmastemir-če</i>
2. <i>kütmestir-če</i>	<i>titmaster-če</i>	<i>polmastir-če</i>
3. <i>kütmes-čes</i>	<i>titmas-čes</i>	<i>polmas-čič</i>

Máté Ev. 26, 59 van egy *küdimastim-če*-féle imperfectumalak : *töbima's-češ* nem találunk vala (*top-*), az állító *širet-češ*-nek (keresnek vala) megfelelőleg.

Eddigelé, azaz a praeteritumban és futurumban csak olyan tagadó igeragozást találtunk, mely tagadó *ma, me* közbeiktatásán kívül, nem különbözik vala semmi lényegesben az állító ragozástól : a *ma, me*-végű tagadó igető úgy ragoztatik futurum és praeteritumban mint akármely más *a, ä*-végű állító igető. Ha ugyanilyképen a praesensben és imperfectumban is ragoztatik a tagadó igető, ilyen alakok keletkeznek vala : Praes. *kütmēdip* (*kütmūdip*), *polmadep*, Impf. *kütmēttim-če* (*kütmättim-če*), *polmattim-če*. Ámde egészen másféle ezeket találjuk : *kütmästip, polmastip*; *kütmästim-če, polmastim-če*. — Ezeket némileg meg akarván fogni, előbb az imperfectumi tagadó alakokra kell tekintenünk. Ezeknek végzetében látjuk a *tim, tin, timir* (*temir*), *tir*-t épen úgy, mint az állító ragozásbeli imperfectumban, melynek összetételes képzésmódját is ismerjük, mely nem egyéb mint az, hogy a nomen praesentishez a csuvas „verbum esse“ elül csonkult (sőt egyenesen így mondhatnók : gyökvesztett) praeterituma járul, személy szerint ragozva, az 1. és 2. személyben még bővülködőleg *če* = erat csatoltatván hozzá. Ha tehát a csuvas imperfectum képzésére kívántatik a „verbum esse“ praeterituma, ennek csonkult (gyökvesztett) alakjai pedig egy. 1. *tim* (*tem*), 2. *tin* (*ten*), több. 1. *timir* (*temir*), 2. *tir* (lásd fentebb a 371. lapon), nem lehet kétségünk, hogy, miután épen ilyeneket a tagadó imperfectum alakjaiban találunk, ezek csakugyan azon csuvas „verbum esse“ praeteritum-alakjai is, hozzájárulván, hogy itt

is, mint az állító imperfectumban, még utánok a bővölködő *če* csatol-
tatik hozzá. Ebből aztán egyszersmind következik, hogy a mi a ta-
gadó alakokban *tim* stb. előtt van, nomen praesentis légyen, meg
pedig tagadó nomen praesentis. Ez tehát *-mastim-če* stbiből kivéve,
-mas, *-mäs*: *kütmäs*, *polmas*. Közönséges képzésű nomen praesentis
negativum **kütmät*, **polmat* volna, melyekkel csakugyan azonos
kütmäs, *polmas*, csak hogy ennek bizonyítása most föladatunkon ki-
vül esik, mert a több törökség egybeazonosítását kívánó (azonban
útalhatunk M. Akad. Értesítő, nyelvt. oszt., II, 173—177. lapjaira).
De létezik még egy magában álló nomen praesentis negativum, vagy
a mi ugyanaz, tagadó egyes 3. személyalak praesensben: ez nem
egyéb, mint a particula negativa, vagy legtöbbsnyire copula negativa
mar, p. o. *vil pojan mar* ö nem gazdag, *non est dives*. Ebben
tisztán fölismerjük a *ma* tagadó szótagot; de miután tudjuk, hogy
ma csak igetőhez beiktatványképen járúl, nincs kétség, hogy *mar*
elejéről a tulajdonképeni igető (a verbum esse) szintűgy elveszett,
mint *če* praeteritum elejéről, vagy más szóval *mar* ebből ered: *er-*
mar, mely előbb *ε-mar*, végre *'mar* leszen. *Mar* e szerint teljesség-
gel azt teszi, hogy *non est*, noha már nincs benne az „esse“ ki-
fejezése. Egyszersmind az *r* benne ugyanazon elem, mi *polat*-ban a
t, vagy a nem külön álló *polmas*-ban az *s*, sőt nyelvhasonlítólá meg-
mutatható, hogy *mar* (*er-mar*) szükségképen egy megvult *mas* (*ε-*
mas)-t teszen föl.

Most a tagadó praesensalakokhoz fordulva, nem nehéz látni,
hogy *polmastip* stb. és *kütmästip* stbiben a szintén egy *mas*, *mäs*-hez
csatlakozó *tip*, *tin*, *tpir*, *tir*-nek az imperfectumbeli *tim*, *tin*, *timir*,
tir-hez hasonló helyök és előtte-valóságuk van, s azért kell, hogy
hasonló jelentésök és eredetök legyen. Más szóval azt látjuk, hogy
a tagadó praesens is aligha lehet egyéb, mint praesens periphrasti-
cum, ugyanazon *mas*, *mäs*-végű nomen praesentis negativumból, me-
lyet az imperfectumban találunk, meg a „verbum esse“-ből képezve.
Lássuk hogyan. Magától értetődik, hogy, ha egy nomen praesentis-
ből megint csak praesens akar készülni, ez a „verbum esse“ semmi
egyéb időalakja által nem történhetik, mint praesense által, úgy hogy
az összetétel, részeinek jelentésére nézve, ily alakot nyer: „nem-
váró vagyok, nem-tudó vagyok, nesciens sum.“ És csakugyan a *tip*
és *tpir*-ben ellenében a *tim* és *timir*-nek észre veszszük a *p*, *pir*-t,
mint megkülönböztetőleg a praesensben használt személyragalako-

kat, ellenében az a praeteritumban használt *m*, *mir*-nek. A 2. személyben *n* és *r* egyaránt a praesent és a praeteritumot illetik. Továbbá tudjuk, hogy *t* (két önhangzó között lágyúlva *d*) a személyrag előtt való praesensképzőnek *at*, *ät*-nek része, valamint *d* a praeteritumképzőnek *r*, *l*, *n* után kezdőbetűje — a miért is legkevésbé sem csodáljuk, hogy *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* szintűgy *t*-vel van, mint *tim*, *tin*, *timir*, *tir*. De önkénytelenül már azt kérdezzük, mi tulajdonképpen a csuvas „verbum esse“ praesense is, hogy vehette föl a *típ*, *tin*, *tipir*, *tir* rövid alakot? Miután már annak tőjét, kivéve önhangzóját, ismerjük, s az állító praesens rendes képzését ismerjük, könnyű e kérdésre megfelelni. Az *er* igetöből (lásd fentebb a 368. lapot) ugyanis ily praesens áll elő (Regulyféle vocalisatióval) :

Egy. 1. *erádep* Több. *eratpír* vagy : Egy. 1. *erädip* Több. *erätpír*
 2. *eraden* *erattir* 2. *erädin* *erättir*

Mert nem ismervén a csuvasból az *er*-nek magas- vagy mélyhangúságát mind kétféleképen kell az alakokat írni, vagy írhatjuk, ha *a*-t teszünk a nem tudható *a* vagy *ä* helyett, így :

Egy. 1. *erádep* (-*dip*) Több. *eratpír*
 2. *eraden* (-*din*) *erattir*

még pedig az *a*-n hangsúlyoztatva : *erádep* stb. Ámde, mihelyt az *erádep* stb. valamely előtte való szóhoz csatlakozik, elveszti hangsúlyát, enklitikon lesz; így leginkább jelen esetünkben, hol a *mas*, *mäs*-végű nomen praesentishez kell csatlakoznia, oly szóhoz, mely maga véghangsúlyos*) s ennél fogva annyival erősebben hathat a következő enklitikon gyengítésére (pedig tapasztaltuk több ízben, mily erősen hat néha a csuvas hangsúlyozás gyengítőleg előre és hátra felé). Ha ezek szerint fölveszszük a fölvehető, p. o. *kütmäs-erädip*-et (a „verbum esse“ márhangsúly nélkül), semmiben nem találhatjuk különösnek, ha ebből legelőbb ez lesz : *kütmä's-erädip*, s aztán, az *r* olyan hangzati helyzetben állván, mint egytagú igetők vég *r*-je praeteritumi *d* s általában minden mássalhangzóval kezdő végzet előtt : *kütmä's-ädip*, s végre, az *s* is épen úgy elpusztulván,

*) Az egy Visnevszkiféle *islámástí'pír* már az Evang. és Kátébéli példák által, melyek *-ma'stí'pír*-nak hangsúlyozzák ez alakot, sajtóhibának bizonyul be.

mint a praeteritumban, *kütmäs'-dip*, illetőleg, a *d* előtt való *s* kemény mássalhangzó voltát véve tekintetbe: *kütmü's-tip*, azaz csak azon egyesí 1. személybeli tagadó praesensalak, melyet de facto meglevőnek találunk. Ha még rámutatunk, hogy éppen így a magában hangsúlyos

egy. 2. *erádin*, több. 1. *erátpír*, 2. *eráttír*, enklitikonná válván:

<i>erádin</i>	<i>erátpír</i>	<i>eráttír</i> , aztán ezzé:	.
<i>erđin</i>	<i>ertpír</i>	<i>ertír</i> , s tovább ezzé:	
<i>edín</i>	<i>etpír</i>	<i>etír</i> , végre ezzé lettek:	
<i>tin</i>	<i>tpír</i>	<i>tír</i>	a milyenek képében a tagadó

nomen praesentishez járúlnak, a csuvas tagadó praesensalakok, legalább 1. és 2. személyei még vannak magyarázva, olyképen, hogy p. o. *kütmástip*, *kütmástin*, *kütmástpír*, *kütmástír*, mint körülírt alakok tulajdonképen ezt teszik: „nem-váró-vagyok, nem-váró-vagy, nem-váró-vagyunk, nem-váró-vagytok“ = „nem várok, nem vársz, nem várunk, nem vártok.“

Tekintsük most külön a 3. személyalakokat, még pedig előbb a praesensben. A praesensbeli egyesí 3. személy tagadólag *masť* *mást*-re végződik, azaz *masť* *másť* tagadó nomen praesentis végzete és *t*-re. E *t* nem egyéb, mint a *tip*-hez tartozó 3. személy, éppen úgy mint *polat*, *poladep*-hoz tartozik. Keletkezett pedig *erát* (*erat*, *ert*, *et*)-ből. E szerint *kütmä'sť* (*kütmä's-t*) is szószerint = non-expectans-est. — A többesi 3. személy végződik *masse*, *mässe* vagy *masťše*, *mástše*-n (ezen csak Reguly szerint). A *masse*, *mässe*-ben láthatnók ugyan a csupa *mas*, *másť*-féle tagadó nomen praesentist többesszámba téve *se* által, mint rövidült többesi rag által (lásd fentebb 360. 361. l.). De miután az egyesí 3. személy sem a csupa tagadó nomen praesentis, hanem *t* járulékában az „est“ jelentésű segédigét mutatja föl, sokkal hihetőbb, hogy a többesi sem térvén el e képzés módjától, *masse* nem csak *masť* + *se*, hanem, a *t* (= *erat*) többese levén rendes képzés szerint *sse* (= *erasse*, *ersse*, *esse*), valósággal *masť* + *sse* (azaz *masť* + *erasse*), annyival inkább mert Reguly e másik alakját is adja még a többesi 3. személynek: *masťše*, mely semmiképen nem magyarázható csupán *masť* + *se*-ből, de igen *masť* és a *t* (= *erat*)-nak azon szintén Regulyféle képzésmóddal készült többeséből magyarázható, a mely szerint *turasse* mellett *turatše* van (lásd fentebb a 361. lap.). A *t*-nek ilyen többese *tše* volna (= *eratše*),

a mi ugyanaz a mi *tše* (úgy sem döntvén itt Reguly *tsche*-féle írása, mert *mas*-szal egybekapcsolva alkalmatlan és szükségtelen vala így írni: *masttsche*). A *mastše* tehát nyilván *mas* + *tše* (azaz *mas* + *eratše* vagy *eratče*), s ez bizonyossá teszi, hogy *masse* = *mas* + *sse* (azaz *mas* + *erasse*), noha első látszatra *mas* + *se*-nak, azaz *mas* és többesi ragnak vehetnők. — — Az imperfectumbeli többesi 3. személy *masčes* nyilván csak a *mas* tagadó nomen praesentis, és „erant“ jelentésű *čes* segédigepraeteritum. Az egyes 3. személy ellenben többször *mast-če*-nek van írva, mintha a megfelelő praesens-személy volna *če* által múltba helyezve. Ez nem volna ugyan lehetetlen, de mégis kissé különös, ha a *mast* eredeti szószerinti értelmét tekintjük, mely szerint, p. o. *sirmast* „non-scribens-est,“ úgy hogy *sirmast-če* „non-scribens-est-erat“ volna. A tagadó imperfectum pedig nem a segédigével készült praesensből indul ki (mert különben így mondatnék: *sirmastip-če*, *sirmastpir-če*, *sirmasse-če*), hanem a nomen praesentisből, a melyhez a segédige praeteritum járul (*sirmas-tim-če*, *sirmas-timir-če*, *sirmäs-čes*). Ezért is, mert a többesi 3. személynek (*mas-čes*) csak *mas-če* felelhet meg mint egyes 3. személy, a mint ezt Reguly egyik mintájában (*titmas-če*) írja is, azt véljük, hogy csak ez (*mas-če*, *mäs-če*) a szabályszerű végzet, s hogy *mast-če*, *mäst-če* csak félreértésből van így írva (orosz írással tisztán масть-че, мясть-че) a hasonhangzású *mas-če*, *mäs-če* helyett, a mi helyett etymologice igazolva ezt is tehetjük *mas-čče*, *mäs-čče* (lásd fentebb a 368. lapon).

Egyes megjegyezni való apróság (a személyragokban Visnevszki és Reguly szerint változó *ž*, *i*, *e* hangzókat, valamint a normalisabb *mäs* helyett álló *mes*-t, mint az előbbieket és I. cikk után elég közönséges jelenségeket nem is érintjük) az, hogy Visnevszki és az Evangeliumok meg Káté nyelve a *mastpir*-beli nehéz mássalhangzó-torlatot gyenge segédhangzóval könnyítik: *mastipir* (de mégsem *mastibir*), a mint különben a kevésbé nehéz *-atpiv* helyett is a Kátében *atipir*-t találunk. A *mas*, *mäs* között beiktatható *ž*, *ž*-t, mely pedig nem hangsúlyos, mint a futurumban, úgy tekinthetjük mint a praeteritumban mutatkozó hasonló segédhangzót.

f) A *zatim-* (*zetim*, *satim*, *setim*)-*če* végezettel való állító plusquamperfectumnak (fentebb **1**, **d.**) megfelelő tagadó plusquamperfectum nem képeztetik; Reguly egyik mintájában megjegyzi, hogy „caret.“ Helyette egy másik, nomen praeteriti negati-

vummal való körülírás használtatik, p. o. Luk. Ev. 2, 21. *jat hožiš ona Jisus honine püühsibü ilik, hunža pos lam a' n-če hürimra* nomen posuerunt ei Jesus, positum az angyal által előbb, mikor [még] nem fogantatott vala}méhben.

g) A tagadó (tiltó) imperativus csak az állító (meghagyó) imperativus eleibe tett *an*-nal készül: *an pol* ne légy, *an poldir* ne légyen. stb.

Hasonlóképen Regulynak fentebb **1**, **h**. alatt említett optativusa eleibetett *an*-nal tétetik negatióba :

Egy. 2. <i>an pol-če</i>	Több. <i>an polir-če.</i>
3. <i>an poldir-če</i>	<i>an polčir-če</i>

3.

Nyomatékosító igeragozás.

Az állító és tagadó személyragos (vagy legalább személyt kifejező) igealakokhoz *ah*, *äh* (*eh*), vagy önhangzós végű alakhoz csak *h* járulván, az igének némi erősebb értelemkijelentés adatik, mely úgy látszik arra való, hogy az ige a mondatban kiemeltessék. Mert más szókhoz is járul hasonló hatással ugyanazon *ah*, *eh*, *h*, p. o. Máté Ev. 23, 8. *azer vara virendegenzam jadba hune an činderer*,... *azer a' h por pižišsam bolattir* ti pedig ne hivatassatok mestereknek (mert egy a ti mesteretek, a Kristus) : ti [pedig] mindnyájan atyafiak vagytok. Ellenben 25, 6 : *Ihon jó a völegény! menjete k ki (tog hira' h)* öeleibe. Noha így tulajdonképen csak kivülről (hátúlról) a kész igealakokhoz járuló particulával van dolgunk, mégis külön igeragozásnak vehetjük a vele összekapcsolt alakokat, mert nem csak az ige mély- és magashangúságához alkalmazkodik, hanem egyszersmind a hangsúlyozás is megváltozik, és némely kemény végmássalhangzók meglágyúlnak. — Visnevszki, ki általában az „intensio“ jelenségét föl nem ismerte, csak az állító imperativus egy. 2. szem. mellé (*bol* és *islä* mellé) kiteszi még ezt : *bola' h*, *islä' h*. Reguly majdnem teljes ragozást közöl. Szerinte ezt adhatjuk :

a) Nyomatékosított állító igeragozás.

Praesens.

	<i>tit</i> - igető (<i>tidadep</i>);	<i>vit</i> - igető (<i>videdep</i>)
Egy. 1.	<i>tidadeba'h</i>	<i>videdibe'h</i>
2.	<i>tidadena'h</i>	<i>videdine'h</i>
3.	<i>tidade'h</i>	<i>vide'deh</i>
Több. 1.	<i>tidatpíra'h</i>	<i>videtpíreh</i>
2.	<i>tidattíra'h</i>	<i>videttíreh</i>
3.	<i>tidasše'h</i>	<i>videsse'h</i>
	v. <i>tidatčeh</i>	v. <i>videtčeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titrema'h</i>	<i>vitremeh</i>
2.	<i>titrena'h</i>	<i>vitreneh</i>
3.	<i>titre'h</i>	<i>vitreh</i>
Több. 1.	<i>titremíra'h</i>	<i>vitremíreh</i>
2.	<i>títríra'h</i>	<i>vitríreh</i>
3.	<i>titríza'h</i>	<i>vitrízeh</i>

Imperfectum.

Egy. 1. *tidattem-čeh* (v. ö. *tidattim-če*) vagy *tidattemah*, tehát a bővölködő *če* nélkül való alakból indulván ki.

Plusquamperfectum.

Egy. 1. *títsattem-čeh* (v. ö. *títsatim-če*) vagy *títsattemah*, *če* nélkül, mint előbb.

Futurum.

Egy. 1.	<i>tidebah</i>	<i>vidibe'h</i>
2.	<i>tidenah</i>	<i>vidine'h</i>
3.	<i>tideh</i>	<i>vide'h</i>
Több. 1.	<i>tidebírah</i>	<i>videbíreh</i>
2.	<i>tíderah</i>	<i>vidíreh</i>
3.	<i>tidezah</i>	<i>vidízeh</i>

Imperativus.

Egy. 2.	<i>tida'h</i>	Több. 2.	<i>tídera'h</i>
3.	<i>títtera'h</i>	3.	<i>títčera'h</i>

b) Nyomatékosított tagadó igeragozás:

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastebah</i>	<i>vitmestibeh</i>
2.	<i>titmastenah</i>	<i>vitmestineh</i>
3.	<i>titmasteh</i>	<i>vitmesteh</i>
Több. 1.	<i>titmastperah</i>	<i>vitmestpireh</i>
2.	<i>titmasterah</i>	<i>vitmesireh</i>
3.	<i>titmasšeh</i>	<i>vitmesseh</i>
	v. <i>tidi mastšeh</i>	v. <i>vitmestšeh</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmarema'h</i>	<i>vitmärimeh</i>
2.	<i>titmarena'h</i>	<i>vitmärineh</i>
3.	<i>titmare'h</i>	<i>vitmäreh</i>
Több. 1.	<i>titmaremirah</i>	<i>vitmäremireh</i>
2.	<i>titmarerah</i>	<i>vitmärireh</i>
3.	<i>titmarizéh</i>	<i>vitmärizeh</i>

Futurum.

Egy. 1.	<i>titmebah</i>	<i>vitmebeh</i>
2.	<i>titmenah</i>	<i>vitmeneh</i>
3.	<i>titmeh</i>	<i>vitmeh</i>
Több. 1.	<i>titmebirah</i>	<i>vitmebireh</i>
2.	<i>titmerah</i>	<i>vitmereh</i>
3.	<i>titmizäh</i>	<i>vitmizéh</i>

Imperfectum és plusquamperfectum nincs kitéve tagadólag; a tiltó imperativus is magától értetődleg csak a nyomatékosított állító lehet, eleibetett *an*-nal.

Reguly nem tette ki mindenütt a hangsúlyozást, de mégis oly gyakran, hogy bizonyos előttünk, hogy azt a nyomatékosító particula *ah*, *eh* vonja magára: *a'h*, *e'h* (v. ö. Visnevszkinél: *bola'h*). Erre nézve érdekesek a *tidasše'h* és *titre'h* alakok *tida'sše* és *ti'tre* mellett. Amazok nyilván *tidasše-a'h*, *titre-a'h* helyett valók, s bár eltűnik az *a'h*-nak *a*-ja, de helyén marad hangsúlyozása, mely így az előbb hangsúlytalan *še*, *re*-re száll: *tidasše'h*, *titre'h* (mintegy: *tidasše.'h*, *titre.'h*). — A praesens egy. 3. személyben, mely allítólag

is tagadólag is *t-n* végződik (*at, üt, mast, mäst*) a *j*-hangúság miatt mélyhangú igéhez is *eh* járul: *titmasteh, tidadeh*. V. ö. *titmarizah*, ellenben *titrizah, tidezah, titmizah*. — Az önhangzóval kezdődő *ah, eh* előtt ellágyúlnak az egyszerű igealakok végmássalhangzói: *p* (*tida-dep — tidadebah, titmastep — titmastebah*; *tidep, titmep — tidebah, titmebah*); *s, š* (*titriš — titrizah, tidiš — tidezah*; *titmariš, titmiš — titmarizah, titmizah*); *t* (*tidat — tidadeh*); *titmasteh*-ben megmarad a *t* ugyanazon okból, a miért van *ada* ugyan, de *atti, attu*, és nem *addi, addu* lásd I. cikk, 228. lap.). — Az egyik mintában (*vit-tulajdonképen vit*) a *t* *b*-nek nem mindenütt kitétele, noha megkívánatósága szembetünő, Reguly ebbeli, tán nem revideált írását tükrözi vissza.

4.

Kérdő igeragozás.

A csuvas kérdőszócska, mely a magyar *-e, -é?*-nek felel meg, Reguly szerint *i*, Visnevski (67. l.) szerint *ï* és *i* (ы és и, amaz *ɮ*-végű, azaz mélyhangú és *j*-hangúság nélkül végződő szók után, emez *ɮ*-végű azaz magashangú vagy *j*-hangúságon végződő mélyhangú szók után); az Evangéliumokban szintén *ï* és *i* alkalmaztatik (sőt *li* és *l* is, l. alább). Ez az egyszerű állító vagy tagadó igealakokkal, szintúgy mint a nyomatékosító *ah, eh*, szorosabb kapcsolatba lépven, némely alakok változnak is némileg, még jobban, mint az *ah, eh* hozzájárulása által. Ezért igen szívesen vesszük Regulynak erről adott mintáját, mint a kérdő igeragozásét.

a) Kérdő állító igeragozás.

Praesens.

(tit-igető):

Egy.	1. <i>tidatpi</i> v. <i>tidami</i>	Több. <i>tidatpri</i>
	2. <i>tidatni</i>	<i>tidattri</i> v. <i>tidatteri</i>
	3. <i>tidadi</i>	<i>tidasši</i> v. <i>tidatči</i>

Praeteritum.

Egy.	1. <i>titremi</i>	Több. <i>titremri</i>
	2. <i>titreni</i>	<i>titriri</i>
	3. <i>titri</i>	<i>titrezi</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>tidattem-či</i>	Több.	<i>tidattemir-či</i>
2.	<i>tidatten-či</i>		<i>tidattir-či</i>
3.	<i>tidat-či</i>		<i>tidatčesi</i>

Plusquamperfectum.

Egy. 1.	<i>titsatem-či</i>	Több.	<i>titsatemir-či</i>
2.	<i>titsaten-či</i>		<i>titsatir-či</i>
3.	<i>titsačči</i>		<i>titsaččesi</i>

Futurum:

Egy. 1.	<i>tidebi</i> v. <i>tidiribi</i>	Több.	<i>tidebri</i> v. <i>tidirebri</i>
2.	<i>tideni</i> <i>tidireni</i>		<i>tidiri</i> <i>tidiriri</i>
3.	<i>tidi</i> <i>tidiri</i>		<i>tidezi</i> <i>tidirezi</i>

Conditionalis.

Egy. 1.	<i>tidettim-či</i> v. <i>tidettemi</i>
2.	<i>tidettin-či</i> <i>tidetteni</i>
3.	<i>tidiči</i>

Több. 1.	<i>tidettimir-či</i> v. <i>tidettimiri</i>
2.	<i>tidettir-či</i> <i>tidetteri</i>
3.	<i>tidiččisi</i>

b) Kérdő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1.	<i>titmastpi</i>	Több.	<i>titmastpri</i>
2.	<i>titmastni</i>		<i>titmastri</i>
3.	<i>titmasti</i>		<i>titmasči</i> v. <i>titmastši</i>

Praeteritum.

Egy. 1.	<i>titmaremi</i>	Több.	<i>titmaremri</i>
2.	<i>titmareni</i>		<i>titmareri</i>
3.	<i>titmari</i>		<i>titmareži</i>

Imperfectum.

Egy. 1.	<i>titmastem-či</i>	Több.	<i>titmastemir-či</i>
2.	<i>titmasten-či</i>		<i>titmaster-či</i>
3.	<i>titmasči</i>		<i>titmasčesi</i>

F u t u r u m.

Egy. 1. <i>titmebi</i>	Több. <i>titmebri</i>
2. <i>titmeni</i>	<i>titmeri</i>
3. <i>titmi</i>	<i>titmiži</i>

A kérdő alakok hangsúlyozását Reguly általában nem jelölte meg, s ez iránt a hangsúlyozottan írt Evangéliumokra vagyunk utalva. Ezekből azonban ez alakoknak csak túlnyomólag való hangsúlyozását vehetjük ki, mely szerint t. i. a kérdő szócska (*ž*, *i*) vonja magára a hangsúlyt; különben nem kis ingadozás uralkodik e részben, mely egyfelől annak tulajdonítható, hogy a hangsúlyozás itt még nem oly erősen állapotott meg mint más nyelvtani alakokban, másfelől annak, hogy nem valamennyi Evangéliom egy szerzőtől (azaz fordítótól) való, kitűnően különösen gondosabb dolgozás és tisztább nyelv által a többi fölött Máté Evangélioma. A kérdőleg előforduló igék ugyanis ezek: a) a kérdő szótagot hangsúlyoztatva:

Kilžedi' (*kilžet*) Mt. 9, 15. 19, 3; *bari'* (*bare*, fut.) 17, 24; *küdebiri'* (*küdebir*) 11, 3; *marči'* (*marče*) 18, 33; *tinlamastir-i'* 15, 16; *bilmestir-i'* 15, 17. 16, 9; *astwimastir-i'* 16, 9; *kormastir-i'* 24, 2; *tumassi'* (*tumasse*) 5, 46. 47. 13, 56; *volamarir-i'* 12, 5. 19, 4; *tinlamarir-i'* 13, 51; *boldarimariri'* 26, 40. — Márk Ev. *koradin-i'* 8, 13; *sivradan-i'* 14, 37; *kilžadi'* (*kilžat*) 3, 4; *boladi'* (*bolat*) 9, 21; *jordai'* (*jordat*) 10, 2. 12, 14; *sirlaghimasti'* (*-mast*) 15, 31; *čohlamastir-i'*, *tinlamastiri'* 7, 18; *volamarir-i'* 12, 10. — Lukács Ev. *suvarmasi'* (*-mast*) 13, 15; *larmasti'*, *tumasti'* (*-mast*) 14, 31; *poldari'* (*-dare*) 14, 31; *volamarir-i'* 6, 3. — János Ev. *kalamarim-i'* 11, 42.

b) Az egyszerű (állító vagy tagadó) igealak hangsúlyozását megtartva: Máté Ev. *boladi'* (*bolat*) 23, 17. 19; *iltme'stin-i'* (*-tin*) 27, 13. — Lukács Ev. *kora'dni'* (*-din*) 7, 44; *šokšla'ttiri'* (*-tiri'*) 13, 11. — János Ev. *inänü'dini'* (*-din*) 11, 26; *jordada'tni'* (*jordada-din*) 21, 15. 16. 17; *kilü'di'* (*-ät*) 5, 6; *boldara'di'* (*-at*) 10, 21; *boladi'* (*at*) 11, 8; *bilü'ttäre'* 13, 12; *inänü'ttiri'* (*-tiri'*) 16, 31. — Ide számítható még a tagadó szócska *mar* (nem), a mennyiben tulajdonképpen = non est; ennek kérdő alakja *mar-i'* Máté 6, 25. 26. 30; 7, 22. 22; 10, 29; 12, 12. 23; 13, 27. 55. 55; 20, 13. — Márkban nem fordul elő; Lukács 4, 23. 6, 39. 11, 40. 12, 6. 16, 17. 22, 27. 13, 16; János 8, 48. 11, 9; ellenben *ma'ri'*: Ján. 6, 42. 70. 7, 20.

18, 26. Szintigy Mát. 20, 15 *šogŕi* (*šok*, nincsen); Ján. 21, 5 ellenben *bo'ri* (*bor* vagyon), Márk 15, 44 *vilza'-i*. — — Itt még meg kell említeni, hogy néhutt (csak Mátéban és Lukácsban nem) az *ŕ*, *i* kérdő szócska helyett előfordul *li* is, vagy megrövidülve *l*, mit nagyon is hajlandók lehetünk az oroszból fölvettnék vagy gondatlanul megtartottak tekinteni (orosz *ли*, *li* = -e?), minthogy oroszból fordították az Evangéliomokat; de mégsem egész bizonyossággal, tekintetbe vévén, hogy a *je* kérdő névmástőnek (ebben *jeple*, mint) van *le* alakja is (*leple*, lásd I. cikk a 256. lapon); s mindenesetre valószínű, hogy a kérdő szócska valamely kérdő névmástőből ered. Előfordul igealakokon: Márk 4, 13. *bilmüstŕ-li*; *kora'dän-li* 13, 2; *mar-li* János 4, 29. 9, 8. 18, 25; névszókön: *a'z-li* (*aze-li*, *te-e*?) Márk. 15, 2; *patša'-li* 18, 34; *hura'n-li* (magából-e?) 18, 35; *patša'ja-li* 19, 15; *boldarma'n-li* 11, 37; *sana'l* (*sana'*, *neked-e*) 13, 6; *mana'l* (*mana'*) 19, 10.

Ezen kimutatás láttatja, hogy a kérdő igealakoknak a végökön, a kérdő szótagon való hangsúlyoztatása az Evangéliomokban egészben véve is jóval túlnyomó: az első csoportban fölhozott példaesetek közül a kérdő szótagot hangsúlyozó van 31, a nemkérdő igealak hangsúlyát megtartó 13, tehát amannak még felénél is kevesebb. Azonban más a viszony, ha csak a gondosabban írt Mátét vesszük tekintetbe; ebben 17, hangsúlyozott kérdő szótaggal való esetnek csak 3 ellenkező áll ellenében. Ha ezt, meg a gyakori *marŕi'-t*, meg ezenfelül azt vesszük számba, hogy némely névszón is rendszeren hangsúlyozott kérdő szótag fordul elő, még János Ev.-ban is, úgy mint: *kerli'* (*kerle*) Máté 13, 18; Lk. 20, 22 *azi'* (*a'ze te*); Máté 11, 3. 26, 63. 27, 11; Márk 14, 61; Lk. 7, 19; 20, 66. János 8, 57. *abi'* (*a'be én*) Márk 14, 19; meg *oltur-i'* Máté 23, 19 (ellenben *pirŕi'-i* Lk. 12, 41; *čonne'-i* Ján. 13, 38; *sinna'-i*, *prorokne'-i* Mt. 11, 8. 9; *onda'nŕi* 20, 15 és két hangsúly-jegygyel *wilza'mranŕi'* 17, 25; *sinza'mranŕi'* 20, 25): — mind ezekből már elég biztosan azt következtethetjük, hogy a csuvas kérdő igealakoknak szabályszerűen a kérdő szótagon van hangsúlyok.

A kérdő szócska által az egyszerű igealakon okozott változásokat illetőleg Reguly mintájában különösen az 1. és 2. személyragok előtt való segédönhangzó kiszorulását venni észre: a prae-sensben *-atpi*, *-atni* *-atpri*, *-attri*; *-mastpi*, *-mastni*, *-mastpri*, *-mastri* végzetek ezek helyett valók: *-adeb-i* (a két mássalhangzó egybetalál-

kozván aztán kemény *tp* lesz, v. ö. *pürdümä* és *pürtmä*), *-aden-i*, *-at-pir-i*, *-attir-i*; *-mastib-i*, *-mastin-i*, *-mastpir-i*, *-mastir-i*. Az Ev.-ban is találók ezt: *koratni*, *joradatni*, de így is: *koradinü*, *sivradani* (azaz *sivradani* = *sivradini*); és csak *-attiri*, *-mastiri*, *-mestiri*-t; azonban Reg. is *-attri* mellett még *-atteri*. A praeteritumban: *titremri*, *titmaremri* e helyett: *titremiri*, *titmaremiri*; ellenben *-remi*, *-reni*, *-riri*, *-maremi*, *-mareni*, *-mariri*, a melyekben a *re* és első *ri*-nek *e*, *i*-je korántsem csak segédhangzó. Hasonlóképen a futurumban *tidebi*, nem *tipi* stb. — Szabályszerű mássalhangzó-lágyulás van ezekben: *tidadi* (*-at-i*), v. ö. az Ev.-beli *boladi*, *kilzedi* stbit, melyeket szintén *boladi*, *kilzedi*-nek olvashatunk; *tidebi* (*tidep*), *titrezi* (*titres*), *titmarezi* (*-mareš*). E mellett föltűnő, hogy a *-čes*-végű több. 3. szem. (imperf., plusqf., condit.) Regulynál megtartja kemény *s*-jét: *česi* (*čisi*), *tidatčesi*, *tisaččesi* stb. — Az egyszerű igealak végén való *e*-vel egygyé olvad a hozzájáruló *i*, és mindkettő helyett csak *i* marad, hasonlóképen, mint a 3. birtokos személyrag *i* az *a*, *ü*, *e* véghangzókat rendszeren kiszorítja, így: *tidassi*, *titmassi*, *tidi*, *titmi*, *titri* és a *če* helyébe lépő *či*. (v. ö. Ev.-ban *tumassi*, *bari*, *marči* stb.); meg névszókkal: *kerli*, *abi* (*abe-i*), *azi* (*aze-i*; inkább *azi*-t váránk, valamint *abi* van).

Különösen föltűnő pedig, hogy Reguly a *tidatpi* mellett még egy *tidami*-t, mint egy. 1. szem. praesentst, és az egész futurum *tidebi* stb. mellett még belső *ir*-rel megbővült alakokat *tidiribi* stbit hoz föl. E szerint neki *tidam* volna állító praesensalak, és ez nyilván nem egyéb, mint a fentebb **f**, **e**. alatt említett Visneszkiféle futurumalak *bola'm*, *islü'm*, tehát hangsúlyra nézve is *tida'm*. Egy másik helyen Reguly egy rakás igét sorol föl, nem az *as*, *üs* infinitivus alakjában, szokás szerint, hanem ugyan a *bolam*, *islüm*-féle *am* alakban, s jelentéseiket, hol oroszúl, hol németül, hol magyarúl kiteve, részint infinitivusban (*šakam* kopogni, *sivem* megnyúzni), részint egy. 1. praesensben adja: *lugam* rázom, *tuvam* mache, *huram* ispagajuš (megijedek) stb. Kitészik, hogy az infinitivussal a csuvas igének csak fogalomjelentését, de nem alakbeli viszonyjelentését is akarja adni. Már most, hogy ezen *tidam*, *huram*, *sivem* stb.-féle 1. személyi alakok vajjon valóban praesens jelentésűek-e, vagy Visneszkiének van-e jobb igaza, hogy futurumot tesznek, még nem dönthetjük el; azonban megjegyezzük, hogy Máté Ev. 27, 22. *min tu va'm* (τί ποιήσω; Károlyi: mit miveljek, — de tudjuk, hogy a több.

1. szem. is a csuvas futurumban és imperativusban ugyanaz; meg a több. 2. szem. is); 26, 18. *san badinda tuva'm pashaja* (πρός σε προῖω τὸ πᾶσα, te nálad eszem meg a husvéti bárányt); 19, 16. *min ira tuvza úmür borniza kirze-kora'm* (szó szerint: mi jót cselekedvén az örök életbe bemehetnék; Kár.: micsoda jót cselekedjem, hogy az örök életet vehessem). Ezen példák mutatják, hogy itt valódi praesens épen nem, de igen is alkalmatosan futurumot lehet érteni *tuvam, koram*-on. — — Végre, a mi a *tidiribi* stb.-féle *ir*-rel megbővült kérdő futurumot illeti, ebből először is a kérdő szótag elhagyásával, a *tidep* stb. futurummal egy értékű ilyen alaksoport következik:

Egy. 1. <i>tidirip</i>	Több. <i>tidirebir</i>
2. <i>tidiren</i>	<i>tidirir</i>
3. <i>tidire</i>	<i>tidires</i>

Föltéve, hogy ez a *tit* igetőnek egy futurumalakja és nem talán egy *tidir* igetőé (— milyen azonban a csuvasban nem is létezik), az látszik legvalószínűbbnek, hogy megint körülírt igeragozás van előttünk, azaz csuvas „esse“ segédigével összetételes képzett) alakok. Az *er* „esse“ igének ugyanis (lásd fentebb 368 és 371. ll.) ez volna szabályszerű futuruma:

Egy. 1. *erip*, 2. *eren*, 3. *ere* | Több. 1. *erebir*, 2. *erir*, 3. *eres* v. *eris*;

az *r*-nek elmaradására pedig itt se ok se lehetőség nincsen. Ezen *erip* stb. előtt az alapigének (*tit*), valamint *titsa* a plusquamperfectumban, úgy itt is valamely gerundiuma áll, melynek valódi alakja csak a csuvasból meg nem határozható (talán *tidiv*, *tidi*), melynek végvocalisa az *erip* *ε*-jével együtt *tidire*-nek második *i*-jében van. Azonban azt is hihetni, hogy maga a *tide*, mint nomen futuri az, mi az *erip* előtt van. Mindenesetre, ha ezen bővebb futurumalak még más példákkal talál megbizonyítani, igen érdekes, hogy benne a különben tö szerint elveszett *er* igének, futurumát is kapnók, s egyszersmind épebb tőjét is.

Végre még említsük meg e helyen, hogy tétetik ki kérdésre való feleletben az állító vagy tagadó bizonyítás. Erre Reguly szerint *š* vagy *ške* szócska szolgál, ilyképen: *titremi?* *titremš* vagy *titremške* (*titrimške*) megfogtad-e? meg biz azt (tkp. *titrem* megfogtam + *š* vagy *ške*; a *titremške* alá jegyzi Reg., hogy nyomatéko-

sabb); *ku šuvi?* *šus* v. *šuske* ez víz-e? az (tkp. *šu viz + š, ske*); *vul juvis hidi?* *hidi marš* v. *hidi marske* ama fa erős-e? nem biz a (tkp. erős nem + *š, ske*). — Különben van még a magy. „igenis“, német „ja“-nak megfelelő elül álló bizonyító szó *eü*; másrészt a *šok* „nincsen“ a német „nein“-féle jelentésű is: *eü, eb kordem ona* (orosz: да я видѣлъ его) igenis, láttam őt; még erősebben: *eü činah eb ona kordem* (да правда, я видѣлъ его) igenis valóban láttam őt; *šok! es mana oldalimen* (нѣтъ! ты меня не обманишь) nem, te meg nem csalsz engem (nem fogsz megcsalni). — A *mari* (*mar-i*, nem-e?) ilyen kérdő formulában fordul elő: *šapla mari* „nicht wahr, úgy-e?“ (tkp. nem-e úgy van?), p. o. *šapla mari ilme'n vul* (не такъ ли, онъ небралъ) úgy-e [bár] ő nem vette?

5.

Megengedő (ráhagyó) igeragozás.

Valamint a nyomatékosító és kérdő szócskák (*ah, i*) az egyszerű állító vagy tagadó igealakhoz hozzásimulásából és vele egybeforrásából a nyomatékosító és kérdő igealakok keletkeznek, úgy egy *in* vagy *in* ragaszték-szócska kifejezi az egyszerű igén a megengedést, ráhagyást = magy. bár, ha bár. Regulyból ezen ide való mintákat adhatjuk:

a) Megengedő állító igeragozás.

Praesens.

(*tit* és *pol* igetők):

Egy. 1. <i>tidatpin</i>	Több. <i>tidatprin</i>	Egy. <i>polatpin</i>	Több. <i>polatpri'n</i>
2. <i>tidatsin</i>	<i>tidattrin</i>	<i>polatsin</i>	<i>polatri'n</i>
3. <i>tidadin</i>	<i>tidassin</i>	<i>poladi'n</i>	<i>polassin</i>

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titremin</i>	Több. <i>titremerin</i>	Egy. <i>poldemi'n</i>	Több. <i>poldeme- [ri'n</i>
v. <i>titrebin</i>			
2. <i>titrezin</i>	<i>titrezir</i>	<i>poldezin</i>	<i>poldezir</i>
3. <i>titrin</i>	<i>titrižin</i>	<i>polži'n</i>	<i>polžizin</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>tidebin</i>	Több. <i>tidebri'n</i>	Egy. <i>polebin</i>	Több. <i>polebri'n</i>
2. <i>tidezin</i>	<i>tidezir</i>	<i>polezi'n</i>	<i>polezir</i>
3. <i>tidi'n</i>	<i>tidizi'n</i>	<i>poli'n</i>	<i>polizin</i>

Imperativus conditionalis.

Egy. 1. <i>tidebin-če</i>	Több. <i>tidebrin-če</i>
2. <i>tidezin-če</i>	<i>tidezir-če (tidettir-če jobb)</i>
3. <i>tidin-če</i>	<i>tidizin-če</i>

Szintigy : *polebin-če* stb.

b) Megengedő tagadó igeragozás.

Praesens.

Egy. 1. <i>titmastpin</i>	<i>polmastpi'n</i>	Több. <i>titmastprin</i>	<i>polmastpri'n</i>
2. <i>titmastsin</i>	<i>polmastsin</i>	<i>titmastrin</i>	<i>polmastrin</i>
3. <i>titmastlin</i>	<i>polmasti'n</i>	<i>titmassin</i>	<i>polmassi'n</i>
v. <i>titmastin</i>	v. <i>-mastlin</i>		

Praeteritum.

Egy. 1. <i>titmaremin</i>	<i>polmaremi'n</i>	Több. <i>titmaremrin</i>	<i>polmaremrin</i>
2. <i>titmarezin</i>	<i>polmarezin</i>	<i>titmarezir</i>	<i>polmarezir</i>
3. <i>titmari'n</i>	<i>polmari'n</i>	<i>titmarizin</i>	<i>polmariži'n</i>

Futurum.

Egy. 1. <i>titmebin</i>	<i>polmebi'n</i>	Több. <i>titmebrin</i>	<i>polmebri'n</i>
2. <i>titmezin</i>	<i>polmezi'n</i>	<i>titmezir</i>	<i>polmezi'r</i>
3. <i>titmi'n</i>	<i>polmi'n</i>	<i>titmizin</i>	<i>polmizi'n</i>

Imperat. condit.

Egy. <i>titmebin-če</i>	Több. <i>titmebrin-če</i>
<i>titmezin-če</i>	<i>titmezir-če</i>
<i>titmin-če</i>	<i>titmizin-če</i>

Szintigy : *polmebin-če* stb.

Ezen megengedő igealakok egyikét Visnevzkinél és Elsőgr.-ban is találjuk : *bol'i'n (poli'n)* a körülírt határozatlan névmások és névmási adverbiumokban, p. o. *hušan-da-bol'i'n* bármikor, *min-da bol'i'n* bármi (lásd I. cikk, 259. l.), és Elsőgr. 67. l. az interjectiók között *apla' bol'i'n* úgy, hadd legyen, legyen hár. Még pedig a *bol'i'n* hangsúlya is egyező a Regulyféle minták hangsúlyozásával, mely, a mennyire ki van téve, magát az *in* ragasztékszócskát illeti. Reguly néhány példamondataiból egyszersmind látjuk, hogy a megengedő

igéalakhoz még „de“ (is) szeret csatlakozni, mint a magyarban : bár — is, ha — is, p. o. *huwa hoja polin-de, şaplah islet* bár maga gazda legyen is, mégis dolgozik; *vul mandan pojan lin-de, man onjen vilik nomaj* ő bár nálamnál gazdagabb legyen is, nékem [mégis] az övénél több marhám van. Itt egyszersmind a rövid *lin* van az előbbi *polin* helyett, s korántsem tartjuk abszurdumnak, hogy *lin* ugyan csak az eleje-vesztett *polin* legyen, eszünkbe juttatván, mily tetemes kurtitást okoz néha a csuvasban a hangsúly, és *polin*-nak nem az elején, hanem a végén van az. V. ö. *nomaj lin* és *nomaj polin* legyen bár sok, bármily sok. — Az 1. személyre példa : *nomajen poleberin* legyünk bár sokan, bármily sokan leszünk is. — Az imperat. conditionalisra (melyet optativusnak is nevez Reg.): *man hamen nomaj polin-če* (v. *nomaj polzan*) *paretim-če* nekem magamnak volna bár sok, adnék [neki] (v. ha volna sok), vagy a *polin-če*-beli *če* = vala-t is véve tekintetbe, szorosabb fordításunkban körülbelül így is mondhatnók : leszen vala bár sok (tkp. legyen vala bár sok).

Az *in* ragasztékszócskának hozzájárulásával az egyszerű igealakokon csak olyan hangbeli változások történnek, a milyenek az *i* kérdő szócskával is (lásd fentebb 4.) s e tekintetben a fentebbi minták magokban is világosak. Azonban egy ponton mégis fönakadunk, azon t. i. hogy valamennyi 2. személyalak az egyes-számban még egy előbb nem volt s v. z-t mutat föl : praes. *tidatsin, titmastsin*, praet. *titrezin, titmarezin*, fut. *tidezir, titmezir* és nem a *tidatpin, titremin, tidebin* stb. szerint : *tidatnin, titmastnin, titrenin, titmarenin, tidenin, titmenin*. Ezenkívül még (a praesentst kivéve, hol rendszeren *tidattrin, titmastrin* van) a többesi 2. személyekben is mutatkozik a z, és hiányozik egészen az *in* : praet. *titrezir, titmarezir*, fut. *tidezir, titmezir*. — Első tekintetre hajlandók lehetünk ugyan, az egyes-számbeli *sin, zin*-nek s, z-jét, mint 2. személyragot fogni föl, melyhez ugyanazon *in* járúlna, mely *p, m*-hez ezekben : *tidatp-in, titrem-in*. Igaz a 2. személy önálló névmása eredetileg s-szel kezdődik *san* (*a-ze, a-s* vagy *e-ze, e-s*) és a többes-számbeli *zir* is külsőleg ugyanaz, mi az önálló névmás *sir* (*a-zir, e-zir*). De részint az, hogy különben az egész csuvas igeragozásban nem használtatik a teljes 2. szem.névmás s-es alakja, s még inkább az, hogy a többes-számbeli *-zir* (*tidezir, titrezir*) *in* nélkül, nem jelentene egyebet, mint az egyszerű *ir, r* (*tidir, titrir*), inkább arra útalt bennünket, hogy *zir* (*tidezir* stb.)-ben csak az *ir* vagy *r* a 2. sze-

mélyrag, és ennél fogva az egyes-számbeli *sin*, *zin*-ben is *in*, *n* nem ugyanazon *in*, mely *tidatp-in*-ban van, hanem szintén csak a közönséges egyes 2. személyrag; mindkettőben pedig a *z*, *s* más valami, még pedig olyas valami, mely az a több személyalakokban használt *in* ragasztékszócskát pótolhatja. Hogy milyen valami tehát ez a *z*, *s*, ez most a kérdés; de ennek is, úgyhiszem, némileg nyomára juthatunk. Ugyanis a megengedő alakú *polin* váltakozik a conditionalis gerundiummal: *polzan*-nal; v. ö. a határozatlan névmásokat (I. czikk 259. l.), melyek *polin* vagy *polzan*-nal iratnak körül, meg e Reg.-féle példát: *ebir kalamazan-da*, *vul pile* (v. *šaplah pile vul*) mi ha nem mondjuk is [neki], ő tudni fogja (mégis tudni fogja ő) — mely példában a *kalamaz a n-da* egészen hasonzerü egy fentebbi példabeli: *hoza pol i n-de*-hez; fordíthatnók így is: bár ne mondjuk is neki stb. V. ö. még: *mana per konlah parzan-da*, *sibe* ha nekem csak egy napra valót ad is, elég lesz (adjon is bár csak egy napra valót). A *zan*, *san* stb. conditionalis gerundiummal kétség nélkül szoros összefüggésben van a *za*, *sa* stb. gerundium (l. alább **S**, **a**.), a melynek képzője alighanem személyragokat is vehetett föl eredetileg a csuvas nyelvben, egy valóságos conditionalis igealakcsoport képzésére, noha ilyen nem maradt meg közönséges használatban. De visszaállíthatjuk ezt p. o. az *er* verbum substantivumra nézve, fölvevén a 2. személy ragjait *n*, több. *r*, a melyek általában használatnak a csuvas igeragozásban; így az *er* conditionalisának 2. személyalakja lehetett: egyes-számban *erzá-n* (*erzen*, *erzin*), több. *erzár* (*erzer*, *erzir*). És ugyancsak az összetett igealakok képzésére anynyira alkalmaztatni szokott *er* ige conditionalisának 2. személyalakjait látjuk az imént kérdés alá vett *sin*, *zin*, több. *zir* végzetekben, melyek elől, úgy mint másutt is, az *er* igető egészen elpusztult, már többelyt fejtegetett okokból; *er*-nek ezen személyragos conditionalisa pedig hozzájárul a nem személyragos egyszerű praesens, praeteritumi és futurumi alapalakhoz *tidat-sin* (*tidad-erzin*, *tidad-zin*, *tidatsin*), *titre-zin* (*titre-erzin*, *titre-zin*); szintígy több. *titre-zir*; fut. *tide-zin*, több. *tide-zir*. A *titmast-sin*-ban végre szintén a nem személyragos tagadó praesensbeli egy. 3. személy van alapúl véve. Hogy e körülírt conditionalisok ilyen képződésében semmi absurdum nincsen, a szorosabb török nyelvek példájával is meg lehet bizonyítani; hogy végre conditionalis igealak a tulajdonképen megengedő (concessiv) alakok sorában foglalhat helyet, csak az imént

is érintettük. — A tagadó praes. egy. 3. személyben van *mastlin* is a *mastin* mellett. Ezen *lin*, hacsak nem ugyanazon (alkalmasint *polin*-ból rövidült) *lin*, melyet fentebb önállóan találánk, meglehet, hogy általában a megengedést kifejező *in*, *in* ragaszték-szócskának némileg épebb alakja, mely annak még ismeretlen eredetének kutatásában szolgálhat adatul.

6.

Nomina verbalia.

Ezen cím alatt összefoglaljuk mindazon névszói (még pedig mind főnévi, mind melléknévi) alakokat, melyek rendszeren minden igétől képezhetők, s részint az által, hogy még a *rectio verbi*-vel bírnak, részint pedig bennök kifejlődött, a cselekvési idő és módra való némi vonatkozás által teljességgel a személyragos igealakok alapszávaival egyfokú képződéseknek mutatkoznak, a miért is azoknak pótlására, illetőleg kiegészítésére alkalmaztatnak. Elsőgr. és Visnevszki említik mint infinitivust és participiumokat (неопределенное наклонение; причастия): de amaz csak néhány pusztá alakot, Visnevszki is csak kevéssel többet ad, a megkülönböztetett jelentéseket és használatot tekintve. Regulynak erre nézve sok becses adata van, jegyzeteinek többféle rovataiban elszórva; azokat itt az egyes alakok mellett összeállítva és jelentőségük szerint illusztrálva fogjuk közölni.

a) *Nomen actionis* képeztetik az igetőhez járuló *as* (mélyhangú) és *äs*, *es* (magashangú) képző által. Ez Elsőgr. infinitivusa: *kazara's* (tő: *kazar*) megbocsátani; hasonlóképen Visnevszki: *bola's*, *islä's* (tők: *bol*, *islä*), ki ezenkívül szlovarjában is az igéket ezen alakban hozza föl: *tuva's* (*tu*) tenni, *izä's* (*is*, *iz-*) inni, *šaba's* (*šap*, *šab-*) csapni, *činä's* (*čin*) hívni stb.

Reguly szógyűjteményében is az igék *as*, *äs*-végű infinitivusban hozatnak föl, csak hogy ő, mint másutt is, a szorosabban megfelelő *ä* helyett *e*-vel írja többnyire a magashangú alakot (*es*): *iles* (*il*) venni, *viles* (*vil*) halni, *tülünes* (*tülün*) csudálkozni stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igetőhez épen úgy járul mint az *at*, *ät* praesensképző: végmássalhangzók lehető lágyulása (*g*, *d*, *b*, *gh*, *z*, *ž*, *š*, — nem *k*, *t* stb.) és az *i*, *i*, *u*, *ü* végönhangzók *ij*, *ij*, *uv*, *üv*-vé bővülése kívántatik meg. A tőnek *a*, *ä* (*e*) véghangzója az *as*, *äs* (*es*).

szel együtt megint csak *as, üs (es)* marad : *huras (hura-)* félni, *isläs (islä)* dolgozni, *elekles (elekle)* rágalmazni stb. Visnevszki egész szlovárjában az *as, üs*-nek vég *s*-je *съ*-nek van írva, azaz semmi jésítéssel való tiszta *s*, Reguly is csak *ş*-et ír, soha sem alúl pontos *s*-et, a mi *ş*-ünket. Ezért is bizonyosan hiba, ha Elsőgr. a *kazaras*-t így írja : *казарасъ (kazarasş)* és 52. l. ezt : *бола'съ (bolasş)*, a mihez még azon nagyobb félreértést teszi, hogy „vagy *bol* = orosz *быль, была, было* (volt, vala).“ — Végre meg kell jegyezni, hogy akárhol csak hangsúlyosnak találjuk az *as, üs* képzőt: *islä's, poldara's, tulüne's* stb.

Az *as, üs*-végü igenév jelentésére vagy helyesebben mire használtatására nézve, Reguly abban egy futurum necessitatis kifejezését látja ilyen példák után : *manen iran isles* nekem holnap dolgozni (kell; — de *manen* genitivus possessivus; *isles* igenév nominativusban; a hozzá pótlendő ige nem „*kirle, kell*“, hanem „*van, lesz*“, szószerint ezt jelentvén a mondat : a dolgozás holnap enyim = nekem jut h. dolgoznom, nekem kell h. d. — *s* így kerül ki a „necessitas“); — *manen iner isles-če* nekem tegnap kelle dolgoznom (tkp. enyim tegnap dolgozás-vala, mintegy : nekem t. dolgoznom vala — csak az előbbi példa, praeteritumba helyezve *če* „*vala*“ által). A hozzá pótlendő ige azonban *polat* (vagyon, leszen), tagadólag *polmast*, lehet *s* ki is tétetik : *manen pajan onda polas polat* nekem ma ott kell lennem (tkp. nekem ma ott lenne[m] vagyon v. leszen); *manen jaras polat* nekem küldenem kell; *iner onen kiles polatče* tegnap kell vala jönie, azaz : kellett volna j. (tkp. tegnap neki jöni[e] leszen vala; *polatče* a *polat* imperfectuma; az imperfectum conditionalis használatára nézve l. fentebb **1, f.** a 379. l. *eb kajatim-če*); *kona konda ize-kiles polmas-če, ezer konda ize-kilder* ezt nem kell vala ide hozni, [s] tí [mégis] hozátok ide (hozno[tok] nem leszen vala). De az egyszerű *če* is *as, üs*-igenév mellett a magyar „*kell vala*“ sőt „*kellene*“-nek megfelelő értelem kifejezésére használható : *iran hüvel toghičen vonna sohrem ka ja s-če* holnap napfelkeltéig tíz versztnyire kellene mennünk; *piren tidas-če ona* meg kellene fognunk őt; *iran pivas-če onen onda* holnap kellene neki oda elmenni. A *pole* (leszen, fut.) mellett = fog kelleni : *manen iran jaras pole* holnap kell nekem eresztenem, küldenem (tkp. enyim holnap küldés lesz, azaz : lesz holnap küldésem; lesz [az], hogy küldjek). Az *-as, -üs* mellett kitett ige azonban lehet *por* (van)

is és tagadó felemása *šok* (nincs, v. ö. ezekről alantabb **10.** alatt) : *manen isles por* dolgoznom kell (dolgoznom van); *man kajas por-če onda* nekem kell vala oda elmennem (oda elmennem vala); *eb isles šok konda* én nem fogok itt dolgozni (én dolgozn[om] nincs); s meg kell jegyezni, hogy itt az igenévhez való subjectum, mint akármely verbum finitum előtt, nominativusban áll). Hogy tehát nem magában az *-as, űs* alakban rejlik valamely necessitas, kellés fogalma, hanem csak az összefüggésben és a mi kifejezésmódunkhoz képest nyer ilyent, az előbbi példákból eléggé látható, s még inkább abból, hogy más összefüggésben az *as, űs* igenév által nincs is semmiféle necessitas kifejezve, p. o. *es ona jidas šok* te azt fölemelni nem bírod (tkp. te-azt-fölemelni nincsen, azaz : nincsen az, hogy te azt fölemeljed); *vul onda polas šok* ő nem lesz ott (tkp. ő-ott-lenni nincsen). — Hasonlót vehetünk ki Visnevszki néhány syntacticalai jegyzetéből : 64. l. *poplüt kajas-žin* beszél a menésről (azaz : leendő, készülő menésről, о томъ чтобы идти); 65. l. *šok*-kal együtt jövő időt fejezne ki tagadólag *taras šok* nem szalad el, nem fog el szaladni (tkp. szaladni[a] nincsen, azaz : nincs az, hogy szaladjon); 66. l. „a létige *bola's*-nak más ige infinitivusa mellett azon jelentése van, hogy *kell, szükséges : bara's bola't* adni kell“ (v. ö. a Regulyféle *-as polat*); 67. l. „*šok* és *mar* (nincsen, non est) valamely igének infinitivusa mellett azt jelentik : nem kell, nem szükséges; *kajas mar* nem kell menni.“ — — A Kátéban egyszer melléknévi jelentéssel is találjuk az *as, űs* igenevet : *tada' borna'ssa kilä's šandalikra* és [az] életet (t. i. *küdüdep* várom) a jövő világban (így szósz szerint, és jól esik észrevenni, hogy a mellette való orosz eredetit épen nem fejezi ki szolgailag; mert и жизни будущаго вѣка szósz szerint : et vitam futuri saeculi).

Az *as, űs*-végű igenév különben mint igazi névszó viszonyragokat is vehet föl, mind a mellett, hogy igei hatását, azaz subjectum és objectum grammaticáléval lehetőségét megtartja. Már Visnevszki is ezek közül hármát említ föl, mint gerundiumot, azaz adverbialis kitételt, melynek általában a viszonyragos névszó mondható : *islä's-šin* dolgozásért, *ilä's-ran* dolgozástól, *islä's-sinžen* dolgozásról; *šav tarze islesren lajih* ama munkás jó dolgozni (tkp. dolgozástól jó, — ezen oldalról tekintve őt); *vul horat vulzam onda šu-šne űgesren fél*, ne hogy a vízbe essenek (tkp. ők a vízbe esni-től); *eb piderdem alik vulzam kiresren* bezártam az ajtót, hogy ők be ne menjenek (ök-

bemenni-től). — Locativus : *ku laja čobasra šumul* e ló futásban könynyű ; *islesrū lajih* dolgozásban jó. E két példában így is mondható : *čobassa šumul, islessü lajih*, hol *čobassa, islessü* nyilván d a t i v u s o k : futásra, dolgozásra. Alak szerint egy levén a dativussal az a c c u s a t i v u s, ezt látjuk az *assa, essü* végzetben ily példákban : *vul pīrassa' piles šok* vajjon jő-e, nem tudjuk (ő-jöni-t nem tudni) ; *ize tuvassa pilmest vul* dolgozni nem tud (a dologtevést nem tudja) — még pedig ezekre megjegyzi Reguly, hogy „*se* (de a példákban *sa—as-sa*) az infinitivusból (-*as*) egy módjelentő szót képez, mely adverbiumúl használtatik.“ — Causalis (*zin,-ért*) : *eb šavenžin küdem ona ize kajas-šin* én azért jöttem, hogy ötet elvigyem (ötet-elvinni-ért) ; *eb onda isles-šin mar kize* (én ide nem a dolgozásért jöttem). — Temporalis : *vul kiles-čoh eb kilde šok polep* mikor jő (ő-jöni-kor) én nem leszek itthon ; (*hožera* között) *abat sijas hožera onda kajas kilet* ebéd evés között oda elmegyen. — Objectivus (*sinžen,-ról*) *isles-sinžen omba poplerem* dolgozásról beszéltem vele ; (*sinä,-ra*) *tir sodas-sine vul pilmest* gabna-eladásról (tkp. eladásra [vonatkozólag]) nem tud ; (*turuh* iránt) *eb omba poplezü pol tidas turuh* beszéltem vele halfogás iránt. — Modalis (*bek, begeh,-ként*) : *tives begeh pže mana* mintha meg akart volna verni, úgy ment nekem (megverni-ként). — Allativus (*patne -hoz, -hez*) : *kajas patne sitne* elérte az időt, hogy el kell mennie (tkp. elmenni-hez ért).

Az *-as, -äs* 3. birtokosraggal accusativusban *ässine, ässine*, lásd alantabb 411. lapon.

Az I. cikk 233—34. lapjain említett *sker*, melylyel határozatlan melléknevek fejeztetnek ki, *-as, -äs* igenévvel is köttetik össze : *türlenes-skerü kajlah irattardem* begyógyulóban valót megint főlszakítottam.

b) Nomen actionis képeztetik még az igetőhez járuló *ma, mä* képző által is, p. o. *sirma'* írni, *kütmä'* vární, *hurama'* félni, *hi:žiplämü'* tisztelni. Elsőgr. és Visn. szintén mint infinitivust hozták elő : *polma'* vagy *bolma'* lenni (Elsőgr.), *islämä'* dolgozni, *bolma'* lenni (Visn.). Hangbeli alakjára nézve a *ma, mä* képző épen úgy járúl az igetőhez, mint a hasonhangú tagadó szótag — tehát *títma'*, nem *tidma'*, *šapma'* stb., meg az *r*-végü egytagúak : *jama'* e helyett *jar-ma*, *homa'* e h. *horma'* stb. ; azonban különbözik a tagadó *ma, mä*-től az által, hogy állandóan hangsúlyos. De úgy sem lehetne összetéveszteni ezen *ma', mä'* képzőt a tagadó *ma, mä*-vel ; mert föltéve

hogy, p. o. *hurama*-ban tagadó *ma* legyen, ez csak imperativus egy. 2. szem. lehetne legfelebb : ez pedig eleibe tett *an*-nal mondatik *an hura*.

Jelentésére nézve Reguly a *ma*, *mä* igenévnék szintén futurum, még pedig lehetőségű futurum kifejezését tulajdonítja, összekötve *polat*, *polmast*, *polatče*, *pole*, *polme* igével, úgy mint az *as*, *üsvégü* igenév, p. o. *jarma* v. *jama* *polat* lehet küldeni (tkp. küldeni leszen; *jaras* *polat* ellenben : kell küldeni); *onžoh* *jama* *polatče* *ona* akkor lehet vala őt elküldeni; *onda* *isme* *pole* *kvas* ott fog lehetni kvaszt inni; *ittine* *tuma* *polme*, *kona* *tuma* *pole* szószerint : a többit tenni (tehetni) nem lesz, ezt tenni (tehetni) leszen. A személyragos *pol* igével : *eb šakna* *tuma* *polam* это дѣлать я возьмусь (ezt tenni én vállalkozom — tehát nem annyira tűnik ki a lehetőség, ha csak nem vesszük szóról szóra : én ezt tenni leszek — a „lenni“-t praegnanter véve, mintegy „én a dolognak embere leszek,“ a mire megjegyezhetjük, hogy a csuvas „posse, im stande sein“ ige *poldar*, mely csakugyan a *pol* igéből látszik származottnak. — Ezenkívül a *ma*, *mä*-igenév, mint czélt kifejező infinitivus áll (hasonlóképen, mint a magyarban, p. o. *fa-vágni* megyek) : *eb islemä* *kajam* dolgozni megyek. — Visnevszki is megkülönbözteti a *ma* infinitivust az *as*-félétől, annak használatáról ily jegyzetet adván 65. l. „A második, *ma*-n (és *maškin*-on, a miről alább) végződő infinitivust a csuvasok többnyire a supinum kifejezésére alkalmazzák oly igék mellett, melyek valami felé, valamire való mozgást jelentenek, és oly adverbiumok mellett, melyek lehetetlenséget és eszközt, módot indicálnak, p. o. *torra* *posšabma* *kajre* imádkozni ment, *ji'vör* *tordma*, nehéz vinni, czipelni, azaz : vivésre, vitelre nehéz (Visn. трудно вести — ebben *trudno* úgy nevezett rövid-alakú melléknév generis neutrius, milyen praedicatumként kívántatik, attributumként levén *trudnoje*, p. o. трудное дѣло nehéz dolog; de *trudno* egyszersmind adverbium „nehezen, bajosan“ — s innét van, hogy Visn. nem épen helyesen adverbiumokról beszéll fentebbi jegyzetében).

A *ma*, *mä* mellett létezik *maškin*, *mäškin* bővebb alak, mely amabból, a mint látszik, valamely viszonyrag által származik, noha közönséges és más névszókön használt *škin*, *škin* ragot nem ismerünk. Így a *maškin* alak a gerundiumok osztályába esnék, valamint az *as* igenévnék fentebb említett casusai. A *ma*, *mä*-vel való összefüggését némileg még abban is mutatja, hogy annak hangsúlyát meg-

tartja : *bolma'skĭn, islĕmĕ'skĭn* (Visn.). Reguly *ma'sken, me'skin* alakot  d : *tuma'sken, popleme'skin, isleme'skin*, p. o. *oraba tuma'sken  inet* szekeret csinálni h v ; *eb onba popleme'skin kildem*   vele besz llni jöttem ; *eb ut ilme'skin kajza* lovat venni mentem. Mind ezen példákban *ma, m * alak is állhatna, mint czélt kifejező infinitivus.

A *ma*-féle infinitivus, jegyzi meg Reguly, némelykor meg is r vidítettetik, a *ma* elhagyásával, p. o. *p ji-d  isle po'slare* eljött és kezdett dolgozni. Így : *vadela, vĭjla, tuva, sija* ezek helyett : *vadelma, vĭjlama, tuma, sima* ; p. o. *vadela pĭrat* megöregszik, öregedésnek indúl ; *vire* (e. h. *virem *) *pĭrat* kezd f ni. Azonban nem nehéz látni, hogy nem a *ma* infinitivus rövidítésével (*ma* elhagyásával), hanem egy *a,  * képzővel létesülő alakkal van itt dolgunk ; mert *tuva, sija, vadela*-nak *tu (tw), si (sij), vadel* a táji ; csak a máris *a,  * (*e*)-n végződő t k (*isle, vĭjla, vire*) nem láttatják az új képzőt (*a,  *-t), mely  gy olvad be az igető v g *a,  *-jébe, mint más *a,  *-vel kezd  képzők (p. o. a praesensbeli *at,  t*, vagy az nomen actionis-féle *as, és*) *a,  *-je. — Végre  gy látszik, hogy csak a „kezdeni, valaminek ind lni”-féle igék mellett van használatban ezen *a,  *-vel képződő infinitivusi vagy gerundiumi alak.  s csakugyan inkább ennek (gerundiuminak) tart-hatjuk, miután Reguly a *za, z * gerundiumnak (lásd alább, **S, a**) is ily r vidítés r l tesz említés t, mikor az kett z tetve áll, p. o. *starik magra magra ize-kajre* az öreg sírva (*mager-za*) vezette el.

A *siren (seren)* raggal a *ma, m * igen vb l egy gerundiumi alak k peztetetik, mely a cselekvésnek „valah nyszori megt rtent t” fejezi ki, p. o. *kilmesseren kilde  ok vul* valahányszor j v k,   nincs itthon (tkp. j v s-szerint ő nincs itthon ; az *ss*, mert kemény marad a mássalhangzó) ; * nmesseren ok a padem eb ona* valahányszor kért, pénzt adtam neki. Meg rthet k ezen képzések a szerint, hogy p. o. *jal-siren sĭret* azt teszi : falu szerint jár , azaz : egyik faluból a másikba, vagy sorjában a falvakba.

A *ma*-b l és tagadó ragb l készülő *ma-zĭr* tagadó gerundium-alakról lásd alább **9, a**.

c) Participium futuri, még pedig necessitatis képződik *assi* (Reg.), *a'ssĭ* (Visn.)  ltal mélyhangúlag és * ssĭ* (Visn.; * ssi*) *essi* (Reg.)  ltal magashangúlag. A mint látszik, ez összetett képző, melynek az *as, és* igenév-képző az alaprésze. A vele készülő alak (*tuvasi, bola'ssĭ, isl 'ssi, kile'ssi*) jelentését határozottan t n-teti el e Regulyféle példa : *tuvasi sin  ava* человекъ которому

надо дѣлать онъ ember kinek tennie kell ő v. az; s csak ebből indulva ki, megértjük, mit akar Visn., ki a *bola'ssi* jelentéséül ezt adja : нужно быть kell lenni (*nužno* neutrum = necessarium t. i. est); t. i. csak azt akarja mondani, hogy *bolmassi*-nak mondatik valami, „minek lennie kell“ — de ugyanannak mondathatnék valaki is, „kinek lennie kell“ — azaz az *ass*-alak általában participium (vagy adjectivum) necessitatis. — A *kilüssi* accusativusa *kilüssine* volna, és ezt látja Visnevski 66. l. ebben a mondatban : *kilüssine kalamare*, melynek jelentése : онъ не говорилъ о томъ, что придетъ : nem szólt arról, hogy jő. De azt épen nem tartjuk bizonyosnak, hogy ezen *kilüssine* a *kilüssi* accusativusa : mert szintoly jól, sőt jobban lehet *kilüss* igenévnek 3. személyragos alakjának (szintén *kilüssi* v. ö. *hodassine* I. cikk 225. lap.) accusativusa és *kalamare*-val (= nem mondta) azt teszi : jövését, jövetelét nem mondta[meg], jöveteléről nem szólt. Mert az *as*, *äs*-nek 3. személyrag mellett ily accusativusát (*assine*, *ässine*) találjuk még a Kátében : *küdü'dep vilna (vilnä) sinza'm kajalla'h čir lü' s s sine* várom [a] halott emberek megint éledését (föleledését). Birtokosragos accusativust találunk Regulynál is *-assine*, *-essine* alakban : *vil pürassine piles šok* nem tudom, vajjon jő-e (tkp. ő jöniet nem tudni, az ő jövetelét) v. ö. fentebb *a*) alatt *vil pürassa piles šok*, hol *pürassa* szintén accusativus, csak birtokosrag nélkül. Azonban nem akarjuk tagadni, hogy itt a *pürassi*-nak is, mint participium futurinak láthatnók accusativusát, úgy, hogy *vil pürassi*, a mi tulajdonképen egész mondat (ő jövendő), mint egységes tétel a hozzájáruló *ne* által accusativusba tétetnék : *vil pürassi-ne* [hogy] ő jövendő [az]-t nem tudni. E mellett nem csak egyéb analogia (v. ö. *d*) alatt *hušne fitmalline* fejtegetését), hanem az is szólhat némileg, hogy *pürassine* előtt nem a genitivus-possessivus *onen* v. *on* áll, hanem a nominativus *vil*. — Inkább part. futuri-t látunk ezekben is : *vil pürassi šok* nem jő, nem fog jöni (tkp. nincs [az hogy] jövendő; *vil is polassi takšan polat* azon dolog nem tudom mikor lesz meg (nem-tudom-mikor lesz [az, hogy] azon dolog leendő).

Visn. a part. fut. többes-számát is adja : *islüssizam*; Reguly : *on issem polassizem šok* az ő dolgai nem lesznek meg (nincs [az hogy] az ő dolgai leendők).

d) Egy másik participium futuri-nak a képzője *malla* *mällä* (*melle* Reg.), a mint látszik, a *ma*, *mü* igenévképzőből és *la*, *lü*

képzőből összetéve, mely utóbbi főnevekből melléneveket alkot, úgy mint a magyar *os, es* (p. o. *šu víz*: *šulla vizes, tuvar só*: *tuvarla sós*). Regulynál azonban *malli* (magash. *melli*), és *malle* alakja is található, valamint a *la* képző helyett elgyengült vocalissal *le* (*vurman-le* erdős, Reg.) és *li* találhatik Elsőgr.-ban (*hor'in-li'* nyírás stb.). Az igetöhez járulása olyan, mint a *ma*, *mä-é*: *tumalla'*, *tumalli*, *si-malle* (*sijas enni*), *titmalla*, *polmalla*, *polmalli*, *kanmalli*, *ismelli*, *vi-renmelle* Reg.; *bolma'lla*, *bolma'lli*, *isläm'älli* több. *islämällizam* Visn. — Ez alakok hangsúlyozását az egy Regulyféle *tumalla'*-ból nem következtethetni; mert mind Visn., mind a Káté (*valama'lla*), mind Evang. (*ajiplama'lla*) a *ma*, *mü* szótagnak adják a hangsúlyt.

Reguly a *malla* alakot jelentésére nézve is a *ma* igenév mellé állítja, azaz: annak is a futurumi mellett lehetőség jelentését tulajdonítja. Azért *vul šakna tumalla'* = ő ezt meg fogja tenni, csinálni (teendő), vagy pedig = ő ezt teheti, megcsinálhatja. Azonban úgy látszik, hogy a lehetőség-féle jelentés túlnyomó: *šumul virenmelle ašana iléb eb* könnyen tanuló (tanulható, tanulandó) gyermeket fogok venni (megfogadni); *huš sot malla jabaline, onda huvaras* a mely dolog (jóság) eladható, ott kell hagyni. — Meg kell jegyezni a *malla* alaknak, mintegy neutralis vagy impersonalis használatát: *vul sindan huramalla* azon embertől félhető (отъ этого человека боязно, azaz: timeri potest; v. ö. magy. „félő, hogy..“); *kona šanmalla* ennek hihető (mintegy: ei credibile, azaz: credi potest); *inenmelle kona* ezt hihető, azaz: ezt hihetni, lehet hinni; *hušne titmalla* v. *tidas* a kit foghatni (tkp. fogható; *tidas* mellé pedig gondolni kell *polat*-ot vagy *por*-t, a *šok*-nak ellentétését, v. ö. fentebb **a**) alatt: *es ona jidas šok*). — A lehetőség fogalma, mert nem is gyökeredzik magában a szóalakban, igen gyenge és elhomályosult ezekben: *avenmalli* hajlékony, *čas stimitrmelle* törekeny (hamar törő v. törhető). — Sajátságos használat, milyen p. o. a magyar part. praesensé ezekben: *háló-szoba* (= a melyben hálnak), *író-toll* (= a melylyel írnak) stb. *kanmalli viren šok* для отдыха мѣсто нѣтъ pihenésre nincs hely (tkp. pihenő hely nincs, v. pihenhető h. n.); *süremelle* járható (p. o. *šol út*); *šuva kimelli sirü kajebir* oda fogunk menni, a hol fürdeni lehet (tkp. vízbe-mehető helyre fogunk menni). — Végre a kellőség, szükségesség, ha az igét passive kell venni, Reguly szerint a lehetőség által (így mondja, azaz: lehetőségi alak, a *malla* alak) fejeztetik ki, miben tehát az *assü* alaknak megszorítását láthatjuk: *tít-*

malli utne kīdartrem („nem így : *tidassi utne*“ Reg.) mutattam neki a lovat, melyet meg kell fogni (mintegy : a megfogandó lovat); *kū ize-pīmalli jabala* ez a dolog, melyet oda kell vinni. Magától értetik, hogy a passivum itt nincsen az alakban kifejezve, hanem a mi szempontunkból belé értetik; mert különben úgy is lehet, sőt kell fölfogni, p. o. ezt : *ize-pīmalli jabala* (szóról szóra, és a *malla*-t, hogy valami legalább hasonfajú megfelelője legyen, magyar *andó*-val fordítva : a véve [*ize*, e h. *ilze*] oda-menendő dolog) — ezt, mondjuk, ad normam magy. *ivó-víz* kell fölfogni (viz, melyet isznak) így : dolog, a melyet véve (fölvéve, elvéve, *ize*) oda-menendők, vagy : dolog, melyet oda-viendők. Így magyarázódik a *-malla* passivumi jelentése, mely nem kevésbbé látszólagos, mint a magy. *ivó*-é ebben : *ivó-víz*, mely csak látszatra „viz, mely *ivattatik*“, mert *contradicunt háló-szoba*, *evő-kanál* stb.“ Legkevesbbé pedig lehet a *malli* alak igazán passivumi, hol még accusativusi tárgyszava, objectuma van : *hušne titmalline kīdardam* megmutatom, melyet v. kit kell fogni. E mondatot elemezni kell, hogy megértsük : *hušne titmalli* melyet fogandó, azaz : fogni-kellő, azaz : fogni kell, v. ö. a *-malla* alak fent érintett impersonalis használatát. Ezen *hušne titmalli* együtt és egybevéve megint a *kīdardam* ige tárgyává tétetik, s e tárgyviszony csupán csak egy újabb accusativusi rag által jelöltetik meg : *hušne-titmalli-ne*. Tehát *hušne* nem a *kīdardam* tárgyszava, hanem *titmalli*-é; *kīdardam* tárgyszava az egész *hušne-titmalli-ne*, mely a *kīdardam*-hoz viszonyúlva egész egy tárgyi mellékmondat helyett való (= azt, hogy melyet kell fogni). Már most tárgyszó nélkül való *malli*-alagnak is bírjuk némileg megérteni passivumi jelentését : *sotmalline onda huvar* a mit el kell adni, hagyd ott (tkp. és mintegy : az eladni-kellőt hagyd ott). Csak vegyük itt is a *sotmalli-ne*-t egész tárgyi mellékmondat helyett valónak, maga *sotmalli* levén = el kell adni; ezen ítéletmondással eléggé megjelöltetik a dolog is, miről mondatik t. i. „az eladni-való“, és rövid szerivel az accusativusi rag által (*sotmalli-ne*) tétetik más igének tárgyszavává. A *hušne titmalline* . . . mondathoz hasonló, *assi* alakkal, ez : *huš uda tidassine kīdartrem* megmutattam, mely lovat kell fogni (*huš-uda-tidassi-ne k.*, mely-lovat-fogandó [az]-t mutattam).

Ezen „lehetőségi adjectivum,“ mondja Reguly, főnévként is használtatik és mint ilyen ragoztatik is. Többes-száma, p. o. *kuzam kajik titmallizam* ezek madár-fogók, madarászok (tkp. madár-fogan-

dók). Főképen pedig nomen actionis abstractum értelmével látjuk a főnévileg használt participiumot, casusragokkal vagy postpositiókkal: *on kajmallibe min tuvas pirin?* az ő elmenetelével (értsd: leendő elmenetelével) mit kell nekünk tenni? (meg kell jegyezni, hogy *on* genitivus, *onen*, *onn* helyett, azért a *kajmalli* csak főnévi lehet); *eb onba poplezü tir sotmalli turuh* én beszélltem vele a gabna-eladásról (arról, hogy lehetne a gabonát eladni); *ut sotmalli-žin an hojghir* a ló-eladhatás-ért (*žin*) ne aggódjál; *tumalla-žoh nimskerde kalamare* mikor még meg lehetett csinálni, semmit sem mondott (tkp. megcsinálható-kor, azaz: megcsinálhatás-kor); *tumalla-čen* (*čen* = -ig) azonban nem mondható, csak ez: *tuvačen* (v. ö. **S**, **C**); *siremelli hožera koleneh siresse* hol járni lehet, ott minden nap járnak (tkp. járható közben, *hožera* között, közben); *on suvatmalliran šok*, *takluh oldalaza sūret* meggyógyítani nem tud, csak úgy csinálni jár (tkp. az ő meggyógyíthatásából nincs = nem, hogy meggyógyíthatna; *on* genitivusban van); *is tumallinžen okša ize pole* ha munka van nála, úgy lehet tőle pénzt kapni (*is tumallinžen* tkp. munka-tehetéséből, dolog-csinálhatásából, s ki is van fejezve benne a 3. birtokos-személyrag, mire a *žen* ragalak mutat; az előbbi példabeli *svatmalliran*-ban, noha szintén ablativus, nincs meg a birtokosrag, a mely nem is szükségös).

Visnevszkiből ki nem lehet venni a *malla* alak jelentését: *bolma'lla* a *bolas*, *bolma*, [és *bolmašk'in*] mellett „infinitivus“ alatt áll 41. l., szintígy 45. l. *islāmüllä* ezek mellett: *isläs*, *islämü*, *islämäšk'in*, s még fordítva sincs; de egyszersmind a „participium“ cím alatt hozza föl *islämüllä-t isläss'i* mellett, szintén fordítás nélkül.

e) **Nomen agentis**. Készül *agan*, *ägän* (Reg. *egen*) képzővel: *koragan* (*kor*), *tuvagan* (*tu*, *tuv*), *tidagan* (*tit*), *virändügän* (*virünt*), *islügü'n* (Visn., *islü*), *bolaga'n* (*bol*, Visn.) *kazaraga'n* (Elsögr., *kazar*), *jordadaga'n* (*jorat*, Elsögr.) stb. Mint önhangzóval kezdő képző az igető végbetűjére úgy hat, mint a praesensképző *at*, *ät*, azaz a tőnek lágyítható végmássalhangzóját lágyítja; *ř*, *i*, *u*, *ü* előtte *řj*, *ij*, *uv*, *üv*-vé lesznek, ellenben a tő vég *a*, *ä*-je az *agan*, *ägän*-nel együtt megint csak *agan*, *ägän* lesz: *islägän* (*islä*), *osragan* (*osra*). — Hangsúly, Elsögr., Visnevszki és Evang. írása szerint, a végszótagon van: *joradaga'n*, *islügü'n*, *virändügän*, *viränägän*.

Reguly az *agan*, *ägän* alakot participium praesentisnek nevezi, szintígy Elsögr. és Visn.; azonban e név kissé szűk, s

inkább megfelel az általános *nomen agentis*, miután nem csak hogy nem szolgál a személyragos *praesens* képzésére, hanem leginkább állandó, időmeghatározás nélkül való cselekvést vagy állapotot fejez ki, a miért is *agan*, *ügün* alakok (úgy mint a magyar *ó*, *ő*-félék) igazi főnevekké és mellékevekké válhatnak, sőt Reguly is legtöbbször ilyenekül adja az *agan*, *ügün* alakok jelentését: *hüre tidagan* kormánytartó, kormányos (oros. кормщикъ), *vizegen* evező (ruderer), *pir türdegen* (*usta*) takács (mester; tkp. vászon-igazító), *poplegen* (*sin*) beszédes, fecsegő (ember), *sirdagan* harapós, *mergagan* zsémbes, zsémbelődő, *hin koragan* (*sin*) beteges (ember; tkp. fájdalmat, kínt látó); *edem vilegen* az ember halandó (mortalis), *titsa praghagan* ír szószerint: fogva-lecsapó betegség (fallende sucht, nyavalyatörés). — Némi igazi participialis jelentése kierzik emezekből: *vul onda pol tidagan* можетъ статья тамъ рыбу ловить (talán halat fog ott, meglehet h. f. o.). Reguly ebben „határozatlan kimondást“ lát és ez ki van fejezve fordításában можетъ статья (meglehet, megtörténhetik, talán) által. Ámde, ha a közvetlen utána való példát nézzük: *vul jalan onda tidagan* ő mindig ott halász) — melyben ugyancsak „határozott“ kimondást láthatunk, aligha fogjuk magának az *agan*, *ügün* alaknak azon némi bizonytalanság mellékjelentését tulajdonítani. Vegyük hozzá még ezt: *hola pirin patran kornagan* a város mi felölünk (tkp. nálunktól, *pirin patran*) látható (tkp. meglátszó, *korn-agan*, azaz nem csak most látszik meg, hanem általában az innen való láthatás körébe esik — a miben oly időviszony van, milyen ebben: ezen ablak az utcára nyílik). — Az időviszony általánossága, mely az *agan* alaknak sajátja, még abban is mutatkozik, hogy némely más Regulyféle példák szerint inkább a praeteritum, mintsem praesens jelentése fogható rá: *mana paragan sin šava* az ember, a ki nekem adott (который мнѣ далъ) az; *šakna tuvagan sin vilze* az ember, ki ezt csinálta, meghalt — ha csak a *paragan*, *tuvagan*-t nem úgy kell érteni: „a ki ad vala, a ki csinál vala“, úgy hogy így is fejezhető ki magyarul: „a nekem adó (adni szokott) ember, az ezt csináló (csinálni szokott) ember.“ — Meg kell jegyezni még az *agan* ez *accusativusát*: *aganne* (*onda p o r n a g a n n e špah ize kajriš* az ott lakókat mind elvitték), mely helyett, mint Regulyféle alakot, inkább ezt vártuk volna: *-agana* (lásd fentebb I. czikk, 214. lapját). De meglehet, hogy 3. birtokosrag rejlik a *ne*-ben (*pornagan-ne*) *sobennü, islikne, pürtnü* 3. birtokosragos da-

tiv-accusativusok szerint (lásd a 225—26. lapokon). Másféle *-agane* van ezekben: *šu j o h a g a n e šok lere* nincs ott folyó víz; *vul sin kajagane kilmüre* az ember, ki elment (elutazott, поѣхалъ) nem jött még meg; *šav sin*, *šakna tuvagane*, *vilze* azon ember, ki ezt csinálta, meghalt. Itt alkalmasint *agan-e* van, azaz 3. birtokosrag nominativusban. Legegyszerűbb az első példa: víz, t. i. folyója (a víznek azon neme, mely folyó) nincs ott; a 2. és 3-dik példákban hasonlóképen a bár (*vul* és *šav* által) már meghatározott *sin*-hez utólagos meghatározás járul, melyben a *sin* még egyszer, mint még meg nem határozott általános fogalomszó hozzá gondoltatik: azon ember, t. i. az elment, az ezt csinálni szokott ember (vagyis: az emberek egyike, ki elment, ki ezt csinálni szokta).

P Participium praeteriti Elsőgr.-ban nincs megemlítve, sőt az e jelentésű orosz participium relativ mondattal van körülírva *kužu kažarže* a ki megbocsátott; Visnevszki azonban fölhozza legalább a *bolni-t* (бывши a ki volt, a mely volt) és *Reguly ne-végzetű* ily participiumot elég számos példával ád (némelykor mélyhangúlag *na*-val is): *tune* (tő: *tu*, *tu*), *pil-ne*, *kaj-ne* (*kaj-na* is), *po'l-ne*, *vurla-na* stb. Néhutt *ni*-vel is adja: *kil-ni*, *il-ni*, *tit-ni* és *titne* stb.

Jelentésére nézve ezen *ne* participium először, mint igazi part. perfecti act. körülírásos igealakban használtatik, kivált 3. személyi subjectum mellett: *kona vul tune* ezt ő tette: *eb kiličen turne vulzam* az én jöttemig ők fölkeltek vala. E példákban az „est“ és „sunt“ segédigék hozzápótlóztatnak, melyek a csuvasban úgy sem léteznek már közönségesen, de csak a tagadó praesensalakokban rejlenek, a mint fentebb láttuk. Ellenben az igenis közönségesen létező *če* (erat)-tal mondatik, p. o. *eb püdem onda*, *starik kilde šok-če*, *urmana kajni-če* én oda menék, az öreg nem vala otthon; az erdőbe ment vala; *vul onžoh titni-če ona*, *kajlah jaže* ő akkor megfogta vala, de megint elereszté. — A *pol-as* segédigével: *konba sirem laža vurlana polat* evvel húsz lovat lopott (tkp. lopott leszen, azaz: ez a 20-dik ló, a melyet lopott); és *polat* helyett *polam*-ot téve, így hangzik: evvel húsz lovat loptam lesz (tkp. lopott leszek); *vul pilne polzan končen kiliče* ha ő tudta volna, eddig eljött volna; *sumar polne polzan* ha beteg volt (ellenben *polne* nélkül ez: *eb sumar polzan* azt teszi: ha beteg leszek, ha megbetegszem); *sumar polne polin, min is?* ha bár beteg volt is, mi dolog az (mi gondom rá)? *kirik-te minje*

hut kajna poldir, san min is? akárhányszor ment legyen is oda, neked mi közöd hozzá? *eb sandan pilne polep* azt fogom mondani, hogy te töled tudtam meg (tkp. te töled megtudott leszek). — A mint láttuk, a *ne* participium „est“ segédige nélkül állhat harmadik személy mellett: *vil titne* ő fogott, megfogott; Reguly ugyanis azt jegyzi meg, hogy első személyi subjectum mellett nem szokásos és rossz, p. o. ez: *eb tune* én tettem, csináltam. A 2-dik személy többes-szám, szintén segédige nélkül, található, p. o. ebben: *eb onda šuverza, ezer šta šuverne* én ott aludtam (háltam), hol ti aludtatok (háltatok) — szószerint: ti hol hált (értsd: hált-vagytok).

2) Mint a magyar „adott, tett“ stb. participium-alakok passivumi jelentéssel is bírhatnak, úgy a csuvas *ne* alakok is, a nélkül, hogy passivumi igető képeztetnék, p. o. *ut pirin batra titne polže* a ló mi nálunk fogatott meg (szószerint: fogott lön); hozzá adja azonban Reg. e példát: *ebir onda kajzan pire tidis* mi, ha oda megyünk, el fogunk fogatni (szószerint: mi ha oda megyünk, bennünket el fognak fogni) — megjegyzevén, hogy rosszul volna mondva ez: *ebir titne polebir* (mi fogott-leszünk). Ebből az látszik ki, hogy participiummal készülő passivum korántsem általános használatú, s nincs minden személyre és időre nézve megengedve, a mihez még hozzá lehet venni, hogy már Elsőgr. (49. l. észrevétel) és Visnevszki (64. l.) is megjegyzi, hogy „a passiv igék a csuvas nyelvben nagyrészt activ igék által fejeztetnek ki, a személyi névmások accusativusával: *mana joradasse* engem szeretnek.“ — Azonban az Evang.-ban gyakrabban fordul elő *passive* vett *nĭ* alak, a subjectum logicum mellett instrumentalis által fejeztetvén ki, p. o. *prorok-pa kalani sumah* a proféta által (szószerint: profétával) mondott szó.

3) Névszó meghatározására, mint attributum használtatik a *ne* participium is, úgy azonban, hogy a meghatározott névszó a participiumnak, mint nomen agentis perfectine objectum logicum, s mind kettő előtt a subjectum is kitétetik, nominativusban: *vil üsleni ade (ada) joralmar* az ő varrta csizma nem jó (szósz. ő varrott cs.) Az *ade* csizma helyett állhat *atti* (csizmája) is, 3. birtokosraggal, mely így a participiumnak objectumát szorosabb vonatkozásba hozza ugyanannak subjectumával. Az *üsleni* is, alakjára nézve, lehetne 3. birtokosraggal (*-ne + i = ni*, noha *kime — kimmi* szerint kettős *nn*-t is kellene várni): azonban az, hogy 2. személyi subjectum mellett ugyancsak *ni* áll, nagyon bizonytalanná, sőt való-

színütlenné teszi e fölvételt, p. o. *es pani sümürlne* a melyet te adtál, az eltört (szósz.: a te-adott = a te adtad). V. ö. még: *vulzam ize-kilni joramast* a melyet ők hoztak, nem ér semmit (tkp. az ökhozott); *on isleni lajih* a mit ő dolgozott, jó; *siren šükleni mana pide lajih mar* a mit ti ide hordtatok, nekem nem igen jó (megjegyezzük, hogy *siren* van itt, azaz genitivus, nem *ezir* nominativus; így a *šükleni*, mint nomen acti is fogható föl, mintegy: a ti hordományotok v. ö. *vulzen popleni min bor onda* nekik mi beszédők van ott; *vulzen* genitivus. Valahol megjegyzi Reguly, hogy *vul isleni* mellett mondatik ugyan *on isleni*, de ritkán). Ide vonható ez is: *vul pírza mana šoratne jala* a faluba ment, hol engem szültek (az engem-szült faluba; bátran lehetne így is: *abajem mana šoratne jala az anyám-engem-szült faluba*).

4) A *ne participium* különféle casusokban. Accusativus (-*nine* Reg.): *eb kordem vul onda kinine* én látám, hogy ő oda bement; *vul korže ep kilnine* látá, hogy én jöttem. Ezekben tulajdonképen nem csak a *kinine*, *kilnine* (bementet, jöttet) a főigék (*kordem*, *korže*) tárgyai, hanem *vul onda kine* és *ep kilne* mint egész mondatok (ő oda bement, én jöttem) accusativusba vannak téve. V. ö. fentebb **d.** alatt (a 413. lapon) *hušne titmalline* magyarázatát. Azért is nem kell (*vul*) *kinine*-ben 3. birtokosragot látni, mert *ep kilnine* is van (nem *ep kilnine*). Hasonló constructio van p. o. ebben: *vul pilze es kondine* ő tudta, hogy te itt vagy (azaz: *vul pilze es-kondi-ne* ő tudta te-itteni-t). Továbbá kérdő névmásokkal vagy adverbiumokkal: *eb kordem kam kilnine* látám, ki jött (*kam kilne*); *eb tobimarem min širanine* nem találtam, a mit kerestem (*min širane* t. i. *eb*); *eb pilmestep hal vul šta poronnine* nem tudom, most hol lakik (*šta poronne*); *eb piledep vul leple tunine* tudom, ő hogyan csinálta (*leple tune*). — Ablativus: *vul šavenba hurare, tüttiim polneran* ő azért félt, hogy sötétség lett (ő azzal félt, sötétség-lett-ből); *šuva kineren sumar polže* a fürdéstől (azaz a megvolt fürdéstől) beteg lett; *šak pürde lartninžen okša nomaj jolže* e ház építéséből sok pénz maradt [neki], sok haszna van (abból, hogy ő e házat építette; *lartninžen* 3. birtokosraggal: az ő e-házat-építéséből). — Instrumentalis: *vul šu orla kasneba anžah hudelže* csak azáltal, hogy átúszott a vizen (*šu orla kasne*), menekült meg. — Modalis (*bak* postpositióval): *eb vul kalane-bak turom* úgy tevém, a mint mondta (én ő-mondott-ként tevém); *eb ondan horane-bak attejran horamastep* én nem félek úgy atyámtól, a mint ő

töle félek (én ö töle-félt-ként atyámtól nem félek). — Temporalis (joh, kor; ran-ba óta): *eb kildem šakna tune-žoh* jövök, mikor ezt tette (ezt-tett-kor); *eb konda porneramba korimastep ona* mióta itt vagyok, nem látom őt (én-itt-lakott óta); *šomur šune hožera ebir juvis ajinže tudomir* a közben, hogy esett az eső, mi egy fa alatt álltunk (eső-esett-közben; *hožera* között, közben); *ebir abat sina hožera vulzam ut külžis* az alatt, hogy mi ebédeltünk, ők a lovakat fogták be (mi-ebédelt-közben). Causalis (žin, ért) *eb šavna kalanežin vul silenže* azért, hogy azt neki mondtam, megharagudott (én-azt-mondott-ért); *eb šavenžin ona okša padem, utsam suvarnežin* én azért adtam neki pénzt, hogy a lovakat itatná (itt egyszersmind a *suvarne* nem perfectumi, hanem általában nomen agentis); *vul magernežin ebir špah kolandemir* az ő sirásaért (sirtáért, azért, hogy sirt) mindnyájan elszomorkodánk. — Mindezekre vonatkozik Reguly észrevétele, hogy a csuvas nyelv általában nem szereti a mellékmondatnál bővített mondatot, hanem ilyhelytt a participiálékkal él.

7.

Nomina verbalia — folytatva.

A mint a „tagadó igeragozás“ alatt láttuk, a csuvas személyragos igealakokba, tö és idő- vagy módképző közé, tagadó szócska is vehető föl; csak az imperativus fejeztetik ki az állító alak elébe tett *an* által tagadólag. A nomen verbaléknak is egy része a mondott belképzést követi tagadólag ejtve; másik része külön tagadó szócskát (*mar*) kíván maga után. Ezen *mar*-t fentebb (2, *d*. a 388. l.), mint eredetileg nomen praesentis negativumot mutattuk föl, mely az elveszett *er* (lásd a mondott helyen) segédigéhez tartozván, tulajdonképen „non ens“, egyszersmind mint 3-dik személyalak „non est“ jelentésű.

Visnevszki a tagadó igeragozásban *mar*-ral tagadósítva ezen nomina verbalíát adja: *a) islä's-mar b) islämä'-mar c) islmässü'-mar d) islämü'llä-mar e) islügä'n-mar* (több. *islügä'nzam-mar*) v. ö. fentebb *ö, a—e*. a megfelelő állító alakokat. Reguly ezek közül *d* és *e*-t hozza föl: *titmalla-marine* (v. *marne*) *kedartrem* a melyet meg nem lehet fogni, megmutattam (*titmalla-mar* mintegy: megfogható-nemlevő; *-marine* 3. birtokosragos alaknak accusativusa: a meg-nem-

foghatóját v. foghatójukat, azaz : azt közülök, melyet meg nem lehet fogni) ; *islegen-mar sin vul* nem dolgozó , dolgozni nem szokott ember ő ; *tidagan-mar sin* nem vadászó , vadászni nem szokott ember. Alak szerint Visnevszki **a**-jával (*-as-mar*, *-üs-mar*), de jelentése szerint inkább **c**-vel (*assì-mar*, *üssi-mar*) egyezőleg ez találta Regulynál : *tidas-mar az*, melyet meg nem kell fogni : *tidas marine kedartrem* megmutattam azt , melyet meg nem kell fogni (*-marine* úgy mint előbb, 3. birtokosraggal).

Közvetlenül az igetőhez járuló tagadó *ma*-val képeztetik **f** a participium praeteriti negativum : *islümä'nni* (tő : *islü*) Visn. ; *islemenni*, *tittarmanni* Reg. ; több. *islümä'nnizam* Visn. ; p. o. *vul sin islemenni kajre az ember*, ki nem dolgozott , elment ; *tunibe tumanni preh mar tett és nem tett nem mindegy* (tkp. tettel a nem-tett nem mindegy). Feltűnő, igaz, az *nn* kettőztetése, melynek nem látjuk okát ; de azért semmi kétség nincsen, hogy ezen tagadó *-manni*, *-männi*, (*-menni*) alakok a fentebb **6**, **f** tárgyalt állító *ne*, *ni*-féléknek felelnek meg — csak azon megszorítással, hogy a személyragos verbum finitumbeli igealakok helyettesítésére (segédigével vagy a nélkül) meg a legtöbb casusragok vagy postpositók előtt (lásd fentebb **6**, **f**, 4) ezen rövidebb tagadó végzet használtatik : *man*, *män* (*men*), melyet Visnevszki nem jól gerundiumúl hoz föl, mert hiszen mint ilyen nem vehetne föl casusragot vagy postpositiót, hanem kell, hogy névszói értéke és természete legyen. Példák : *islümä'n* Visn., *polman* v. *poliman*, *titmä'n* v. *tidima'n*, *pilmen*, *činmen* (tő : *čin*) : *vul pïman* v. *pïrman onda* (*čürgüvä*) ő nem volt ott (a templomban ; tkp. nem ment [volt] oda, a templomba) ; *vul silenmen pol ske man sine* ő mégsem haragudott meg reám ; *šapla mari, ilme'n vul* úgy-e ő nem vette ? *es kalamän* (tő : *kala*) *pol ske* csak meg nem mondtad ; *es ize eb ilmen* te vetted, én nem vettem ; *iner šomur šuza-da lapra polman* noha eső volt tegnap, sár nem lett ; *tem korman eb* nem tudom, nem láttam (én) ; *ep-te vul-da pïman* se én se ő nem volt ott (tkp. nem ment oda, *onda*). — A *pol-as* segédigével : *polman polzan, kirle-mar* ha meg nem tétetett, nem kell [már többé]. — Casusraggal : *eb iltmen sottarmannine* (acc.) nem hallottam, hogy el nem adatja. Lehet itt vagy a fentebb láttuk teljes *manni* alak, vagy *-man* 3. birtokosraggal, a mely esetben a kettős *nn* is megmagyarázható (*man* tkp. *mane+i* = *-manni*, v. ö. *kime* ragozva *kimmi*, lásd I. cikk 223. lapján). — *Vul šavenba silenže, ona činmen-žin* azért haragudott

meg, hogy öt nem hitták (tkp. öt-nem-hivott-ért); *vis kon siman-ran irghanlanza kajre* attól hogy három napig nem evett, megsoványodott (tkp. nem-evett-től); *atti tohmanvan vara ep-te ništa-da tohman* azóta hogy atyám ki nem megy, én sem mentem ki sehova. — A ne 3.-nak megfelelőleg: *ep es pilmen sirü kajrem* én oly helyre mentem, melyet te nem tudsz (te-nem-tudott helyre); *pilmen sirde ildem* ismeretlen helyen vettem (alájegyezve, hogy *pilnezer sirde* rossz volna). — Érdekes még e példa: *sumar polzan, t u v i m a n v u l*, melyet Reguly így ad németül: wenn er krank war, so konnte er es nicht machen. Ebből ugyanis azt következtethetők, hogy a *man* előtt még *i*-vel való alakok jelentésre is különböznek az a nélkül valóktól, a mennyiben a magyar „-hat, -het“-et is fejeznék ki. Útalnunk kell itt a fentebb 2. alatt tárgyalt tagadó igeragozásra, melyben ugyanily *i*-vel való alakok fordulnak elő (l. 384. l.), noha ezeknek, p. o. Evang.-ban használatáról éppen nem áll, hogy „-hat, -het“-féle értelmet is fejeznének ki.

g) Még egy tagadó nomen agentis, melyben a tagadó *ma, mä*, ha tisztán nem tűnik is elő, de bizonyosan rejlik, képeztetik *mi* végzettel: *islemi* nem dolgozó (dolgozni nem szerető, hanyag, lomha), *itlemi* engedetlen (tkp. valakire hallgatni nem szerető, szófogadatlan) Reg.; *torra' bilmi'* istent nem-ismerő = pogány, Evang.; p. o. *vul itlemi sin* ő engedetlen ember; *polat islemi sin* dolgozni nem szerető (unarbeitsam) ember leszen. Az Evang.-ban (Máté 10, 5) többes-száma: *torra' bilmi'zam* pogányok. — Állító ily nomen agentis nincsen, a miért biztosan nem is mondhatjuk, mily képzővel készült, a tagadó *ma, mä*-n kívül, e tagadó nomen agentis. Gyaníthatjuk azonban, hogy a futurumi igealaknak alapját képző *e* (eredetibb *je*, v. ö. 377. lap.) az, mely a tagadó igeragozásban is a tagadó *ma, mä* (*me*) önhangzóját kiszorítja; így *islemi, bilmi* egy volna a tagadó fut. egyes 3. személyalakkal, mely tudvalevőleg személyrag nélkül *yaló* (csak azon különbséggel, hogy itt *mä+je* me lesz, ott pedig *mi*, mint az *opška* 3. birtokosraggal *opški, vidi* — *vidi*). Jelentésére nézve is könnyen megmagyarázhatjuk így p. o. *islemi*-t = ki nem dolgoznék, der nicht arbeiten will, vagy a magy. *halandó* nem szigorú futurumi jellemére emlékeztethetünk.

8.

Gerundiumok.

Visnevszki három gerundiumfélélt hozván föl, azokat a jelen, múlt és jövő idők szerint osztja el név szerint, a mi semmi esetre nem czélszerű, se ezen alakok valódi jelentésének nem felel meg, melyekben épen nincs a bizonyos időviszony kifejezése. Így p. o. a *za*, *ze* gerundium, melyet Visn. jelen-idő gerundiumának nevez, mikor néha *verbum finitum* helyett áll, épen nem praesens, hanem praeritumot jelent. Elsőgr. semmi gerundiumot nem említ tüzetesen; de szólajstromaiban találunk egykét *-za* alakot, és ha csak egy kis syntaxist ad vala, még a többit is mind megtaláljuk, mert nagy szerepet játszanak a csuvas szófűzésben.

a) A leggyakrabban használt gerundium a *za*, *zä* (*ze*) vagy *sa*, *sä* (*se*) alak, ezen képzőnek egyenesen az igetőhöz járulása által képeztetvén. Magától értető, hogy *zä*, *sä* (*ze*, *se*) a magashangú töket; a *za*, *zä* (*ze*) pedig az önhangzón vagy *l*, *n*, *r*, *m*, *j*, *v* mássalhangzókon végződöket illeti. Meg kell jegyezni, hogy mindenkor a végzótag (*za*, *zä*, *sa*, *sä*) hangsúlyos. Példák: *sir-za'*, *bol-za'*, *isläza'* Visn. (*islä-za*, mint nála a többesi *zam* magashangúlag is), *kala-za'*, *čín-ze'*, *bar-za'*, *il-ze'*, *bil-zä'*, *šap-sa'*, *kas-sa'*, *ilt-se'* Evang., *šira-za*, *süre-zä*, *poron-za*, *hírel-ze*, *tat-sa*, *tük-se*, *joh-sa*, *čop-sa* stb. Reg. E helyett: *il-ze* Regulynál többnyire *ize* van. Használtatik ezen gerundium:

1) Mint a magyar *-ván*, *-vén* alak, hol egyazon subjectumnak két igepredicatumuma van, hogy az egyik alakilag alárendeltetvén, egy mondat legyen: p. o. *eb širarem toprem* (én kerestem megtaláltam) helyett mondatik: *eb širaza toprem* én keresvén megtaláltam (azaz: én kerestem és meg is találtam); *kirze kale vul onda* bemenvén meg fogja ott mondani, — vagy pedig: *vul onda kire, kale ona* ő oda bemegyén és neki meg fogja mondani; Máté Ev. 20. 31: *pirin košsam ozelza pihčer* a mi szemeink megnyilván lássanak (itt meg főszűly van az *ozelza-n*: a mi szemeink nyílnak meg).

2) A *za* (stb.) gerundium, körülbelül mint a magyar *-va*, *ve* alak (*sirva* fakad), számos más igével szoros kapcsolatban összeköttetik, mind a mellett, hogy az értelembeli főszűly a gerundiumon van. Ilyen a *za* gerundium által meghatározott, mintegy összetételes

igéket Reguly sokat jegyzett föl, melyeket, mint a csuvas nyelvnek különös eszejárását igen megjelölöket, itt közölnünk kell. Elibe tesszük a meghatározott igét, infinitivusban: *anas* alámenni, alászállni, *descendere*: *johsa a.* aláfolyni, lefolyni (tkp. folyva alámenni, fluendo *descendere*); *süklezü a.* lehordani, levinni (portando *descendere*); — *andaras* (az előbbinek causativuma) leszállítani, leeresztetni: *hiderah prahsa andar sümürlder* vesd le, dobd le erősebben, [hogy] összetörjék (tkp. dobdva ereszd le); — *hobaras* hágni, emelkedni: *süklezü h.* fölvinni (v. ö. *süklezü anas*); — *hobardas* emelni, fölvinni: *süderzü h.* föl húzni; *huvalaza h.* fölhajtani, üldözni; — *kires* bemenni: *sikse k.* beszökni, beugrani; — *kürdes* bevinni: *šavetsa k.* bevezetni, *visterze k.* befújni valamit; — *toghas* kimenni: *johsa t.* kifolyni (v. ö. *johsa anas*), *ize t.* elvinni, abholen (tkp. véve kimenni), *čopsa t.* kifutni, *kiszaladni*, *kirze t.* за́хватъ, beállítani (azaz betérni *kires*, s azonnal megint tovább hajtani, kimenni *toghas*); — *kilaras* kihozni, kihajtani: *činke k.* kihívni, *larza k.* kikotlani (*larza* ülvé), *huvalaza k.* kihajtani, kiűzni (v. ö. *huvalaza hobardas*); — *kiles* jöni: *ize k.* elhozni (*ize*, e h. *ilze* véve), *činke k.* elhívni, idehívni; — *kilderes* jövetni: *jarza k.* érte küldeni; *činderze k.* elhivatni; — *pīras* oda menni: *ize p.* elvinni valahova (v. ö. *ize kiles*); *huvalaza p.* пригонять, valahova hajtani; *onda činke p.* oda hívni; — *kajas* elmenni: *visse k.* elrepülni, *ojrlza k.* elválni egymástól, *tarza k.* elfutni, *irtse k.* elmúlni; — *jaras* eresztetni: *huza j.* elhajtani, wegjagen; *virze j.* el-, félrefújni, wegblasen; *tuksa j.* wegschütten, *tükse j.* wegstossen; — *sīdes* érni, elérni: *išše s.* (az *šš*-re nézve v. ö. *aššatim*, fentebb **1**, **d.** a 372. lap.) oda úszni; *huza s.* odahajtani (ez Visnevszki szlovárjában is így: *huza'-sīdūs* догонять); — *irdes* múlni, haladni: *süklezü i.* mellette elvinni, hordani (vagy: *süklezü irtse-kajas*, lásd: *irtse kajas*); — *kazaras* átkeltetni: *jītsa k.* áthordani, *išterze k.* átúsztatni; — a következőknek Reg. azt írja fölübe, hogy „a cselekvés a vele való congruentia szerint meghatározva,“ a mi különben már az előbbieknél is némelyikéről áll, a mennyiben, p. o. ebben *išterze kazaras* (szószertint: úsztatva keltetni át) az „úsztatás“ ugyancsak congruens az „átkeltetéssel,“ a congruentia nem lehetvén más mint időbeli; már pedig oly cselekvés, mely másnak a végbemeneteli módját jelöli meg, mind addig tart, a meddig ez utóbbi maga. — *iles* venni: *tatsa i.* leszakítani, levágni (tkp. szakítva, vágva venni), *tortsa i.* el-

venni, elrabolni; *süze i.* lenyúzni; *sütse i.* legöngyölni; *vjzlaza i.* megnyerni, elnyeri (*vjzlaza* játszva); *šulza i.* kiváltani, visszaváltani (*šulza* megoldva, mentve), *tirze i.* átszúrni, áthúzni; *kütse i.* megvárnai; — *irberes* múlatni: *vjzlaza i.* átjátszani (a napot); *šuverza i.* átaludni, elaludni; — *kajas* menni, elmenni: *tadelza k.* szétszakadni; *tünze v. übünze k.* ledölni; *polza k.* valamivé válni (*polza* léve; p. o. *šu polza kajre* vízzé vált); *hivelze k.* megszépülni, *šanza k.* elhervadni; — *jaras* eresztetni (v. ö. fentebb): *tünderzäj.* ledönteni, *isse j.* kiinni, kihajtani (*isse iva*); *kolza j.* nevetve fakadni; *kiskerze j.* elkiáltani, *ojirza j.* szétszedni, szétszítani (*ojirza* elválasztva); — *sibes* (l. fent; a határ és bevégzés megjelölésére való): *virzeze sitre* megfőtt; *pitse sibe*t végződik, véget ér; *virenze s.* megtanúlni, *tür-lenze s.* begyógyúlni; *poghonza s.* összegyülni; — *sideres* eléggé tenni: *tuza s.* megcsinálni mind; *virentse s.* egészen megtanítani; *turanas* satiar: *šuverza t.* kialudni magát; *vjzlaza t.* jól lakni játékkal; — *toldaras* megtölteni: *virze t.* fölfújni; *visterze toldarne* надудо (снѣромѣ) tele fütta (a szél hóval); *sizu toldarje* tele tömte (hasát, *siza* éve, evéssel); — *pides* véghez menni, véget érni: *kajza pidesse* elmennek mind; *sidelze pitre* elkopott (a ruha); — *pideres* végezni: *tatsa p.* kivágni (erdőt); *vjzlaza p.* eljátszani (vesztetni, végére járnai játékkal); — *čaras* tartóztatni, akadályozni: *titsa č.* visszatartani; *pidirze č.* zárva tartani; — *poghas* gyűjteni: *jitsa p.* egybehordani; *čünze p.* összehívni; *huvalaza p.* összehajtani; — *poghonas* gyűlni: *čopsa p.* összefutni; *visse p.* összerepülni; *salanas* elszélyedni: *čopsa salanjiš* szétfutottak; — *saladas* elszélesztetni, szétadni: *huvalaza s.* szétkergetni; *sümürze s.* szétverni; — *ojras* elválasztani: *tatsa oj.* elvágni; *šorza oj.* szétvágni; *hossa oj.* letörni, leszakítani; — *sibizas* hozzáragadni: *šenza sibisne* oda fagyott; — *sibistaras* hozzáragasztani: *šapsa s.* odaszegezni; — *tadas* levágni: *parza t.* lefizetni; — *pidires* zárni: *čikse p.* betömni; — *ojas* nyitni: *sümürze o.* föltörni; *tortsa o.* fölszakítani; — *laras* ülni: *kirze l.* benn akadni (a sárban; tkp. bemenne ülni); *kóšsa l.* áttelepedni; — *turas* állni: *šaksa t.* függni; *popleze t.* (v. *laras* ülni) beszélgetni; *titsa t.* (v. *laras*) tartóztatni; *tazatsa-h tur kil kardine* tisztán tartsd (mindig) az udvart; — *üges* esni: *tohsa ü.* kiesni; *kirze ü.* belécsni; — *ügeres* ejteni: *tatsa ü.* levágni (fát), *tünderze ü.* ledőjteni; — *horas* ponere: *üssür tuza h.* lerészegíteni, *tuza koras* valamit megtenni (lásd fentebb 374. lap.); — *piğhas* nézni: *hetlanza p.* megpróbálni; — *ke-*

dardas mutatni : *kalaza k.* megmondani, megbeszélteni ; *poplezü k.* elbeszélteni ; *volaza k.* megolvasni, átolvasni. — — Visnevszki is egyenesen beszéll (53. l.) „összetett igékről, melyek két igéből képeztetnek, melyeknek elseje — a mint nevezi — a jelenidő gerundiumba tétetik, p. o. *sirza piteräs* megírni, írással fogyasztani (писать), *vadzla kajas* megöregedni ; *lessa-praghas* elvinni, elszállítani, kísérni. „Effele igék, azt mondja, megfelelnek jelentésök szerint az orosz praepositionalis igéknek.“ Hozzáteszi jegyzetben : „Az orosz praepositionalis igék kifejezésére a csuvasok praepositio helyett ezen igéket használják : *braghas* dobni, vetni, *kajas* elmenni, *piteräs* végezni, *sides* elérni.“ Mit akar evvel mondani, az a fentebbiek után világos. Mily közönséges használatúak lehetnek pedig az ily összetett igék, onnét sejthetjük, hogy nem csak Visnevszki szlovárjában, de még Elsőgr. igelajstromában is (itt tán föl sem ismerve összetételnek, mert egy szóba írva) több ilyen találkozók. Jelesen Visn. szlovárjában : *potsa kajas* elsülyedni, elmerülni, vízbefülni (*potsa* fenékre szállva, *kajas* menni) ; *ornza kajas* fölböszülni ; *utlanza kajas* lóháton menni (*utlanza* lóháton ülve) ; *sürza kajas* elrothadni ; *ize kajas* elvinni, *ize kilüs* elhozni (l. e kettőt Reg. szerint), *issa piteräs* kiinni, *altsa piteräs* kiásni ; *šulza klaras* kiváltani váltsággal, visszaváltani (l. *šulza iles* és *kelaras* Reg.) ; *šoghalza v. sitsa sürüs* eltévedni. — Elsőgr.-ban : 54. l. (*sirza-hožadep*) *sirza-hožas* praescribere (*hožas* parancsolni, rendelni) ; *kossa sürüs* futni ; *volozap-pteräs* (*volozapteredap*) átolvasni ; *kalaza-kutardas* (*kalazakutardadap*, l. *kedardas* Reg.) ; 59. l. *süklüzü-sürüs* vinni, hordani (*süklüzasüredap*), *šaklanza-turas* függni (*šaklanzatradap*) ; *sülerzü-kürdäs* (*sülerzäkrdedep* превышать) ; ez volna „fölmúlni,“ s ez hogy kerül ki *sülerzü*-ből, mely *sülle* „magas“ szerint „magasítva, magasra emelve“ volna ?) ; 60. l. *jotlanza-sürüs* útazni (*jotlanzasürädep*) ; 61. l. *šavtsa-sideres* elvezetni valahova, azaz egészen odáig (*šavdsä sideredep* ; v. ö. *šavtsa kürdes* és *sideres* Reg.) — Végre az Evang.-ban is ezekkel és más ily összetett kettős-igékkel találkozunk, melyek közül most csak a *turas* (állani) a valami cselekvésben tettleg bennelevés kifejezésére használatását emeljük ki, p. o. Máté 20, 32. *Kalare-da* : *min kileze-turattir mandan?* és monda : mit akartok (tkp. kérve álltok) én tölem ; 17, 4. *ak-da korinješ vulzama Mojszej Iliä-da on-bala kalassa-turaganzam* és ime láták Mózeset és Illyést beszélni ő vele (tkp. és ime meglátszának nekik M. és I. ő vele beszélve-állók).

3) A *za* (stb.) gerundium ezenkívül még verbum finitum helyett is áll, még pedig egy praeteritum helyett, mint hasonlóképen a *ne* participium. Tudniillik, akkor egy verbum „esse“ van kihagyva mellőle. Reguly egyenesen *polne* mellé állítja a *polza*-t, ily jelentéssel: *ich bin gewesen* (természetesen az *ep*-et, mint subjectumot kell még hozzá tenni), p. o. *vul kize pirin bada, eb onžoh vurmanda polza* ő bejött hozzánk, én akkor az erdőben voltam. Továbbá egy helyett a *pīras* és *kajas* igékről (mindkettő: *menni*) azon észrevétele van, hogy a csuvas nyelv annak kifejezésére, hogy „voltam (valahol)“ rendesen azt mondja „*eb pīrza*“ mentem v. jutottam (oda), ha oly helyről van szó, hol a szóló maga is volt, p. o. *eb onda pīrza pajan* én ott voltam ma; ellenben oly helyről levén szó, hol a szóló nem volt, *kajza* használtatik: *vul vurmana kajza* (nem *pīrza*) ő az erdőben volt. Az utóbbi mellé jegyzi „vagy *kajza-če*“, azaz „ment vala“ — és úgy látszik, hogy leginkább a „*če*“-t kell pótolni mint segédigét, vagyis a *za* praeteritumot mint plusquamperfectumot fogni föl, v. ö. *ebir vot totma kajza* fát vágni mentünk volt (v. vala). Ezen segédige, magyarázatunk szerint, ki van téve, személyragokkal, azon szintén a *za* gerundiumból képzett alakban, melyet már fentebb mint plusquamperfectumot tárgyaltunk (*za-tim* stb. l. **1, d** a. 374. lap.), a mire itt csak útalnunk kell. E mellett pedig egy jelenségre kell figyelmeztetni, melyre sokszor az Evang.-ban található, arra t. i. hogy, mint verbum finitum praeteritum 3. személyi subjectummal, egy *-zat* alak áll, melyben szintén nem lehet rá nem ismerni a *za* gerundiumra, p. o. Máté 25, 10: *tirbelemnezam-da on-bala kižeš toja, alik-da hobīnzat* és a kik készen valának bemenének ő vele, és *be z á r a t é k* az ajtó; 19, 1. *Galilejran tohre, kilzet-da* ... Galileából elindúla és *m é n e* ...; 26, 26 *ona hošre, barzat-da virenegenzama kalaza* ... megszegé (a kenyeret) és *a d á* az ő tanítványinak, mondván ...; 26, 40. *tül-bolzat* találá (Károlyi fordítása szerint). E szerint ez a *zat* alak jelenidőhez viszonyuló praeteritumot tenne (nem plusquamperfectumot), a mi csak úgy lehet, ha benne *za*-hoz praesensbeli segédige járult (= „est“). Azért nagyon is hihető dolog, hogy ezen *zat*-beli *t* (*za-t*) ugyanaz a *t*, mely a tagadó praesens-alakban is megvan (*-mast*, *-mas-t*) s melyet annak helyén (l. 390. lap.) „est“-jelentésű csuvas segédige maradékanak fejtegettünk. Ugyanis azt, hogy a praeteritumi jelentés alapja magában a *za*-ban fekszik, úgy hogy p. o. *kilze* + „est“ (azaz *kilze-t*)

azt teheti, hogy „jöve, v. jött“ (körülbelül, mint magy. „adva van, küldve van“ — csakhogy ez passive értetik): azt némileg abból is láthatjuk, hogy a *-za-če* állító plusquamperfectumnak nem felel meg *za*-val képzett tagadó *pqftum* (mely így volna: *-ma-za-če*), hanem helyette *-man-če* van, azaz *ma-ne-če*, úgyhogy itt *za* és *ne* (part. pfti képzője) teljességgel egy fokon állanak (v. ö. **2, f** a 391. lap.) — Meglehet, hogy némely, segédige nélkül *verbum finitum* helyett való *za*-hoz, nem is *če-t*, hanem a mondott *t-t* kell hozzáérteni segéd igétül, p. o. ezen Reg.-féle példában: *šak pilik kona vul julan vurma-nda sūrezü v. poronza* ezen öt nap alatt ő mind csak az erdőben járt v. élt (lakott, tartózkodott).

A *za* alaknak *pol-as* segédigével is előfordulására, Regulynál csak egy példát találunk: *titsa polzan* e mellett: *titne polzan* (ha fogott, ha megfogott), mindkettőnek csak az egy tagadó alak állván ellenében: *titman polzan*, p. o. *titsa polzan*, *ize-kil* ha megfogta, hozd el.

b) Gerundium conditionale-nak nevezhető a *-zan*, *zün* (*san*, *sün*) alak és bővebb mellékalakja *-zassin*, *züssin*, melyet Visnevszki mint múltidő gerundiumát hoz föl: *sir-za'n* v. *sirza'ss'in* *); Reguly: *titsan* v. *titsassen*, *polza'n* v. *polza'ss'in*, *kizessin* (*kilzessin* helyett). Hangsúlya a *-za'n*, vagy *za's(s'in)* szótagon van. Vajjon a *zan*, mely a gyakrabban használt alak, *zassin*-ből összevonatott-e, és mi tulajdonkép azon járulék (*n*, *ss'in*), mely ezekben a *za*-hoz csat-lódott, melyet mint e képzéseknek alapjául szolgálót egyszeriben megismerhetünk, nem tudjuk még. — A *zan* alaknak jelentésére nézve Visn. nagyon téved, ha azt múlt időre vonatkoztatja; mert, ha általában valamely igeidőre, hát inkább a futurumra lehet vonatkoztatni; v. ö. ezen Reg.-féle példákat: *eb onda kajzan*, *mana tidis* ha én oda megyek, engem megfognak (értve: megfognak fogni; így is lehetne fordítani a *kajzan-t*: ha menedek; azonban magában csak annyit ér, mint magy. „menvén“: „én oda menvén“ — csak hogy ezt conditionalisnak kell érteni); *eb onda tidenzan ezer mana šulza kelaras šok* „ha én ott megfogatom“ (Reg. magyar fordítása) tí meg nem váltatok; *vul kizen porde híberdetpir* ha jó, mindnyájan

*) Visn. egy *s*-szel írja ugyan; de már abból is, hogy kemény *s*, látjuk hogy kettős *ss* kell, mert különben *z-t* írt volna: *sirzasin*. Reguly kettős *ss*-szel.

örülünk; *perne izen-de* (ilzen helyett), *teberne huwardir-če man-vali* ha az egyiket veszi bár, meghagyná nekem a másikat; *mana per konlah parzanda*, *síde* ha csak egy napra adja is nekem, elég lesz; *huvana kirle polzan sana vul paradi?* ha magának kell neki, adja-e neked? — Különösen a *polzan* (levén = ha lesz), melyet (I. czikk, 259. l.) határozatlan névmások körülírásos képzésére is használtak találtunk, nem csak személyragtalan participiumot és gerundiumot (*ne* és *za* alakút), hanem személyragos verbum finitumot (azaz tulajdonképen egész mondatot, mely a *polzan*-nak subjectuma lesz) conditionalis viszonyba helyez, s így Reguly úgyszólván egész egy conditionalis igeragozást állít föl, *polzan*-nal körülírva; praesens: *tidadep polzan*, *tidaden p.* stb. *titmastep polzan* stb; praeteritum: *titrem polzan*, *titren p.* stb. *titmarem polzan* stb; futurumnak magokat a *titsan* v. *titsassen*, tagadólag *titmazan* v. *titmazassin* (vagy *tidimazan*, *tidimazassin*) alakokat nevezi, p. o. *eb titrem polzan san min is?* ha én megfogtam (v. megfogám), neked mi közöd hozzá? *idet polzan par ona* ha kér, adj neki; *abat sizan pïrep san bada* ha megvacsorálандok, oda megyek (fogok menni) hozzád; *eb onda pornadep polzan, hal man bada kiličče* ha én ott laknám, most hozzám jőne; *man atti pajan kizessin iran eb kajadep* ha atyám ma jő (jövend), holnap megyek. A *-za*, *-ne*, tagadólag *man* alakok mellett: *titsa polzan*, *titne polzan*, *titman polzan*, p. o. *titsa polzan ize-kil* ha megfogta, hozd el; *man atti kilne polzan*, *san bada jarep* ha atyám jött, elküldöm hozzád; *vul mana okša pana* (= *pane*) *polzan eb kajattem-če* ha nekem pénzt adott volna, én megyek vala (mentem volna); *sumar polne polzan* ha beteg volt; *vurmanda polne polzan* ha az erdőben volt. Különben itt a *-ne*, *man*, *za* alakokat verbum finitum helyett valóknak is lehetne venni, mint a fentebbi *titrem polzan*, *pornadep polzan* példákban, és *polzan*-t, a mi nyelvünk szempontjából, csupa exponens conditionalisnak tekinteni; mert valóban is csak „conjunctio conditionalis“-nak helytartója, habár tulajdonképen való jelentése „levén = ha lesz“ (v. ö. székelyesen: „ha kérné lesz“ M. Nyelvészet VI, 228).

Reguly még egy „imperativus conditionalis“-t (v. ö. fent. 382. l.) hoz föl, mely a *zan* alakból és hozzájáruló *če* (vala)-ból készül: *eb* (én), *es* (te), *vul* (ő) stb. *titsan-če*. Alá jegyzi, hogy *titsassen-če* rossz volna. P. o. *vul kajzan kajikne titsan-če* ha megyen, hadd fogna meg valami madarat (vajha fogna).

c) A Visnevskiféle gerundium futuri *at-čen üt-čen*-nel képez-
tetik, a mi, szerinte is, a praesensbeli egyes-számi 3. személy volna,
meg *čen* (a mi különben = magy. *-ig*): *sira't-čen*. Egy példája is
találkozik a 62. lapon: *mize sohrim Hozana sidü't-čen* hány verszt
[van] Kazanig (tkp. Kazanba ért-ig, azaz: míg az ember Kazanba
ér). Azonban abból, hogy Visn. így ír: *сирать-чень, сидять-чень*,
még nem következik biztosan, hogy *-ть* (t)-végű 3. személyalak
van itt; hanem csak az, hogy az egész *siratčen sidütčen*-nek hang-
zik, melyeket *siraččen, sidüččen*-nek is írhatnánk. Evang.-ban
van *киредчень kire'dčen* azaz *kiretčen*. Úgy látszik, hogy ezekben
nem a 3. szem. praesens, hanem maga a nomen praesentis, mint no-
men actionis fogva föl, szolgál alapul a viszonyító *čen*-nek. — Re-
guly néhány mondataiban találunk egy *-ičen* alakot, mely, a mint
látszik, ugyanaz akar lenni, a mi Visn. *atčen, ütčen*-je: *sotn iličen*
eb ham tuvam semhogy megvenném, inkább magam csinálom meg;
pirin jalda čazah toben, itti jal šinje tobičen a mi falunkban hamar
fogod találni, inkább mint a több falvakban (találnád); *onda sürze ka-
jičen vul ize kajder* inkább vigye el, sem hogy ott elrothadjon. Az
„inkább“ csak a fordításban van még; szószerint ez van: megcsi-
nálom magam, még pedig *sotn-iličen* (véleményünk szerint tkpen)
„megvételig“, azaz ez esetben: míg megvenném. Ha pedig meg-
csinálom, míg megvenném, akkor még „megvétel előtt“ csinálom
meg; a miből önkényt értetik, hogy általában meg sem veszem, ha-
nem „inkább megcsinálom.“ Így a többi is: *tobičen* találásig (míg
találnád), *sürze-kajičen* rothadásig (míg elrothadna). Még bizonyo-
sabb lesz e magyarázatunk ezen két mondat által: *es piričen tidis*
„bis du dahin kommst, so fangen sie es“ (Reg. német fordítása);
eb kiličen turne vulzam „bei meiner ankunft waren sie schon aufge-
standen“ — szorosabban: jövetemig, azaz: már jövetem előtt. —
A mi ezen *ičen* alaknak eredetét illeti, úgy gyanítjuk, hogy a no-
men futuri (*ili, kaji, tobi, piri, kili*) az alap, melyhez *-čen* (-ig) rag
járult. Lásd a futurum képzőjéről (*e*) fentebb **1, e** alatt a 376. lapon.

d) Egy időpont-meghatározó gerundium képződik *-tibe v. ribe*
(Reg.) végzettel, p. o. *kaš poltibe kiler* mikor este lesz, jöjjetek; *eb
jala sitribe kordem* én, mikor a faluhoz értem, láttam. Az Evang.-
ban is találjuk példáját: Máté 20, 1. *šudilti'ba* (tő: *šudil*) *ἀμα πρωι*
azaz: virradatkor (jó reggel — Károlyi); 20, 8. *kažala vara bol-
t'i'ba* *ὀφίας δὲ γενομένης* (mikor pedig estve volna). Abból, hogy

Reg. *l*-végű töhez *tibe*, *t*-végűhez pedig *ribe*-t járultat, könnyű azt sejtenuink, hogy *e* végzet *tibe* (*tiba* Ev.), *ribe* nem egyéb, mint a nomen praeteriti (lásd fentebb a 366. lapon), *ba*, *be* (= -val -vel) raggal, úgy hogy *sitri-be* (praet. 3. szem : *sitre*) tkpen = ért-tel, azaz összefüggés szerint : *ért[em]-mel*, *ért[ed]-del*, *ért[é]-vel* stb. : a faluba értemmel (= értemkor) láttam ; *kaš polti-be* (praet. 1. szem. *poldem*, 3. *polže* *e* helyett : *polde*, mely a *poltibe*-ben kemény *t*-vel van) tkp : éjjeledet-tel. Evvel jól illik össze az, hogy Reg. a *poltibe* és *polzan* különbségét úgy határozza meg, hogy amaz egyidejűséget jelent (valami történettel együtt), emez a főtörténet megelőző időre vonatkozik (mikor valami történt, azután).

9.

Gerundiumok — folytatva.

a) Tagadó *za*-féle gerundium nem képeztetik ; azért *zatim*-féle plusquamperfectum sincs a tagadó igeragozásban, mit fentebb említettünk (391. l.). Helyette Visn. *-mazir*, *-müzir* alakot hoz föl, mint (szerinte) gerundium praesentis-t ; *islü* tötől : *islümäzír* (szorosabb hangzóegyezéssel : *islümüzir*). Ez azt teszi : nem dolgozva, nem dolgozván, a **8**, **a**, 1. alatti *za*-nak megfelelőleg. Maga a *mazir* pedig nem egyéb, mint a **6**, **b** tárgyalt nomen actionis képzője *ma* és *a* fosztó vagy tagadó képző *zír* (nélkül ; -talan, -telen) ; a *-mazir* alak itt adverbiumként áll, mint általában a csuvas melléknév lehet adverbium is. Már Elsőgr.-nak adverbiumlajstromában találjuk : *šokšlamaza'r**) meggondolatlanul (meg nem gondolva) és *sojlamaza'r* különbség nélkül (meg nem különböztetve — a *zar* önhangzójára nézve v. ö. 359. lapon, az *ä*-ről), valamint az állítólag megfelelő *za* alakot is : *šokšlaza'* okosan (meggondolva), *hotišša* közösen (közlekedve). — A Kátéban vannak ilyen példák : *tuvma'zír* nem téve, *sünde'rmezir* nem oltva (tüzet), *islümä'zír* nem dolgozva, *čarma'zír* nem akadályozva, nem tiltva, *bolma'zír* nem léve — tehát úgy képezve, mint Visn.-nél és szintűgy hangsúlyozva (a *ma*, *mä* szótagon, másképen mint Elsőgr.). Regulynál *-mazer*, *-müzzer* (*mezer*) alakja van a tagadó gerundiumnak : *simazer* nem éve (éhen, éh gyomorral),

*) Szedőhibából van *hokšlamazar* ; később ugyanez igétől : *šokšlaza*.

šarlamazer nem is kukkanva, *pidermä'zer* be nem zárva; *kilmäzer* nem jöve stb. p. o. *turandar-mazer kajazi*? nem etetve (a nélkül hogy etetnék) fogunk-e (kell-e) menni? *pürt pidermä'zer ma kajren*? miért mentél el be nem zárva a házat (a nélkül, hogy bezártad volna)? *utsam küdívö jarmazer kilmep* a lovakat a nyájhoz nem eresztve (a nélkül hogy eresztettem volna) nem jövök; *magermazer kalare* sírás nélkül mondta.

b) A *zan*, *zän* gerundium képeztek tagadó igetötől is: *tít-mazan*, v. *tidi'mazan*, vagy a bővebb alakkal: *titmazassin*, *tidimazassin*; *kilmützen*, *süremezen* stb. Reg.; Visn. nem hozza föl ezt tagadó igemintájában, hanem *islümü'n-t*, mint múlt idő gerundiumát. Használata ép olyan, milyen az állító *zan* alaké, azaz feltételt jelentő: *vul čas kilmützen ezer šuverma virder* ha hamar nem jő, feküdjetek le alunni; *es huva ozal tumazan sana-da ozal tumis* ha magad (senkinek) rosszat nem tesesz, neked sem fognak rosszat tenni; *ebir kalamazan-da vul pile* ha mi nem mondjuk is, ő [azért mégis] meg fogja tudni. — Csak a verbum finitum mellett használató *polzan* nem tétetik tagadóvá (*polmazan*), hanem a verbum finitum vagy a helyette álló participium (csak *ne*-ről van itt szó: *-man*, *-män*): *tít-mastep polzan* stb., *titmarem polzan* stb., *titman polzan*, a mint fenteb is látók **S, b.**

c) Se Visn. az *atčen*, *ütčen*-nek, se Reg. az *ičen*-féle alaknak tagadólag megfelelőt sehol sem adnak.

10.

Por és *šok*.

Két a „létet“ (*por* van) és „nem létet“ (*šok* nincsen) kifejező, szorosán véve participium értékű (azaz névszói természetű) szó, mely csak a praesensben szerepel segédige nélkül, mint ige, a több időekben azonban segédigével használható; sőt, a miből leginkább kitűnik névszói természete, viszonyranggal is járhat. Reguly példái:

P r a e s e n s: *šaven-bak sinzam por* olyan (afféle) emberek vannak (*sinzam* többes-szám, de *por*-on mint praedicatumon nincs kitéve többes-szám); *ku-žal kajik nomaj por* az idén (vad madár) sok van; *man* (genitivus possessivus, *manen* helyett, tkp. *mann*) *okša bor* nekem van pénzem; *manen okša nomaj por* (v. *nomaj okša por*) nekem pénz[em] sok van (v. sok pénz[em] van); — *onda utsam šok*,

onda pulanzam anjah ott lovak nincsen[ek], ott szarvasok [vannak] csak; *pajan lapra šok* ma nincs sár. — Praeteritum : *iner šomur por-če* tegnap eső vala. Fölibe jegyezve : „(*polza — polne*)“, a mi, nem tudjuk, vajjon azt teszi-e, hogy ez is mondható : *por polza*, *por polne* (volt); — *vil pajan čürgüre šok-če* ő ma nem vala (tkp. „nincsen-vala“) a templomban. — Futurum : *eb šok polep onda* én nem leszek ott (itt a *šok* úgyszólván tagadó adverbiumul áll, a mint különben magában is a német „nein“ értelmében használtatik : *šok! es mana oldalimen* nem, te engem nem fogsz megcsalni; a ráhagyó szócska „igenis“ azonban *eä : eä*, *eb kordem ona igenis*, lát-tam őt).

Viszonyragokkal vannak *por* és *šok* : *vil hunazam pordan kilmäre* nem jött, mert vendégei voltak (tkp. vendégek-van[nak]-ból, vagy : vendégek-lét-ből, v. ö. *ne* participiumot ablativusban : *tüttüm polneran* a 418. lapon); *larma viš šokran virtsa voladep* mert nincs erőm az ülésre, azért (azon okból) fekve olvasok (tkp. ülésre-erő-nincsen-ből); *šokpa* v. *porba süres* semmivel v. valamivel járni; — *okša šokbak nimde ilmet* mintha nem volna pénze, semmit sem vesz; — *is-šok čoh činmäre*, *is por-čoh činet* mikor nincs dolog, nem hitt, mikor dolog van, hív (tkp. dolog-nincsen-kor, dolog-van-kor; v. ö. *-ne čoh*); *ep kilde šok čoh nikama-da kürtmis* mikor nem vagyok otthon, senkit sem fognak beereszteni; — *okša por hožera kizen parep sana* ha akkor jösz, mikor pénzem van (tkp. -pénz[em]-van-kor ha jösz), adni fogok neked; — *vil pire pol šok sirä ize kajre* ő bennünket olyan helyre vitt, hol hal nincsen (tkp. hal-nincsen-helyre).

Körülírva *pol-as*-szal, vagy ezen segédige mellett *por*-t el is hagyva : *man okša šok polzan*, *eb sandan činep vara* ha nekem nem lesz pénzem, tőled fogok azután kérni; *man okša poličen küt várj*, míg nekem pénzem lesz; *hunža man okša pole*, *onžoh kil* mikor nekem pénzem lesz, akkor jöj.

Elsőgr. a *por*-nak praesensi és imperfectumi ragozását adja, 1. és 2. személyi subjectum mellett is (51. lap).

Praesens.

Egy. 1. <i>abe por</i> v. <i>bor</i> .	Több. <i>abi'r por</i> v. <i>bor</i> .
2. <i>aze</i> „ „	<i>azi'r</i> „ „
3. <i>vil</i> „ „	<i>vilza'm</i> „ „

P r a e t e r i t u m .

Egy. 1. <i>abe po'r-če</i>	Többes-számban nem folytatja, ha-
2. <i>aze bo'r-če</i>	nem <i>bolas</i> igét lépteti föl helyébe,
3. <i>vil bo'r-če</i>	azaz a <i>zattim</i> -végű plqpftumot.

A *por* (v. *bor*)-t Visn. egészen kifelejtette még szlovarjából is; a *šok* mind adverbium negationis szerepel = нѣтъ („nem“, ném. „nein“ és „nincsen“), szintígy Elsőgrammatikában is.

BUDENZ JÓZSEF.

KÖNYVISMERTETÉS.

A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra a magyar nyelvben. Előadta febr. 25. és jun. 3. 1861-ben Fogarasi János r. t. [Magyar akadémiai Értesítő. Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Második kötet. 1861. (1—63. lap.)].

Minél korszerűbb vala Fogarasi János indítványa *a magyar tudományos nyelvtanra való előkészületekre nézve* (lásd itt a 138. és 139. l.) : annál inkább kell azon igyekeznünk, hogy tökéletesítsük tudományunkat, s kitöltsük a netaláni hiányokat. Ezt akarván ez ismertetésemmel is tenni, a szíves olvasó meg fogja nekem bocsátani, ha pusztá ismertetés helyett *értekező* ismertetést adok.

Fogarasi XXXI. szakaszra osztván értekezését, az I. szakaszban Geseniusból idéz egy helyet, mely meg akarja fejteni a személynévmásoknak az igékhez és más szókhöz való ragadását, s mely azt mondja, hogy, ilyes példák vannak a legtöbb nyelvekben, csak hogy általános hasonlóság (analogie) kevésben fejlődött ki; legáltalánosabban találhatik a magyar nyelvben. „Ily nagy tekintély nyilatkozata megérdemli, úgymond Fogarasi, hogy a tárgyat, mely még koránt sincs tisztába hozva, mi magunk igyekezzünk lehető tökéletesen kifejteni, fényre deríteni.“ — „Azt mondja továbbá Gesenius : Ha a személyragok igékhez függesztetnek, akkor azok, kevés kivétellel a névmás tárgyesetét jelentik, pl. a héberben : *ketalta-ni* (öltél engem); ha névhez járúlnak, a sajátítót (genitivust) : *kol-o* (szava), *kol-i* (szavam); ha előljárókhöz, akkor azt az esetet jelentik, melyben a névmás gondolandó, pl. *b-i* (bennem), de előfordúl mint alanyeset is : *kamo-ni* (mint én). Mindenek előtt meg kell jegyezni, így folytatja Fogarasi, hogy a magyarban a személyragok, ha igéhez

függesztetnek is (az egy *l*-et kivéven) épen nem jelentik a személynévmások tárgy esetét, hanem ezeknek alany esetét, például *kér-em* épen nem azt teszi, hogy *kér engem*, hanem *kér-én*, tehát ezen ragozás, melyben pedig, mint kifejtendem, csak ugyan tárgy ragozásoktól, melyekben az igékhez függesztett személyragok tárgy esetben gondoltatnak, kivéven, mint érintém, az *l* ragot, mely az egyes vagy többes második személyre hatást fejezi ki: *kér-l-ek* (rogo te vagy vos).“

Azt ugyan jól tette Fogarasi, hogy Gesenius tekintélye által indítva fog az említett tárgy felvilágosításához: de már azt nem tette helyesen, hogy nem világosan mondja meg, mi van a Gesenius felhozta példákban. *Ketalta-ni* tesz: öltél engem, de, úgymond Fogarasi, *kér-em* nem tesz ám: *kér engem*, hanem *kér-én*. Ebből azt kell értenie az olvasónak, ki nem tud héberül, arabul, perzsául, úgy mint Fogarasi, hogy valamint az előadás értelme szerint a *kéremben* egy személynévmás van, azonkép a *ketaltani*-ban is csak egy van: pedig az nincs úgy. Ha már olyanoknak, kik nem tudják az illető nyelveket, akarta megmagyarázni a *ketaltani*-t, miért nem hasonlította hozzá ezt: *tud-já-tok* vagy *kér-i-tek*? Hisz ezekben megvan a külső alakbeli hasonlóság, mennyiben a héber *ketal-ta-ni*-ban két személyrag van: *ta* = te és *ni* = engem, s a magyar *tud-já-tok*, *kér-i-tek*-ben is két rag van: *ja*, *i*, meg *tok*, *tek*. Egy úttal szemmel láthatóvá tehette volna az alakbeli különbséget is, mely ez által lesz világossá, hogy figyelmeztetem az olvasót: Íme a *ketal-ta-ni*-ban a *ta* rag az alanyt fejezi ki: ölt-él (t. i. te), a *ni* pedig a tárgyat jelöli: *engem*; viszontag a magyar példában az első helyen álló *ja*, *i* jelöli a tárgyat, az utolsó helyen álló *tok*, *tek* jelöli az alanyt. Ha így magyarázom az olvasónak a felhozott példákat, az helyes ítéletet képezhet magának a dologról, s megértheti a 'du hast's' példát is, melyben hasonlóképp két rag van: *st* (ich habe, du ha-st (hab-st helyett)), és a hozzásimuló *s*, mely *es* helyett van; sőt talán mindjárt elején arra a véleményre is juthat, hogy a héber, arab, perzsa s több nyelvből idézett példák nem is hasonlíthatók a magyar példákhoz, mennyiben a *tudom*, *tudod*, *tudja*, *tudjuk*, *tudjátok*, *tudják* stb. tökéletesebb szervezetek, a *ketalta-ni*, *du hast's* stb. félélknél, melyekben *ni* és *'s* csak hozzásimulások (enclisisek), nem pedig a szó testébe felvett és beléolvadt alkotó részek. Igaz ugyan, hogy ha így magya-

rázza Fogarasi a dolgot, nem állíthatja ezt : „A magyarban a személyragok, ha igéhez függesztetnek (az egy *l*-et kivévén) épen nem jelentik a személynévmások tárgyesetét, hanem ezeknek alanyesetét“ ; miben sok igazítani való van. A katal-*ta*-ban is személyrag van, mely alany ; a tud-*tok*-ban is az van, mely alany : továbbá a ketal-*ta-ni*-ban az alanyon kívül tárgyjelölés is van : *ni* = engem ; a tud-*já-tok*-ban is az alanyon kívül tárgyjelölés is van : *já* = azt, azokat. Tehát az sem áll, hogy az egy *l*-en kívül nincsen tárgyra mutató a magyar igében, mert ezekben :

tud- <i>l</i> (a)k	kér- <i>l</i> (e)k és
tud- <i>j</i> -uk	kér- <i>j</i> -ük
tud- <i>já</i> -tok	kér- <i>i</i> -tek
tud- <i>já</i> -k	kér- <i>i</i> -k
tud- <i>ja</i>	kér- <i>i</i>

az *l* és *j, ja, i* világosan tárgyjelölők, vagy tárgyra mutatók. Hogy aztán vajjon az *l, j, já, i* személynévmások-e vagy mutató névmások, az annyira csekély dolog, hogy szinte szót sem érdemel. Mert a mi az első vagy második személyre, mint tárgyra mutat, az szükségkép személynévmás-féle ; a mi pedig a harmadik személyre mint tárgyra mutat (mely harmadik személy az egész látható és láthatatlan világot, s azok milliom meg milliom lényeit, képzelt és való dolgait jelenti), az szükségkép vagy 3. személybeli névmás, vagy mutató névmás, mely kettő vagy rokon vagy épen azonos a nyelvekben. — Sőt, továbbá még azt is kérdezni lehet : van-e magyar ember, ki a *kérem* szót így magyarázza = *kér-én* ? nem így kell-e a *kérek*-et magyarázni, s azután azt mondani, hogy a *kérem*-ben több értelem van mint a *kérek*-ben, még pedig olyan értelem van abban, milyen a *kérjük, kéritek, kérik*-ben, ha az alanybeli különbséget levonjuk. — Ezekből kitetszik, hogy Fogarasi mindjárt az értekezés elején ferdén mutatja fel a magyar nyelv tényeit, s az idegen nyelvekből előhozott példákkal csak megtéveszti az olvasót, nem útba igazítja.

A II. szakaszban alaptalanságát mutatja ki F. annak a véleménynek, mely szerint abban : ház-*a*, kez-*e*, az *a, e* személynévmás volna, mert ha ház-*a* = domus ejus, hol veszi magát az *a, e* ezekben : ház-*a*-im, ház-*a*-id, ház-*a*-i, kez-*e*-im, kez-*e*-id, kez-*e*-i stb. ?

Mindenkép forgatja ezt az *a-t*, *e-t*, de harmadik személyi névmást nem talál benne.

A III. szakaszban egy más véleményt czáfol meg, mely szerint az *a*, *e* ezekben : ház-*a-m*, kez-*e-m* stb. nem személyt, hanem birtokot képviselő *ő*, vagy talán *az*, *ez* volna, s így ház-*a-m* annyit tenne, mint *domus ista mea*. — „Itt is úgy látszik tehát nekem, úgy mond, hogy a magyar nyelvet kimerítően még ezen tárgyban sem aknáztuk ki.“ — Véleményünk szerint Fogarasi más példákat is hozhat elé, nem csak a ház-*a-m* féléét, p. o. a XVI. szakaszból ezt : kalap-*o-m* stb. vagy ezt odú-*m*, hogy szabadon bocsátkozzék a magyar nyelv tényeinek dialektikájába. Mert ha egymás mellé teszem e három szónak ragjait :

odú- <i>m</i>	kalap- <i>o-m</i>	ház- <i>a-m</i>
odú- <i>d</i>	kalap- <i>o-d</i>	ház- <i>ad</i>
odú- <i>ja</i>	kalap- <i>ja</i> ,	ház- <i>a</i>
odú- <i>i-m</i>	kalap- <i>ja-i-m</i>	ház- <i>a-i-m</i>
odú- <i>i-d</i>	kalap- <i>ja-i-d</i>	ház- <i>a-i-d</i>
odú- <i>i-(ji)</i> ;	kalap- <i>ja-i</i> ;	ház- <i>a-i</i>
odú- <i>nk</i>	kalap- <i>unk</i>	ház- <i>unk</i>
odú- <i>tok</i>	kalap- <i>o-tok</i>	ház- <i>a-tok</i>
odú- <i>jok</i> ,	kalap- <i>jok</i>	ház- <i>ok</i>
odú- <i>i-nk</i>	kalap- <i>ja-i-nk</i>	ház- <i>a-i-nk</i>
odú- <i>i-tok</i>	kalap- <i>ja-i-tok</i>	ház- <i>a-i-tok</i>
odú- <i>i-k(jik)</i>	kalap- <i>ja-i-k</i>	ház- <i>a-i-k</i> ,

azt fogom állítani, hogy az *odú* példán látszanak meg tisztán és csupaszon a személyi vagy birtokosi *) ragok, melyek az egyes-szám-ban *m d ja(a)*, a többes számban *nk tok* (*tek, tők*) *jok* (*ok, jök, ök*); továbbá azt fogom állítani, hogy a birtokosi ragokat megelőző *i* a birtok többes-szám-beli jelelője; végre azt fogom még állítani, hogy ezek a birtokosi ragok, meg a birtok többes-szám-beli jelelője, az *i*, lényegesek, tehát egyedül szükségesek. Ennélfogva mind az, mi a birtok-szón és a megnevezett ragokon kívül még látható, úgymint az *o, a, ja* (*kalap-om-, kalap-o-d, ház-a-m, ház-a-d, kalap-ja-im, ház-*

*) Tulajdonkép így kellene őket nevezni, mert *m d ja*, *nk tok jok* a birtokost jelölik, a névszó pedig, a melyhez azok ragadnak, a birtokot nevezi.

a-im), az nem lényeges, hanem vagy a könnyebb ejtés végett van ott (kalap-o-m- ház-a-m), vagy más okból (kalap-ja-im, ház-a-im, mert ejthetni kalap-im, házim-ot is), melyet még nem tudok. Ilyen okoskodásra kell, hogy vezessenek a példák, melyeket a névszók birtokosi és birtoki ragozása nyújt.

De Fogarasi legott ellenkezik emez okoskodás azon részével, mely az *i*-ben a többség jelelőjét látja, mert, úgymond (a 6. lapon): „nem adna-e azon körülmény, hogy azon *i* mind a régi iratokban, mind a mai tájszóalásokban számtalanszor előfordúl, mint egyes harmadik személy képviselője, a *legnagyobb határozatlanságokra és kétértelműségekre alkalmat, melyeket pedig oly nagy gonddal kerül ki mindenütt és mindenben a magyar nyelv?*“ — Az 57. lapon ismétli: „Másrésről annyi az *i* rag, mint érintém, egyes-számban is, még pedig épen személyrag, mint általán a népnyelvben (béri, közepi, szemí, véri, rendi, sőt gondi is, továbbá pénzi, pénzit, szereteti, szeretetít), különösen azon *i* mellékneveket is sok ezer számmal képez, *hogy akkor nyelvünket csupa zavaréknak kellene tartanunk, melyben az i egyszer egyes, másszor többes-számot jelentene, s mind két értelemmel ezer és ezer esetben fordulna elő.*“ Fogarasi, ki annyira szereti „maga magával hozni összehangzásba“ a magyar nyelvet, s azt semmi máshoz, csak „maga magához“ hasonlítani, még sem okoskodik a magyar nyelv szempontjából. Ugyanis, nem igaz-e, hogy a közönséges nyelvtudat ezen: *háza* egyes birtokot, s ezen: *házai* többes birtokot ért, még pedig ezer meg ezer alkalommal, (kezei, lábai, fogai, lovai, tehenci, szamarai stb. stb. mind többségek)? Nem igaz-e, hogy a közönséges ejtés az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatja, s mond *pénze*, *pénzét* helyett *pénzi*, *pénzit*, s ezt is ezer meg ezer alkalommal, sőt sok más szóalakban is, p. o. tanétani helyett tanítani-t mond stb. stb.? Származik-e ebből a magyarul beszélők közt valaha legkisebb zavar is? Mondja meg Fogarasi maga, emlékezik-e arra, hogy valaha ezek miatt nem érté a népet, vagy hogy a nép őtet, mikor annak nyelvén szólott hozzá, nem értheté? Tehát a megróvott *i* nem „ád alkalmat a legnagyobb határozatlanságokra és kétértelműségekre“, s minthogy a magyar nyelv szereti az *e*-t és *é*-t *i*-re változtatni, épen nem „kerüli ki nagy gonddal a kétértelműségeket és határozatlanságokat“, sőt keresve keresi. Azért ki fogja e miatt *csupa zavaréknak* tartani a magyar nyelvet? A magyar nyelv nem zavarék, nem is kétértelmű; neki az ő kebelében lefolyt hang

beli változások legkisebb alkalmatlanságot sem okoznak : ámde okozhatnak *nyelvtudományunknak*, ámde *nyelvtudományunkat tehetik zavarrékká!* A magyar nyelv szempontjából lehetetlen a ház-a, kez-e(i)-féléket nem úgy értelmezni, hogy az *a*, *e* (*i*) a harmadik személynévmási rag, mely itt birtokosi rag, mint az *m* és *d*, s az *nk*, *tok*, *jok* is azok. Lehetetlen a magyar nyelv szempontjából az *i-t* ezekben : lába-*i-m*, keze-*i-m*, lába-*i*, keze-*i* nem a többség jelelőjének venni, s különbözönek amaz *i-től*, mely az ejtés sajátságai szerint *e-ből* és *é-ből* lett, vagy éppen amaz *i-től*, mely mellékeveket alkot, p. o. láb-*i*.

A IV. szakaszban három elvre figyelmezteti nyelvészeinket, 1) arra, hogy *i* és *j* (ver-*i*, mondja) tárgymutatást fejez ki; 2) arra, hogy most a tárgymutató *i*, *j* nem mindenütt tűnik ki, s 3) arra, hogy az *l* is tárgymutatást fejez ki ebben : kér-*l*-ek, tud-*l*-ak. — Az 1. és 3. elv (ha elv ez?) előttem nagyon ismeretes volt, a 2. elv bizonytalan előttem, már csak azért is, mert tudom, hogy *va* (had-lava) *ja*, *já* is tárgymutató, nem csak *i*. Azt állítja Fogarasi, hogy a magyar nyelv, nem lévén kedvelője az ürnek azonegy szóban, vagy egybeolvasztotta az *i-t*, *j-t*, vagy egészen is elhagyta. Az elhagyásra ezt a „kétségtelen példát“ találja : kérnem, kérned, kérnie stb. kérnem, kérnied helyett. — Vajjon az *i* a kérni-ben olyan természetű-e, milyen a kér-*i*-é? Tehát a „miségi mód (infinitivus) *i*-je (mondani, kérni stb.) tárgymutató-e, mint a kér-*i*-nek *i*-je? Hát a „fa-vágni megyek“ nem magyar szólás-e? — A tárgymutató *i* elhagyására szükség más példát keresnie Fogarasinak. — Az egybeolvasztás példáját a következőkben fogjuk látni.

Az V—XI. szakaszokban a névszó és igező alakjait hozza elé, melyekben az *i* és *j* előfordúlnak. A példák közt a 17. lapon a régi nyelvemlékekből az általános múltra is hoz fel példákat, p. o. megfogytják, kívántja, melyekért köszönettel tartozunk neki. De az 1493-dik évről szóló s Prayból idézett példa : „kivoitthojo“ = kivöttője, azaz kivetteje, gyanus előttem; az bizonyosan a *terumteve* alakhoz sorozható, s *kivöthöje* (egy *t*-vel) írható. A *tth*-ben írásbeli hiba lappang, melyet *th*-re kell kiigazítani.

Egyébiránt az alakok felvilágosításában csak a *j-t* és *i-t* emeli ki, p. o. darabja, darabjok, kürtje, kürtjök, s azt tanítja, hogy „számtalan esetek jönnek elő, melyekben a személyragot *j* előzi meg a személyragozott szóban (9. lap.),“ miszerint, p. o. a darabja szóban *a* volna a személyrag, *j* pedig attól valami különbözö, t. i. mutatórag,

mely a ház-a, kez-e-féle példákban az a-val e-vel olvadt össze, a kez-em, ház-am-félékben pedig kiesett az *em*, *am* előtt, mint kiesett az *i* a tudnom-ban. — Miért tanítja ezt Fogarasi? Mert a perzsa nyelv így mondja :

khane-i-men	házam,	tehát	kell	ház-(i)-am
khane-i-tu	házad	„	„	ház-(i)-ad
khane-i-o	háza:	„	„	ház-i-a (házja) stb.

„Egy szó, mint száz“, úgymond a 43. lapon. „Én mindig csudálkozom, midőn egyik társunk (t. i. Hunfalvy) mindnyájunkat arra ösztönöz, hogy valamennyin a finn nyelveknek feküdjünk. Hisz azok jó kezekben vannak. Nem többet használunk-e a magyar nyelvtudománynak, ha a munkát megosztjuk? s például azt mondjuk: Te Hunfalvy s ügyfeleid bújjátok a finn nyelveket vagy másokat is, te Ballagi fürkészd a sémi, te Mátyás az árja nyelveket, mindnyájan figyelemmel a magyarra . . . Nem fogunk-e így valami nagyobbat vinni véghez, mintha mindnyájan a szuomalainen és cseremisiz és szamojéd és jakutban oktatgatjuk egymást?“

Mennyire tetszős ez! Nem világos-e, hogy illetően munkafelosztással olyan nyelvtudományt, és különösen olyan magyar nyelvtudományt fognánk teremteni, melynek hozzáfoghatója nincsen! Hogy ezt másutt nem teszik! — Mert rég túl vannak azon a kezdetleges felfogáson, mely szerint a nyelvek egyenkint és összesen rokonok és nem-rokonok egymáshoz, úgy hogy mindenike egyaránt mindenik által felvilágosítható. De az egyes nyelvek nem koczkák az ostáblán, melyek mindenikét ide oda taszigálás által minden mezőre lehet tenni, mivelhogy mindenikre illik, s mindeniken ugyanannyit ér. Hogy az emberi nyelvek annyiban rokonok, mennyiben emberiek, azt mindnyájan tudjuk; hogy Ázsiának és Európának három nagy nyelvcsaládjá, az árja, a sémi, az áltaji, rokonabb egymáshoz, mint bármelyikéhez akár az áfrikai, akár az amerikai nyelveknek, azt is tudjuk. De hát miért nem akarjuk megtanúlni, hogy külön szorosabb rokonság teszi az árjaságot, a sémiséget, az áltajiságot? Mutassátok meg azt, hogy a magyar nyelv maga teszen olyan családot, melyet tesznek együtt akár az árja nyelvek, akár a sémi nyelvek: akkor lehet azon általános rokonságot emlegetni, mely van a nyelvcsaládok közt. Vagy ha tetszik, mutassátok meg, hogy a magyar nyelv nem számítható az áltaji nyelvekhez, mert ő vagy

sémi vagy árja nyelv : akkor, ha bizonyos leend, hogy a magyar nyelv, p. o. árja nyelv, kérve fogom kérni Fogarasit, hasonlítsa tehát a magyart az árszáság diszével, a szanszkrittal, göröggel, ne az új perzsával, melyen talán áltaji nyelvbéli hatás látható. S ha ő épen emez áltaji nyelvbéli hatás miatt szereti hasonlítani a perzsát a magyarral : nemde jobb lesz magát az áltajiságot venni hasonlító-nak, mint bágyadt árnyékát? Ha megakarja mérni a napnak fényét, tegye azt nappal a napon, ne éjjel a holdsugárokon!

Azután következnek az *i-j*-nek magyarázata, de előbb egy újabb időben fölmerült nézetet akar illő vizsgálat alá venni, t. i. az én nézetemet, mely szerint, a mordvin nyelv hasonlóságára az *i* vagy *j* (*ja*) tárgyi személyrag, mely a harmadik személyt jelöli, mint tárgyat. „Nem czélom, úgymond, czáfolatokba bocsátkozni se a magyar, se a mordvin tárgyi igeragozás és igeviszonyítás *) elméletére nézve. Egyedül csak azt érintem meg, hogy ismételve olvastattam értekezőnek a „Magyar Nyelvészet“ben idevágó fejtegetéseit, és a mennyire felfoghattam, én nem találék ott sehol tárgyi ragozást magyar értelemben, hanem csak személynévmásokra hatást arab, héber és perzsa értelemben.“

A „Magy. Nyelvészet“ II. 345. sk. lapokon a mordvin ige tárgyi ragozását fejtegetém, miután már előbb az I. 190. 191. ll. a magyar ebbeli ragozást igyekeztem volt taglalni. Fogarasi azt állítja most (a 25. lap.) „senki sem tagadhatja, hogy a mordvin igealakok csak a hat személynévmásra (én, te, ő, mi, ti, ők) vonatkozó hatást

*) Fogarasi meg akarja különböztetni egymástól az igeragozást és igeviszonyítást. „Név- és igeviszonyítás nevezete a belső érteményre, a név- és igeragozás a betű-hangok alakulására vonatkozik“, ezt tanítja a 22. lap jegyzetében. Nem tehetek róla, de nem értem a különbséget, se azt nem értem, mi hát így a ragozás és viszonyítás? Ha mondom : „értitek-e azt mit itt Fogarasi mond?“ ennek mi a belső érteménye? s mi itt az igeviszonyítás? Lehet-e bármi viszonyítás, ragozás nélkül? azaz lehet-e értelem, a nélkül hogy szók, szótagok vagy hangok magokon viseljék az értelmet? — Lehet olyan nyelvekben, melyeknek nincsen grammatikája, melyekben tehát mindenik szó mindenféle kategoriát jelenthet, s lehet egyaránt nomen, verbum, praepositio, casus, a hely szerint, melybe a mondat által jut. Vannak-e ilyen nyelvek, az ide nem tartozik, a kopott angol nyelv közeledni kezd afféle minta nyelvhez : de azt kell tudnunk, hogy a magyar és a rokon nyelvek sokkal inkább állanak még csontból és húsból, hogy sem grammatikátlanok lehessenek. A magyar nyelvben a szóragozás = szóviszonyítás.

fejezik ki, nem pedig ezer és százezer tárgyra, mint a magyar! — „A mordvin, a mennyire felfoghatom, ismétli Fogarasi a 26. lapon, kifejezi az ige hatását a hat személynévásra (én, te, ő, mi, ti, ők), de *hogy ezeken kívül és felül volna még azon nyelvben is úgy, mint a magyarban az igeragozásnak egy külön alakja*, melyben az egy részről valamely bizonyos meghatározott tárgy kijelentésére többnyire egy különös betűhangot használ, más részről az erre alkalmazott igeragozás személyi vagy alanyi ragainál is a jelenidő egyes első személyétől kezdve minden személyen, időn és a három módon keresztül egy különálló alakot ölt magára, úgy *hogy azon százezer sőt millió lényeknek a mindenségben meghatározott állapotban és tárgyi minőségben megjelölésére*, melyekben akár valósággal az istenségtől, a legkisebb testek mindtől parányibb porczikájáig, akár csak eszmében létezőleg gondoltatnak, azon önálló, az alanyi ragozástól egészen elkülönített s két módon is megjelölt alakot alkalmazná, azt a mordvinban az érintett értekezés után nem tapasztalám.“

Talán először történék a nyelvtudomány körében az, hogy valaki kétségbe vonja, ha vajjon a 3-dik személy vonatkozik-e az összes világra, s annak valóságos vagy gondolt lényeire. A mordvin nyelv, a föld valamennyi nyelveivel együtt a 3-dik személy alá az egész látható és láthatatlan világot foglalja. Ha tehát valahol azt mondtam, hogy a mordvin ige a 3-dik tárgyi személyt fülveszi, avval nem mondtam egyebet annál, hogy ez a tárgyi személy minden lehetőre vonatkozik. Azután képviselvén vagy inkább megjelölvén a 3-dik személynév más minden lehetőt, a mi nem *én* s nem *te*, ugyan annak megjelölésére nem kell azonkívül még más jelelő is. A mordvin nyelvről való közlésem hiányosnál hiányosabb lehet, mert a kútforrás, melyből merithettem, hiányos t. i. az ersza-mordvin nyelvre van az Újtestamentom fordítva, mely után készült Gabelentz nyelvtana. De már alkalmasb eszközünk van a mordvin nyelv ismertetésére, *Ahlqvist Ágoston* finn tudós „*Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik, nebst Texten und Wörterverzeichnis*, Petersburg 1861,“ melyben (a 97—146. l.) eredeti szöveget is találunk. Két nyelvjárásra oszlik a mordvin nyelv, az *erszára* és a *moksára*. Amazon bírjuk az Újtestamentomot, és az ezután készült Gabelentz mordvin nyelvtanát, mely természet szerint csak azokat az alakokat vehette föl, melyek előfordúlnak az újtestamentomi fordításban. A mokscha nyelvjárást *Ahlqvist* tárgyalja, ki azt a mordvinok közt tanúlgatá,

s ki nemcsak finn létire, hanem tudományánál fogva is felette arra való, hogy jól felfogjon egy rokon nyelvet*). Az ő munkájából akarom most teljesebben ismertetni a mordvin igének ragozását, egyebet is közölvén a nyelvről, mi amannak megértésére vezessen. — Hogy el ne tarkítsuk az írást, a mordvin, vogul és finn szókban az *s* = sz, *l*, *n*, *r*, *s*, *t* = ly, ny, rj, szj, ty; *š* = s.

a) A Mokscha-mordvin név-viszonyítás példája:

A mordvin nyelv a névszót vagy mutató névmás nélkül, vagy avval együtt ragozza.

Mutató névmás nélkül :

Mutató névmással :

Egyes-szám.

nominat.	ava nő	ava-s a nő
inessivus	ava-sa nőben	ava-t-esa a nőben
elativus	ava-sta nőből	ava-t-esta a nőből
illativus	ava-s nőbe	ava-t-es a nőbe
prolativus	ava-va(ga) nő mellett el stb.	ava-t-ezga a nő mellett el.

Többes-szám.

nominat.	ava-t nők	ava-t-nä a nők
inessivus	avatnen-esa	
elativus	avatnen-esta	
illativus	avatnen-es	
prolativus	avatnen-ezga stb.	

*) Ahlqvist a rokon népek és nyelveik végett utazgata Oroszország területein 1853—1858 években, 1853-ban az esztek közt jára; 1854-ben Viborg kormányi kerület déli részeiben; 1855-ben Oloneczben, 1856 és 1857-ben keleti Oroszországban, különösen a mordvinok közt, a szibirszki és penszai kormány-kerületekben majdnem az egész 1857-ki évet töltvén; 1858-ban Sziberiában a Vogulok közt jára. Eddig megjelentek tőle 1) *Väron nykyisemmüstü kirjallisuudesta* (az eszt újabb irodalomról), Helsingforsz 1853-ban; *Vot Nyelotan az Acta Societatis Scientiarum fennicae* — mi nem érkezett még hozzánk; *Muistelmia matkoilla Venäjällä vuosina 1853—1858* (Oroszországon, 1853—1858-ban tett utazásokról való emlékezések) Helsingfors 1859; most kezdi kiadni: „Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen. Erster Theil. Versuch einer Mokscha-Mordvinischen Grammatik. Petersburg, 1861. Várva várom tőle, mit a vogul nyelvről följegyezgetett, mert az becses kiegészítése lesz annak, mit Reguly-tól bírnak.

A felhozott viszonyító eseteken kívül vannak még : genitivus *ava-n* és *ava-t*; dativus *ava-ndi* és *ava-tti*; ablativus *ava-da* és *ava-t-ezda*; lativus *ava-u* és —; praedicativus *ava-ks* és —; caritativus *ava-ftima* és —; comparativus *ava-ška* és *ava-t-eška*.

A mutató névmás nélküli viszonyítók között a *sa*, *sta* és *s* így vannak a finnben : *aka-ssa* = *ava-sa*; *aka-sta* = *ava-sta*; *akka-han* = *ava-s*. A többes számbeli nominativus is *aka-t* = *ava-t*. — A mutató névmással való viszonyításban két rag mutatkozik, a mutató-névmásbeli és a viszonyítóbeli. Hogy az előbbit világosan láthassuk, ide igtatam a mutató névmásnak említett eseteit.

Egyes szám.

nominat.	sä ez, az	tä az
inessivus	ša-sa v. esa, sän-esa	fa-sa vagy tän-esa
elativus	ša-sta v. esta és säne-sta	fa-sta „ tän-esta
illativus	ša-s, v. eza, sän-eza	fa-za „ tän-eza
prolat.	ezga	tan-ezga

Többes szám.

nominat.	ša-t	ňat
inessiv.	sät-nen-esa	nät-nen-esa
elativ.	sät-nen-esta	nät-nen-esta
illativ.	sät-nen-es	nät-nen-es
prolat.	sät-nen-ezga	nät-nen-ezga

A mutató névmás *e* viszonyítása azt mutatja, hogy *sän-esa*, *tän-esa*, *sän-esta*, *tän-esta*; *sät-nen-esa*, *nät-nen-esa*, *sät-nen-esta*, *nät-esta* stb. genitivusok után ragozott viszonyítók, tehát a nyelvvalakulás azon fokára valók, melyen vannak a régi magyar „munkás világbelé” = munkás világba, „nyugalma-beli” = nyugalma-ba. Ugyanezt a tüneményt mutatja a mordvin mutató névmással való viszonyítás. A nominativus *ava-s* = *ava-sä*; genitivus *ava-t*, e helyett *ava-n-t*; *s* a genitivushoz járúlnak a viszonyítók : *esa*, *esta*, *es*, *ezga*, tehát : *ava-t-esa* stb. A többes számbeli nominativus megkülönbözteti még a kétféle ragozást, de a többi esetek nem különböztetik meg azt egymástól, mert az illető jelek azonosak.

b) A moksa-mordvin névszó személyragozásának példája.

Előre bocsátjuk a személyi névmások itt felhozott eseteit.

Egyes szám.

nominat.	mon én	ton te	son ő
genitivus	moń (eny-im)	toń	soń
inessivus	moń-esin	toń-esit	soń-esinza
	vagy montsin	tontsit	sontsinza
elativus	moń-estin	toń-estin	soń-estinza
	vagy montstin	tontstin	sontstinza
illativus	moń-ezin	toń-ezit	soń-ezinza
	vagy mońzin	tońzit	sońzinza
prolativus	mońgan	tońgat	sońganza

Többes szám.

nominativ.	min (mí, mív, mink)	tin (tí, tiv, tík)	sin (iv, ök)
genitivus	miń	tiń	siń
inessivus	miń-esink	tiń-esint	siń-ezist
	vagy mintsink	tintsint	sintsist
elativus	miń-estink	tiń-estint	siń-estist
	vagy minstink	tinstint	sinstist
illativus	miń-ezink	tiń-ezint	siń-ezit
	vagy mińzink	tinzint	sinzist
prolativus	miń-ezgank	tiń-ezgant	siń-ezgast
	vagy minzgank	tinzgant	sinzgast.

E példa is azt mutatja, hogy a viszonyító ragok a genitivusi rag után járúlnak; de a mit még inkább kell észrevenni, azt mutatja, hogy a viszonyító ragok után még személyi ragok következnek; tehát mońesin vagy montsin azt teszi: én-benn-em, mińesink vagy mintsink azt teszi: mi-benn-ünk stb. Azt is látjuk ebből a példából, hogy a személyi ragok egyes számban: n, t, nza, többesben: nk, nt, st.

Lássuk már az avā, nő, szót a személyi ragokkal:

	<i>nõm</i>	<i>nõd</i>	<i>neje</i>
nominativus	ava-zá	ava-t-sá	ava-t-s
genitivus	ava-ze-n	ava-t-se-n	avan-t-s

inessivus	ava-si-n	ava-si-t	ava-si-nza
elativus	ava-sti-n	ava-sti-t	ava-sti-nza
illativus	ava-zi-n	ava-zi-t	ava-zi-nza
prolativus	ava-va-n	ava-va-t	ava-va-nza
	<i>nejeim</i>	<i>nejeid</i>	<i>nejei</i>
nominativus	ava-nä	ava-tt-nä	ava-nza
genitivus	ava-nen	ava-tt-nen	ava-nzin
inessivus	ava-nen-esa	ava-ttnen-esa	ava-nzin-esa
elativus	ava-nen-esta	ava-ttnen-esta	ava-nzin-esta
illativus	ava-nen-es	ava-ttnen-es	ava-nzin-es
prolativus	ava-nen-ezga	ava-ttnen-ezga	ava-nzin-ezga.
	<i>nönk és nejeink</i>	<i>nötök és nejeitek</i>	<i>nejök és nejeik</i>
nominativus	ava-nkä	ava-nttä	ava-sna
genitivus	ava-nke-n	ava-ntte-n	ava-sne-n
inessiv.	ava-si-nk	ava-si-nt	ava-si-st
elativ.	ava-sti-nk	avas-sti-nt	ava-sti-st
ilativ.	ava-zi-nk	ava-zi-nt	ava-zi-st
prolativ.	ava-va-nk	ava-va-nt	ava-va-st.

c) Az igeragozás példája.

I. Alanyi ragozás.

a) Igetörzs.

A mordvin ige alakai; *praesens*: fa-n fúvok; *praeteritum*: fa-n (fa-i-n) fúvék és fúttam; *conjunctivus*: fa-le-n fújak, *desiderativus*: fa-lksi-le-n fúnom akarózik; *optativus*: fa-za-n fújak, fúhatnék; *conditionalis praesens*: fañ-därä-n ha fúnék; *conditionalis praeteritum*: fañ-därä-ñ (fañdärä-i-n) fúvandok; *conditionalis conjunctivus*: fa-ñ-därä-le-n fúvandjak; *imperativus*: fa-k fújj; *infinitivus substantivus* még pedig *gerundium*: fa-iz fúvásban, fúván; *supinum*, *latus*: fa-ma fúni és fúvásra; *illativus*: fa-m-s fúni és fúvásba; *ablativus*: fa-m-da fúvásólta; *elativus*: fa-m-sta fúvás közben; *dativus*: fa-ma-ti fúvásig; *infinitivus adjectivus* fa-f fúvott. A mordvin ige az idő-alakokra nézve szegényebb, de a módalakokra nézve nem szegényebb a magyarnál. Ragozási példáknak a praesenst, praeteritumot, conjunctivust, optativust, imperativust és infinitivust vesszük.

Praesens.

Egyes szám : fa-n fúvok fa-t fú-sz fa-i' fú
 Több. szám : fa-ta-ma fa-ta-da fa-ih-t

Praeteritum.

Egyes szám : fa-í (fa-i-n) fúvék és fúttam fa-f (fa-i-t), fa-s
 Több. szám : fa-ma fa-da fa-s-t

Conjunctivus.

Egyes szám : fa-le-n fújak, fa-le-t, fa-l'
 Több. szám : fa-le-mä fa-le-dä, fa-lh-t

Optativus.

Egyes szám : fa-za-n fúhatnék, fa-za-t, faz-a
 Több. szám : fa-za-ma fa-za-da fa-s-t(z-t)

Imperativus.

Egyes szám : fa-k fújj
 Több. szám : fa-da fújjatok

Infinitivus.

lativus : fa-ma
 illativus : fa-m-s
 ablativus : fa-m-da
 elativus : fa-m-sta
 dativus : fa-ma-ti

β) Névtörzs.

A mordvin nyelvnek az a sajátága is van, hogy névszókhoz, sőt névszók ragaihoz is hozzáteheti az igebeli ragokat, s alkothat igéket. P. o. *mazí* szép, tehát : *mazian* szép vagyok, *maziat* szép vagy, *son mazi* ő szép; *mazitama* szépek vagyunk, *mazitada* szépek vagytok, *maziht* ők szépek. — *Tü* az, ennek inessivusa, mint látók : *fasa* itt; tehát : *fasan* itt vagyok, *fasat* itt vagy, *son fasa* ő itt, *fasatama*, *fasatada*, *fasiht*. — *Velü* falu, genitivus *velen* falué, tehát : *velenan*, *velenat*, *velena*, *velenatama* stb. *falué* vagyok, *falué* vagy stb. azaz földi vagyok stb.

II. Tárgyi ragozás.

Első tárgyi személylyel.

Praesens.

	<i>engemet</i>		<i>minket</i>
Egyes sz.	2. fasa-ma-k fűsz engemet	ton fasa-ma-št fűsz	minket
	3. fasa-ma-ní fű „	son fasa-maz fű	minket
Több. sz.	2. fasa-ma-št fűttok „	tin fasa-ma-št fűttok	minket
	3. fasa-ma-z fűnak „	sin fasa-ma-z fűnak	minket

Praeteritum.

Egy. sz.	2. fa-ma-i-t futtál eng.	ton fa-ma-št(i-st) futtál	minket
	3. fa-ma-ní(i-n) fűtt e.	son fa-ma-ž(i-z) fűvott	„
Több. sz.	2. fa-ma-št(i-st) fűttatok e.	tin fa-ma-št fűttatok	„
	3. fa-ma-ž(i-z) fűttak eng.	sin fa-ma-ž fűttak	„

Conjunctivus.

Egyes sz.	2. fale-ma-i-t	ton fale-ma-št(i-st)
	3. fale-ma-ní(i-n)	son fale-ma-ní(i-n)
Több. sz.	2. fale-ma-št(i-st)	tin fale-ma-št
	3. fale-ma-ž(i-z)	sin fale-ma-ž

Optativus.

Egyes sz.	2. faza-ma-i-t	ton faza-ma-št
	3. faza-ma-ní(i-n)	son faza-ma-št
Több. sz.	2. faza-ma-št(i-st)	tin faza-ma-št
	3. faza-ma-ž(i-z)	sin faza-ma-ž

Imperativus.

fa-mī-n	fűjj engem	ton fa-ma-št fűjj	minket
fa-ma-št	fűjjatok en-	tin fa-ma-št fűjjatok	minket.
	[gemet		

Infinitivus.

lativus :	famī-n engem fűni	famī-nk minket fűni
ablativus :	famdī-n	famdī-nk
elativus :	famstī-n	famstī-nk

Második tárgyi személyel:

Praesens

	<i>téged</i>		<i>titeket</i>
Egyes sz.	1. fa-t-ä	fülak	mon fatä-dä-z
	2. fa-ta-nza	fü téged	son fatä-dä-z fü „
Több. sz.	1. min fatä-dä-z	füvünk tég.	min fatä-dä-z füvünk „
	3. sin fatä-dä-z	fünak téged	sin fatä-dä-z fünak „

Praeteritum.

Egyes sz.	1. faih-te-n	füttalak	mon fa-dä-z	titeket füttalak
	3. fai-nza	füvott téged	son fa-dä-z	titeket füvott
Több. sz.	1. min fa-dä-z	füttünk téged	min fa-dä-z	titeket füttünk
	3. sin fa-dä-z	füttak téged	sin fa-dä-z	titeket füttak

Conjunctivus.

Egyes sz.	1. falih-te-n	mon fal-dä-z
	3. fale-nza	son fal-dä-z
Több. sz.	1. min fale-dä-z	min fal-dä-z
	3. sin fale-dä-z	sin fal-dä-z

Optativus.

Egyes sz.	1. fazaih-te-n	mon faza-dä-z
	3. fazai-nza	son faza-dä-z
Több. sz.	1. min faza-dä-z	min faza-dä-z
	3. sin faza-dä-z	sin faza-dä-z

Imperativus.

Nincsen, mert én magamnak meg nem hagyhatom, hogy tegyek valamit a második személynek.

Substantivus.

latus : fami-t	fami-nt
ablatus : famdi-t	famdi-nt
elatus : famsti-t	famsti-nt.

Harmadik tárgyi személyel:

Praesens.

	<i>ötet</i>		<i>öket</i>
Egyes sz.	1. fa-s-a	füvom öt	fa-sa-i-nä füvom öket
	2. fa-sa-k	füvod „	fa-sa-i-t füvod „
	3. fa-s-i	füjja „	fa-s-i-nä füjja „

Több. sz.	1. fa-sa-šk fűjjük öt	min fa-sa-šk fűjjük öket
	2. fa-sa-št fűjjátok öt	tin fa-sa-št fűjjátok öket
	3. fa-sa-z fűjják öt.	sin fa-sa-z fűjják öket

Múlt idő.

Egyes sz.	1. fa-i-nä fűttam öt	mon fa-i-nä fűttam öket
	2. fa-i-t fűtta öt	ton fa-i-t fűttad „
	3. fa-z-ä fűtta öt	son fa-si-n fűtta „
Több. sz.	1. fa-šk fűttuk öt	min fa-šk fűttuk öket
	2. fa-št fűttátok „	tin fa-št fűttátok „
	3. fa-ž fűtták „	sin fa-ž fűtták „

Conjunctivus.

Egyes sz.	1. fali-nä	mon fali-nä
	2. fali-t	ton fali-t
	3. fale-za vagy falht-sä	son falht-sin
Több. sz.	1. fale-šk	min fali-šk
	2. fale-št	tin fali-št
	3. fale-z	sin fali-z

Optativus.

Egyes sz.	1. faza-i-nä	mon faza-i-nä
	2. faza-i-t	ton faza-i-t
	3. faza-zä (fazä)	son faza-zī-n
Több. sz.	1. faza-sk	min faza-sk
	2. faza-st	tin faza-st
	3. faza-z	sin faza-z

Imperativus.

fa-k fűdd ötet	fa-i-t fűdd öket
fa-št fűjjátok „	fa-št fűjjátok „

Infinitivus.

lativus :	famī-nza	famī-st
ablativus :	famdī-nza	famdī-st
elativus :	famstī-nza	famstī-st

Ha tekintjük a mordvin személyragokat mind névszóknál mind ige szóknál, s azt látjuk, hogy a személyi névmások ragjai : n t nza,

nk nt st (moñesin én bennem, toñesit te benned, soñesinza ő benne; miñesink mi bennünk, tiñesint ti bennetek, siñesist ő bennök), csak ezekben fordulnak elő : avasin avasit avasinza, avasink avasint avasist (mi szószerint magyarul : asszonyban-om, asszonyban-od, asszonybanunk, asszonybanotok stb.), és ezekben : avanenesa avatt-nenesa avanzinesa (mi szószerint magyarul : asszonyaimban és asszonyainkban, asszonyaidban és asszonyaitokban, asszonyaiban és asszonyaikban); az igék ragjai pedig : n t i' vagy s, ma ta t (mert a többes harmadik személybeli iht vagy st az egyes-számbeli i' és s-ből meg a többes számbeli t-ből lett) — észrevesszük ugyan a kis különbséget a névszókhoz járuló és igeiszókhoz járuló személyragok közt, de azt is látjuk, hogy eme ragok mind személynévmásbeliek, bármennyire különbözzenek is magoktól a személyi névmásoktól. Nem mondhatom meg, mint lett a mordvin mon ton son min tin sinböl : n t nza, nk nt st, vagy n t i, ma ta t; de azt sem tudom, mint lett a magyar én-ből k (tudok), te-ből sz vagy l (tudsz, látsz-o-l és tud-l-ak). Hogy a magyar mink-ből vagy miük-ből lett muk, unk, p. o. vagy-muk, vagy-unk, tud-unk, ház-unk, azt a szemléltetés bizonyítja : de hogyan lett a mordvin min (mi, mink)-ből nk, megint nem tudom, de a magyar unk nagyon felvilágosítja. S íme a mordvin ige nem tartotta meg az nk-et, hanem helyette ma, mä-t mond, p. o. fa-ma fuvánk, falemä fúnánk; nem tartotta meg az nt-et, hanem helyette da, dü-t mond, p. o. fa-da fuvátok, faledü fúnátok. Mind a mellett szembetűnő hasonlóság van a magyar és mordvin személyragok közt. — A mordvin avazä nöm különös figyelemre méltó. Avä nő; azt várnók, hogy legyen ava-n nöm, ámde ez volna : nő vagyok a β . alatti névtörzshöz járuló személyragok jelentése szerint; tehát nem ava-n nöm, hanem avazä, melyből kiesett az n. Mit jelent itt a zä? Hogy nem első személybeli rag, az világos; de hogy névmutató sä lehet vagy egyéb, az valószínű. — A második személybeli raggal volna ava-t nöd, ámde ez annyit tenne : te nő vagy; tehát avatsä nöd. Ebben a t, mind második személynek ragja, megvan ugyan, de utána még sä következik, ugyanaz, mi az első személyi ragban : avazä, volt. Még a harmadik személybeli alak is t-t mutat és s-et (avats), mintha itt két mutató névmás, vagy két harmadik személybeli rag volna. Hogy még inkább figyeljünk e tüneményre, tegyük a nő, ház magyar szókat az avä mellé, így :

nő-m	ház-(a)-m	ava-z-ä
nő-nk	ház-unk	ava-nk-ä
ne-je-im	ház-a-im	ava-n-ä ;

nő-d	ház-(a)-d	ava-t-sä
nő-tek	ház-(a)-tok	ava-ntt-ä
ne-je-id	ház-(a)-id	ava-tt-nä ;

ne-je	ház-a	ava-t-s
ne-jök	ház-(a)-tok	ava-s-na
ne-je-i	ház-(a)-i	ava-n-za

Alkalmasint itt rejlik kulcsa annak, miért egyeznek egymással a tud-o-m és kalap-o-m stb. is.

A mordvin igének jelen idejének többese a *ta* szótaggal tünik ki, mely nem az igeörzshöz, nem is a személyraghoz tartozik, s mely nincs meg a jelenidőtől nem-származó többi időkben és módokban. Hol veszi magát ezen 'holt tetem', azt nem is sejthetjük még. Magyarban is vannak igék, melyek a jelen időben *sz-t* vesznek a törzs és ragok közzé, p. o, ve-sz-ek, vi-sz-ek, e-sz-em, i-sz-om, te-sz-ek, stb. melyek törzsei *ve'*, *vi'*, *e'*, *i'*, *te'* stb. s melyek a finnben is *vie-n* = viszek, *syö-n* eszem, *juo-n* iszom, *te'e-n* teszek stb. Mi lappang ezekben? nem tudom még.

Most taglaljuk immár a mordvin ige tárgyi igeragozását. Kezdjük az infinitivuson. Ez *fama*, mely alak meg van a finnben, meg a magyarban is, de itt más képzővel együtt, p. o. a finn *tietü-mä* és *tunte-ma* meglátszik a magyar *tudo-má-ny-ban*, *tudo-má-s-ban*, a finn *kuule-ma* meglátszik a magyar *hallo-má-s-ban* stb. A mordvin *fa* = fű, és *fa-ma* = fuvo-ma, mi magában szokatlan. A mordvin infinitivus viszonyi ragokat veszen fel, mit a magyar nem tehet, de tehet a finn, mint ebből látható.

mordvin	fama	finn	puhuma
„	famā	„	puhumaan
„	fam-s	„	puhumassa
„	fam-da	„	puhumalta
„	fam-sta	„	puhumasta
„	fama-ti	—	—

Már a mordvin infinitívus *fam*, vagy *fama* fölveszi a személyi ragokat, melyek ott tárgyi ragokká lesznek, úgymint: fami-n engemet érő fúvás, fami-nk minket érő fúvás; famdi-n famdi-nk, famsti-n famsti-nk engem minket érő fúvástól, fúvásból; — fami-t fami-nt téged, titeket illető fúvás, famdi-t famdi-nt, famsti-t famsti-nt; — fami-nza fami-st ötöt őket érő fúvás, famdi-nza famdi-st, famsti-nza famsti-st ötöt őket érő fúvástól, fúvásból. Látjuk, hogy ugyan e személyragok a névszóknál birtokost, az igeszóknál tárgyat jelentenek, mert avasti-n avasti-t avasti-nza teszen nőmből nődből nejből stb. ellenben famsti-n famsti-t famsti-nza teszen: engem téged ötöt érő fúvás.

Különböznek-e a személyi és tárgyi ragok az ige többi alakjaiban? Az első tárgyi személy *ma*, a második tárgyi személy *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä*, a harmadik tárgyi személy *s*, *sa*, *z*, sőt *i* is; tehát itt sincs különbség a tárgyi és személyi ragok közt, mennyiben mindnyája a személyi névmásokból lett. De külső jelenésükben, *s* a helyre nézve különböznek egymástól. Az első tárgyi személy az egyesben *ma*, p. o. fasa-*ma*-k engem fúsz: a többesben *maš*, fasa-*maš*-t minket fúsz. Mind a kettőben világos a *ma*, *maš*, mint tárgy, mely megelőzi az alanyt *k* (*te*, mint az imperativusban is *fa-k* *fú-j*) és *t* (*te*). Ez utóbbi *št*-ben nyilván több van, mint a puszta alany; van benne valami, mi a *ma* többesítését fejezi ki, *s* mi csak az *s*-ben lappanhat, azért is mertem taglalni. Hogy ez a *ma* a mon-nak min-nek származéka vagy társa, magától értetődik. Hasonlókép a *t*, *te*, *tä*, *ta*, *dä* a második személyi névmással, *s* az *s*, *sa*, *z*, *i* a harmadik személyi névmással állanak származéki vagy társi viszonyban.

Az első és második tárgyi személylyel való ragozásnak praesensében a tárgyi és alanyi ragokon kívül van még *sa* és *sä*, mely a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg; mi tehát csak a praesensi tőt kíséri, mint az alanyi ragozás praesensének többes száma is *ta-t* mutat az első és második személyben. Az első tárgyi személylyel való ragozásban a praesens töje: *fasa*, melynek *sa*-ja, holt tetem-nek látszik, mert nem bírom megfejtteni; a conjunctivus töje *fale*, az optativusé *faza*. S mi a praeteritumé? Az *fai* volna; de már az alanyi ragozásban láttuk, hogy az *i* képző nem tűnik ki a tön, vagy néha az alanyi raghoz vetődik által, p. o. fa*n* annyi, mint fa-*i*-n. A tárgyi ragozásban is az *i* képző néha a tárgyi személyre vetetik által, *s* lesz fa*i*-*ma*-t helyett fama-*i*-t,

fai-ma-n helyett fa-ma-i-n vagy fama-n; de a többi személyben itt sem tűnik ki. A conjunctivusban és optativusban az *i* képzőnek, mint praeteritumi képzőnek, nem volna helye: még is azokban ugyanazon alanyi ragokat találjuk, melyeket a praeteritumban *s* az *i* is csak úgy mutatkozik, mint emebben. De hogy a conjunctivusnak van némi viszonya a praeteritummal, mutatja a második tárgyi személlyel való ragozás conjunctivusa *falih-te-n* és optativusa *fazaih-te-n*, melyek töjén előkerül az *ih*, mely a praeteritumban van.

A második tárgyi személlyel való ragozásnak praesensbeli töjje *fa-tä*, mely *tä* hasonlóképen a praeteritumban, conjunctivusban, optativusban és imperativusban nincsen meg. Ez a ‚holttetem‘ *tü* a praesens egyes számbeli *ome* alakjaiban: *fatü* fúvlak, és *fatanza* fű téged, összeolvadt a tárgyi raggal; de külön látható ebben: *fatü-dü-z*, mely alak nemcsak a második tárgyi személyt mind egyesben mind többesben, hanem az első és harmadik alanyi személyt is kifejezi mind két számban.

A harmadik tárgyi személlyel való ragozásban nem fordul elő olyasmi ‚holttetem‘; abban a többi tényezők is világosabban látszanak meg. A praesens és praeteritum alakjait, összehasonlítás kedvéért, melléje teszszük a névszó birtokosi ragozásának, imígyen:

fa-s-a	fúvom öt	fai-n-ä	fúttam öt	ava-z-ä	nő
fa-sa-k	fúvod öt	fai-t	fúttad öt	ava-t-sä	nőd
fa-s-i	fújja öt	fa-z-ä	fúttá öt	ava-t-s	neje
fa-sa-i-nä	fúvom őket	fai-n-ä	fúttam őket	ava-n-ä	nejeim
fa-sa-i-t	fúvod őket	fai-t	fúttad őket	ava-tt-nä	nejeid
fa-s-i-nä	fújja őket	fa-s-i-n	fúttá őket	ava-nza	nejei

A mordvin nyelv világosan mutatja, hogy a *fa-s-a* (fúvom) és *ava-z-ä* nőm, *fa-sa-k* fúvod és *ava-t-sä* nőd, *fa-s-i* fújja és *ava-t-s* neje stb. alakokban ugyanazon elemek vannak, ha megfordított rendben is, úgymint *sa*, *z* mely a személybeli névmás harmadik személye vagy mutató névmás, *s* az alanyi rag: *a*, *ä* = én [melyből kiesett az *n*, mint a latin *amo*-ból is kiesett az *m*, mely megvan még az *amaba-m-ban*], *k* és *t* = te, *i* és *s* = ő, *ja*, *va*.

Sok alak a mordvinban külsőleg egy, de szófejtésileg nem egy, tehát értelem szerint sem az. P. o. a praesensben: *fasainä*, *fasait*, *fasinä* teszen: fúvom, fúvod, fújja őket; az optativusban pedig *fazainä*, *fazait*, *fazazä* stb. teszen: bár fúnám stb. ötet és őket. A pra-

sensben a *sa* a harmadik tárgyi személy, az optativusban a *sa* a módnak jelelője. Vannak ilyenek a magyarban is; a *ja, j*, a conjunctivus és imperativus képzője, s egyszersmind a harmadik tárgyi személy, p. o. tudok és tudjak, tudom és tudjam; tud és tudjon, tudja és tudja, mely utóbbi tulajdonkép így volna: tud-ja-ja, az első *ja* a módnak, a másik a tárgyi személynek lévén kifejezője.

A tárgyalt alakok szereplését a mordvin nyelvben egy darabka eredeti szövegen akarom megmutatni, sorok közti fordítással, s a szók egyenkénti taglalgatásával kísérvén a szöveget.

Érast afat babat kafínest. Fkâ corasna, i korhtaiht :
 Élének atyák-anyák kettejök. Egy fijok, és mondanak :
 Mez-s tonaftisaşk corankâ, sokamâ ali moramâ? — Babaś mire tanítsuk fiunkat, szántásra vagy zenére? Az anya korhtai afati : Tonaftindârasaşk sokamâ, pâk son sinmond az atyának : Ha tanítjük ötet szántásra, sokat ő szenivi; a er tonaftisaşk moramâ. — Afaś korhtai babati : ved; hanem hadd tanítsuk zenére. Az atya mond az anyának : Moramâ tonaftimda er maksisaşk tonafnems raznai zenére tanítani-ötet (előbb) hadd adjuk tanulni-ba különféle kâls.
 nyelvre.

Maksiz corasnen aġandi tonafnems. Sâ afaś korhtai Adâk fijokat egy öregnek tanításba. Az az öreg mond corat al'antsti : Er lađasaşk stanâ, kîda ton kolma kizîda a fiú atyjának : Hadd egyesítsük így, ha te három nyár melâ coratsen sodasak, šavk estit, mon tonafnemda mezevik mûlva fiadat ismered, vedd magadnak, én tanításért mit af šavan; a kîda af sodasak, uleza son moń. — Karmaś sem veszek; de ha nem ismered, legyen ő enyém. Elkezdé afaś tonafnemînza. Pervai tonaftizâ sembâ lomań kâlnendi; az öreg tanítását. Előbb tanitâ minden ember-nyelvekre; tosa tonaftizâ žuvatań kâlti, i mekeli tonaftizâ narmîn kâlti. tovább tanitâ az állat-nyelvre, és azután tanitâ a madár-nyelvre.

Coras kolma kizista tonats, i afada lama sodai. Son A fiú három nyárig (évig) tanult, s öregnél többet tud. Ő sodasi, kona pingt sai al'ats, son tuš al'ans karšiz, a afati tudja, mely időben jö atyja, ő mene atyja elejébe, de az öregnek latta ašiz az. Coras korhtai al'añtsti: Vardak al'ai, ton semmit sem monda. A fiú mond atyjának: Vigyázz oh atya, te kosik mol'at, miñ son tisamaz sakolks, soñ taftama tonafni-mikor jösz, minket ő teszen sólyommá, neki olyan tanítvá-dinza komsvehksiä, mon kolma-gementsesan. Son miñ nyaiból huszonkilencz (van), én harminczadik vagyok. Ő minket noldasamaz piri, min valktama fkä olginä lanks, mon ul'an bocsát kerítésbe, mi szállunk egy rudacská- ra, én leszek vide širesä kolmitsés. Sä-meldä tisamaz fkäponasa jobb oldalon a harmadik. Az-után teszen (minket) egyszínü aigirks, mon tijan prea särädiks. Kolmitseda tisamaz menné, én teszem magamat beteggé. Harmadszor teszen (minket) guliks, min taga valktama olginä lanks, mon ul'an kerdi galambbá, mi megint szállunk rúdacská- ra, én leszek bal širesta kolmitsés. oldalon a harmadik.

er'ast. er'an élek; *praeterit:* er'an', er'at', eras élék stb. er'ama, er'ada, er'ast élénk élétek élének.

at'a öreg, atya, *babä* öreg, anya; a többes nominativusai at'at babat. Minthogy pedig csak ketten vannak, a többes nominativusai a

kaf'ifest által határozódnak meg. — *kafta* kettő; ennek gyűjtő alakja: *kaf'inek* kettőnk és ketteink, *kaf'inent* kettőtök és ketteitek, *kaf'ifest* kettejök és ketteik. Tehát *er'ast at'at babat kaf'ifest* szó-szerint: élének atyák anyák ketteik; értelem szerint: ketten élé-nek, atya és anya. A vogul nyelv kettős számmal fejezi ki az ilyet, mint: *égvai ojkäi olei*, szószerint: két asszony két férj ketten valá-nak; értelem szerint: ketten valának, asszony és férj.

fkä egy; *cora* fiú, a birtoki ragokkal corazä fiam, coratsä fiad, corats fija; coranä fiaim, corattnä fiaid, coranza fijai; — corankä fiunk és fiaink, coranttä fijotok és fijaitok, corasna fijok és fijaik.

korhta-n szólok és mondok, korhtat, korhtai'; korhtatama mon-
dunk, korhtatada mondotok, korhtaiht mondanak.

mez mi, illativusi raggal : *mez-s* mibe, mire.

tonada-n tanúlok, szokom ; *tonafn'an* ugyanaz ; *tonaftan* tanítok (tehát *tonaf* = tanú-, *tonafn* = tanúl, *tonaft* = tanovt, tanojt, tanít) ; ettől a conditionalis praesens : *tonaftindärän*, ha tanítanék, tárgyi ragozásban : *tonaftindärüsa* ha ötet tanítanám stb. *tonaftindärüsašk* ha ötet tanítanók.

sokā eke (orosz *coxa*), *sokan* szántok ; ennek infinitivusa : *sokama* szántani, szántás, lativusa : *sokamā* szántásra ; — *mor* ének, zene, *moran* éneklek, zenélek, *moramā* ugyan azon alak.

babū anya, *babas'* az anya ; — *at'a* atya, *at'a-tti* az atyának.

így :	afa atya	afás az atya
genitivus :	afan atyának és atyát	afat az atyának és az atyát
dativus :	afandi atyának	afati (afatti) az atyának.

Itt, mint a finnben és más rokon nyelvben, a genitivus egyszersmind accusativus. Magyarban feltetszők az : *erön erejével*, e helyett : *erőnek erejével*, mi Faludinál, a Révai-féle kiadásban gyakran előkerül ; s az : *éjt-szaka*, *hetet-szaka* stb.

pük sok ; — *sinivan* szenvedek, törődöm ; tehát : *sinivan*, *sinivat*, *sinivi* szenvedek stb. *sinuftama*, *sinuftada*, *siniviht* szenvedünk stb.

er hadd ; *tonaftan*, *tonaftat*, *tonafti*, *tonaftitama*, *tonaftitada*, *tonaftiht* tanítok stb : tárgyi ragozással : *tonaftüsa* tanítom, *tonaftüsak* tanítod, *tonaftüsi* tanítja ; *tonaftüsašk* tanítjuk stb.

tonaftimā, ablativus : *tonaftimda* tanítástól, oda kell érteni : előbb, mint a régi magyarságban is : attól nagyobb, azaz annál nagyobb, minek maradéka az : méndtől, mindtől előbb, nagyobb stb.

maksan adok, finnben *maksan* fizetek, és

maksüsa maksüsak maksüsi adom stb.

maksüsas'k maksüsas't maksüsas adjuk stb.

tonafn'an tanúlok, ennek infinitivusai *tonafnemā*, *tonafnemü* tanulásba, tanulásra, *tonafnemda*, *tonafnemsta*, *tonafnemati*.

raznai különféle (orosz szó).

äl nyelv, finnben *kieli* ; illativus : *käls* nyelvbe, nyelvre.

maksiz; a maksan tárgyi ragozásának praeterituma így:
maksinä maksit, maksizä adám ötet stb.
maksis'k, maksis't, *maksiz* adék, adátok, adák ötet.

cora fiú; *corasna*, mint látók, fajok, *corasnen* genitivus és accusativus, fjakat.

al'antsti atyjának. Háromféle dativust jegyezzünk meg: *al'andi* atyának, *al'ati* az atyának, és *al'antsti* az atyjának, ezekből:

	al'a	atya	al'ás	az atyja	és	al'azä,	al'atsä,	al'ats
						atyám	atyád	atyja
nominat.	al'a	alás	és	al'azä	a'latsä	al'ats		
	atya	az atya		atyám	atyád	atyja		
genitiv.	al'an	alät	"	al'azen	al'atsen	al'ants		
dativ.	al'andi	aläti(tti)	"	al'azti	al'atsti	al'aántsti		

Tehát: *corat al'aántsti* szó szerint és értelem szerint = a fiú atyjának.

lad'an egyesítek, egyezek; *lad'asas'k* egyesítsük, t. n. azt.

kiza nyár és év; *kolma kizida melü* három év múlva.

cora, *coratsä* fiad, *coratsen* fiadat.

spdan tudok, ismerek, *sodasa* ismerem, *sodasak* ismered stb. tárgyi ragozás.

s'avan veszek, *s'avk* vedd; — *estit* magadnak; *es* finn. itse = maga, *ti* dativusi rag; tehát: *estin*, *estit*, *estinzä* magamnak stb. *mezevik* valami; *af* nem.

ul'an vagyok, *ulezan* legyenek, optativus.

karman kezdek; *tonafnemä* infinitivus, *nza* tárgyi raggal, tanításába, *tonafteminza* helyett. A mordvin infinitivus elfogadja a tárgyi ragokat, s erre nézve különbözik a magyar infinitivustól, mely csak az alanyi ragokat fogadja el; p. o. *tanítania* (kell) az alanyra, *tonafnemänza* pedig a tárgyra vonatkozik. Innen magyarul így mondjuk: el kezdé az öreg ötet tanítani, a *kezd* segéd igére vetvén által a tárgyi ragozást, mely az infinitivust illetné; a mordvin így mondja: kezdé az öreg *tanítani-öt* = *karmas' at'as' tonafnemänza*.

pervai előbb (orosz szó). — *tonaftizä*, a *tonaftan*, *tonaftat* *tonafti*; *tonaftatama* *tonaftatada* *tonaftiht-nek* tárgyi ragozásának múltja ez: *tonaftinä* *tonaftit* *tonaftizä* *tanítám* *tanítád* *tanítá* ötet.

käl nyelv, *kälht* nyelvek, *kälhnä* (*kälhntä* helyett) a nyelvek, *kälhnendi* a többes dativusa.

žuvatā állat, oroszúl zsitvotnoe; *narmîn* madár.

tonadan tanúlok; praeteritum: tonadañ tonadat tonads vagy tonats.

lama sok, itt az ablativussal azt teszi, hogy több.

sodai tud, *sodasi* tudja, a szó-füzet egészen magyaros: az öreg-nél többet tud, — ő tudja.

pingü idő, óra; *kona pingt*, mely időben.

sajan saját sai jövök jösz jő.

tujan megyek; *tuin*, *tuit*, *tus* menék menél mene.

karš ellen, *karšis* ellenbe, al'ants *karšis* atyja ellenébe; a viszonyzó a genitivus után állanak. Megvan a szó a magyarban is ebben: *keresztül karsul* (kassul).

lad, *lat* mód (orosz *lad*), *af latta* semmikép; — *ašiz* az nem monda, *latta ašiz* az semmit sem mondott. — A mordvin tagadó ige: *ašan ašat aš* nem én, nem te, nem ő; múltban: *ašin ašit ašizi* stb. melylyel az ige-tő jár, p. o. azan mondok, *ašan* az nem mondok, *ašin* az nem mondék, *ašiz* az nem monda.

vardan látok, itt a tárgyi imperativus: lásd a 450. lapon.

sü at'as' az az öreg, atya; mert *sü* az, s *at'a-s'* megint az atya. *mol'an* megyek, jövök.

tijan tesztek, *son tisa-ma-z* ő teszen minket, első tárgyi személylyel, mely a többesben áll.

sakol sólyom, orosz szó; — *t'aftama* ilyen, *tonafni* tanítvány, tanuló (tonafn'an tanúlok), *tonafnida* tanítványtól-ból, *tonafnidinza* tanítványaiból.

kolma-gemen harmincz, kolmagementse harminczad, kolmagementse harminczadik, az *an* raggal: harminczadik(-ok) vagyok.

noldan bocsát; *noldasa-ma-z* bocsát minket

pirf kerítés, udvar

valgan szálllok, — *valgat*, *valgi*, *valktama* (valgtama helyett), szállunk stb.

olga rúd, *olginä* rúdacska

langa felület, mező, idő; *lanks fölé*, rá

vide jobb; *širä* sor, oldal; *vide širesä* jobb oldalon. — *Kolma* harm, *kolmitse* harmad, *kolmitseda* harmadszor; *kolmitses'* harmadik,

sä-mellä azután; *pona* gyapjú, szőr, *ponasa* szőrü, színü, *fka-ponasa* egyszínü

aigir mén, *ks* = vá, vé.

prea fej, azután én, magam; *tijan prea* tesztek engemet, magyarul: teszem magamat.

sürádan beteg vagyok, *sürüdi* beteg, *ks* raggal beteggé. — *gul'a* galamb; *taga* megint, finnül taas (taaksi helyett, mert taka, ta'an hát, meg).

kerdi bal.

Ebből a mutatványból, úgy hiszem, alkalmasint meg lehet tanulni, miben áll a mordvin nyelv tárgyi ragozása, melynél fogva is az a magyar nyelvnek rokona, s melyhez képest a nem-áltaji nyelvek abbéli jelensége valóban mit sem mond.

„Találtatik, úgymond Fogarasi a 40. lapon, találtatik még a Magyar Nyelvészet'-ben (III. kötet, 263 stb. lap.), melyben állítatik, hogy a szamojéd, vogul és osztják nyelvek is bírnak tárgyi ragozással, azonban mily elemek teszik ezen ragozást, nincs szófejtésileg kimutatva, tehát ezekről nem szólhatok.“ Az itt említett nyelvek között hozzánk legközelebb áll a vogul nyelv, melynek vejele szerinti ismertetését egy jókora darab eredeti szöveggel már az 1859-ki Értesítőben *Egy vogul monda'* cím alatt adtam, de melyet ez úttal Fogarasi nem vön tekintetbe. Felhozom tehát ennek a nyelvnek is a személy-névmási ragjait, hogy nagyobb téren foroghasson az egybehasonlítás.

a) *A vogul nyelv is vagy mutató névmás nélkül vagy avval ragozza a névszókat; a mutató névmás t.ü.*

Egyes szám.

Nominativus	lú ló	lú-tä a ló
factitivus	lú-i lóvá	—
inessivus	lú-n lóban	lu-te-n a lovon
elativus	lú-nel lóból	lú-t-nel a lóból
illativus	lú-ne lóba	lú-t-ne a lóba
adessivus	lú-t lónál, lovon	—
allativus	lú-e lóra	lú-t-e a lóra
socialis	lú-el lóval	lú-t-el a lóval
curitativus	lú-tál lovatlan, ló nélküli	—

Kettős szám.

nominativus	lu-i két ló	—
inessivus	lu-in két lóban	—
elativus	lu-inl	—
illativus	lu-ine	—

Többes szám.

nominativus	lu-et lovak	—
inessivus	lu-etn lovakban	—
elativus	lu-étnel	—
illativus	lu-etne	—
socialis	lu-etl	—

Csak azokat az eseti ragokat hozom fel, a melyeket már az említett értekezésben fel vannak hozva.

b) *A névszó személyragozásának példája.*

Magok a személyi névmások ezek :

<i>Egyes számban :</i>	äm én,	näng te,	täu ő
<i>Kettős számban :</i>	mén	nängen	täuen
	mí ketten	tí ketten	ök ketten
<i>Többes számban :</i>	mán mí,	nán tí,	tán ök.

Ezek ragképen így vannak :

Egyes számú birtokos.

<i>Egyes szám. birtok :</i>	lu-m	lu-n	lu-ā v. lu-tä
	lovam	lovad	lova
<i>Kettős szám. biátok :</i>	lu-äum	lu-áen v. lu-ágen	lu-ájä v. lu-ágä
	két lovam	két lovad	két lova
<i>Többes szám. birtok :</i>	lu-ánem	lu-ánen	lu-ánä
	lovaim	lovaid	lovai

Kettős számú birtokos.

<i>Egyes szám. birtok :</i>	lú-men	lú-en	lú-en
	kettőnk lova	kettőtök lova	kettejök lova

Többes szám : kiet-nu-u kiet-nu-en kiet-nu-t
követnének stb.

Imperativus.

Egyes szám : kietn kövess, kieti kövessen
Kettős szám : kieten kövessetek, kietei kövessenek ketten.
Több. szám : kieten kövessetek, kietet kövessenek

Infinitivus.

kietung és kietungve követni
kietne „ kietpe követő (finnben menevä
„ menejä menő, sőt käy-pä is kelő)
kietem követett (tudoma)
kietim követve.

T á r g y i r a g o z á s.

Praesens

	Egy tárgy.	Két tárgy.	Soktárgy.
E. sz.	kieti-l-em követem kieti-l-en ötet és kieti-tä követ- lek stb.	kieti-au-m követem kieti-ä-n a kettőt kieti-äg-ä stb.	kieti-än-em köve- tem ö- ket stb.
K. sz.	kieti-l-ämen kieti-l-äen kieti-ten	kieti-äu-men kieti-äg-en kieti-äg-en	kieti-än-men kieti-ä-n kieti-än-en
T. sz.	kieti-l-u kieti-l-en kieti-änl	kieti-ä-u kieti-ä-en kieti-ä-en	kieti-än-u kieti-ä-n kieti-än-l

Praeteritum.

E. sz.	kietis-l-em kietis-l-en kietis-tä	kiets-äu-m kiets-ä-en kiets-äg-ä	kiets-än-em kiets-ä-n kiets-än-ä
K. sz.	kietis-l-ämen kietis-l-än kietis-ten	kiets-ägä-men kiets-äg-en kiets-äg-en	kiets-änä-men kiets-ä-n kiets-än-en

T. sz.	kietis-l-u	kiets-ä-u	kiets-än-u
	kietis-l-en	kiets-äg-en	kiets-än-u
	kietis-änl	kiets-äg-en	kiets-änl.

Conditionalis.

Egy. sz.	kietnu-l-em	kietnu-äu-m	kietnu-an-em
	kietnu-l-en	kietnu-äu-n	kietnu-a-n
	kietnu-tä	kietnu-äg-ä	kietnu-an-ä
K. sz.	kietnu-l-ämen	kietnu-äu-men	kietnu-an-men
	kietnu-l-en	kietnu-ä-en	kietnu-a-n
	kietnu-ten	kietnu-äg-en	kietnu-an-en
T. sz.	kietnu-l-u	kietnu-ä-u	kietnu-an-u
	kietnu-l-en	kietnu-ä-en	kietnu-a-n
	kietnu-änl	kietnu-äg-en	kietnu-änl.

Jegyezze meg mindjárt az olvasó, hogy a vogul nyelv az első személyt nem teszi tárgyiragnak, ebben különbözik tehát a mordvintól, mely a *kučan* (kietém, követek és küldök) szót az első személynek tárgyi ragával is mondhatja, így: *kučasamak* te követsz engemet, *kučaman'* ő követ engemet stb. De kiteszi a vogul a második és harmadik tárgyi személyt, mint a magyar, mert *kietilem* azt teszi követlek és követem őt stb. Különbözik azonban a magyartól abban, hogy a tárgyi személyt kettős számba is teheti (mit a mordvin sem tehet), és többes számba (mit a mordvin is tehet).

A vogul név- és igeragozás annyira világos és tényezőji szerint is átlátszó, hogy mintának lehetne venni. A viszonyító ragokat mellőzvé, melyekben úgysem fordulnak elő a személyi névmások, tekintsük a névszó birtokos ragjait s az igeszónak alanyi és tárgyi ragjait. Ez pedig legjobban eshetik meg, ha egymás mellé teszszük az illetőket, így :

lu-m	lovam	kieté-m	követek	kietl-l(e)m	követem	ötet	v. követ-
lu-n	lovad	kieté-n	követsz	kietl-l(e)n	követed	„	[lek
lu-ä(tä)	lova	kietl	követ	kietl-tä	követi	„]
lumen	kettőnk	kietl-men	ketten	kietl-l-ämen	ketten	követjük	
lu-en	lova	kietl-en	köve-	kietl-ten	ötet		
lu-en	stb.	kietl-e	tünk stb.	kietl-ten	stb.		

lu-u	sokunk	kiete-u	köve-	kieti-l-u	sokan követjük
lu-un	lova	kiete-én	tünk	kieti-l-en	ötet
lu-ánl	stb.	kieté-t	stb.	kieti-án-l	stb.

lu-áu-m	két lovam	kieti-áu-m	követem a kettőt
lu-á-en	két lovad	kieti-á-n	követed a kettőt
lu-ág-ä	két lova	kieti-ág-ä	követi a kettőt
lu-ágä-men	kettőnk két lova	kieti-äu-men	ketten a kettőt követjük
lu-ág-en	kettőtök két lova	kieti-ág-en	" " követitek
lu-ág-en	kettejök két lova	kieti-ág-en	" " követik
lu-á-u	sokunk két lova	kieti-ä-u	sokan a kettőt követjük
lu-ág-en	sokotok két lova	kieti-ä-en	" " követitek
lu-ág-ä	sokuk két lova	kieti-ä-en	" " követik

lu-án-em	lovaim	kieti-än-em	öket követem
lu-án-en	lovaid	kieti-ä-n	" követed
lu-án-ä	lovai	kieti-än-ä	" követi
lu-ánä-men	kettőnk sok lova	kieti-än-men	ketten öket követjük
lu-án-en	kettőtök " "	kieti-ä-n	" " követitek
lu-án-en	kettejök " "	kieti-än-en	" " követik
lu-án-u	sokunk sok	kieti-än-u	sokon öket követjük
lu-án-en	lovai stb.	kieti-ä-n	" " követitek
lu-án-l		kieti-än-l	" " követik

Világos ebből, hogy a vogul nyelvben a személynévmásbeli ragok ugyanazok a névszók után, mint birtokosok, s az igezők után, mint alanyjelelők. De az alanyjelelőket a tárgyi ragozásban megelőzi a tárgyi jelelő, úgymint *l* és *tä*, mely egy tárgyat jelöl; *aga* (*ägü*), és *m* előtt *au*, *äu* *), mely két tárgyat jelöl; *s* az *an* (*än*), mely sok tárgyat jelöl. Kérdés már, e tárgyjelelők honnan valók? A *tä*-ről meggyőződünk, hogy vagy személyi névmás (*täu*), vagy mutató névmás (*tü*). A többi is alkalmasint névmásféle, ha nem bírom is még önállóságokban felmutatni.

*) A torok-hang *k*, *g*, *u*-ra *ü*-re szeret változni, ha *m* követi, p. o. *jägä* atya, *jäum* atyám; a finnben is, p. o. *kakra* és *kaura* zab. Általában a torok és ajakhangok magánhangzóra változnak, p. o. a latin *factum*, francziában *fait*, *agua* = *eau*, a német *weg* = út, angolban *way*, norvégben *vei-r* = az út.

Még a finn nyelvben is van nyoma annak, hogy az ige kétféle ragokat veszen föl, mit hasonlókép számba kell venni, ha kimerítően akarunk e tárgyról értekezni. Minthogy az említett nyomok csak a keleti finnségben, a rúnokban és népmesékben fordulnak elő, s ezeket csak az utolsó időkben gyűjtötték össze és adták ki: a régiebb finn nyelvtanok nem igen tudnak róluk, s az újabbak is úgy vannak velök, mint mi voltunk a magyar „határozott igeragozással.“ Lásunk egy példát:

siirrä-n	siirrä-t	siirtä-ä
mozdítok	mozdítsz	mozdít
siirrä-(m)me	siirrä-(n)ne	siirtä-vät
mozdítunk	mozdítottok	mozdítanak

Itt csak az alanyt jelező ragok vannak: *n t ä* (vi, pi), *me ne vä*t. Felvilágosítást érdemel az egyes szám harmadik személye, mely *siirtää*. A szó töje *siirtä*, melynek *t*-je az első és második személyek ragjai előtt gyengül, s az előző hanghoz hasonúl, innen *siirrän* = *siirrämm*e, *siirrä*t *siirrän*e. A *siirtä* töhöz járúl a harmadik személybeli rag *va* többes számban *vät*; de a mai nyelv nem mondja:

siirtä-vä,	sono-va	tunte-va
mozdít	szól	tud, hanem tájszerint
siirtä-vi vagy	sa-novi vagy	tunte-vi vagy
siirtä-pi	sano-pi	tunte-pi, közönségesen pedig
siirtä-ä	sano-o	tunte-e azaz a <i>vi</i> , <i>pi</i> -re gyen-

gült *va-t* az előző magánhangzóhoz hasonítja.

A többes számban természetesen van:

siirtä-vät	sano-vat	tunte-vat.
------------	----------	------------

A többes szám első és második személyében a rag betűje *m* és *n* meg van kettőzve, melynek okát nem tudom még. Így lévén a finn ige alanyi ragozása, lássuk már a tetézett ragozást, azt t. i. melyben az alanyon kívül más rag is fordul elő, úgymint:

siirrä-i-n vagy siirrä-i-me	vagy	siirä-ih-(e)n
		mozdítom magamat, mozdúlok
siirrä-i-t	„	„ siirrä-ih-(e)t
		mozdítod magadat, mozdúlsz

siirrä-iks-e	mozdítja magát, mozdúl
siirrä-i-(m)me	mozdítjuk magunkat, mozdulunk
siirrä-i-(n)ne	mozdítjátok magatokat, mozdútok
siirrä-i-vät	mozdítják magokat, mozdúlnak

Ím az alanyi ragok előtt itt van *i*, *ih*, vagy *iks*. Mi az? Az *its* (*iht*, *iks*) alanyra mutató névmás (reflexivum), melyből a *siirrä-i-n*, *siirri-i-me* stbiben csak *i*, a *siirrä-ih-en* stbiben *ih*, végre az egyes szám harmadik személyében, a *siirrä-iks-e*-ben, *iks* van meg. Fordúlnak elő ilyenek is: *tunge-i-te* dugd magadat, szorítsd be magadat, *vedä-i-te* vond, húzd magadat. Ennyi nyoma van a tárgyi ragozásnak a finn nyelvben.

A miket a mordvin, vogul és finn nyelvekbeli tárgyi ragozásról felhoztam, azokat Gesenius nem tudta, nem is igen tudhatta, ki- nek tudománya a sémi nyelveket, különösen a hébert, tárgyazza vala, s ki a magyar nyelvről a hálai magyar tanulóktól hallott valamit. Gesenius, úgy hiszem, ha még élne, maga sem akarna tekintély lenni az áltaji nyelvtudományban: más részről szinte bizonyos vagyok benne, hogy a mit most már tudunk az áltaji nyelvekről, azt szívesebb figyelmére méltatná, mint méltatják a magyar nyelvészek.

— De hát mind ez tárgyi ragozás-e magyar értelemben, s nemde csak személynévmásokra hatás, arab, héber és perzsa értelemben? kérddheti Fogarasi. A ragozott igének alakjai azt mutatják mindenkinek, hogy mind a mordvin és vogul, mind a finn tárgyi ragozás teljesen megegyez a magyarral, minthogy a tárgyi jelelő az igető és az alanyi rag közzé jut, s az egész, tökéletes szó-alakot teszen: hollott az arab, héber, perzsa és más (olasz stb.) nyelvben az alanyi rag után bigyesztett névmás csak hozzásimulás útján ragad oda. — De a külső egyezésen kívül ott van az értelmi egyezés is, mit a mordvin nyelvmutatványból világosan ki lehet venni. Meggyőződhetünk tehát, hogy a magyar tárgyi igeragozást nem lehet a sémi vagy árja nyelvekbeli tényekhez hasonlítani, hanem csak a rokon áltaji nyelvekéihez, a melyek egyértelműek a magyar illető tényekkel.

HUNFALVY PÁL.

A magyar mondat. Brassai Sámuelctól. Előadatott 1860 június 4. (Magyar Akad. Értesítő. A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. Első kötet. Pesten, 1860. — A 279—399 lapokon.

Az Értesítő idézett kötetében a *A magyar mondat*, s *A nagy Szótár ügyében* című értekezések különös figyelemre méltók: én most az elsőről szándékozom elmondani véleményemet, miután igyekeztem annak értelmét felfogni. Említém ugyan már a *Magyar Nyelvészet* 1860-ki folyamában, mikor az értekezés még kéziratban vala: de ama rövid megemlítés korántsem éri utól nyomosságát; azért már ott ígérék bővebb ismertetést.

Brassainak azaz „elfogultsága van, hogy a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani,“ evvel igazol egy adomát, mellyel bévezeti az értekezést. Az adoma nem talál, mert tudtommal senki sem állította nálunk, legalább 1850 után nem, hogy a magyar szöfűzés „tisztában“ volna. Hisz midőn Gyergyai Ferencz „A magyar nyelv sajtáságairól“ című munkáját kiadta Kolosvárott 1856-ban, egy szó sem emelkedék föl, mely elútasította volna Gyergyait, mint az adoma szerint Spontini, Wagnert útasítá el; de még a *Magyar Nyelvészetnek* sem vala a miatt baja, hogy ajánlólag ismerteté meg Gyergyai könyvét, lásd *Magy. Nyelv.* 1857-ki folyamának 275—289 és 361—375 lapjait. Minek hát képzelní állapotokat, melyek nincsenek, vagy félni bolond emberektől, kik vannak, vagy lehetnek ugyan, de senkinek és semminek nem állhatják az útját. Az a képzelés meg eme tettetett félelem, tartok tőle, színczi vagy színelteti a tudományos tárgyalást, mi azután bizonyosan nem használ az igazságnak, de minek oka nem az olvasó, hanem az író. Pedig oly író, kinek „rendíthetlenné vált abbeli meggyőződése, hogy ő puhatolta és tapogatta ki a magyar mondat, vagy a mi egyre üt ki, a magyar nyelv logikáját,“ s ki attól fél, hogy e tudomány „vele száll majd sírba,“ még talán kötelességének is tarthatná, lehetőleg sine studio et ira értekezni.

Brassai a nyelvet csak az emberrel és emberiséggel kapcsolatban bírja vizsgálatra érdemesnek tartani! Egész raj kétséget és kifogást költő állítás ez. A tudomány lehetőleg elvonva szereti tekinteni, tanulni a dolgát, ha sikert akar aratni. Mert mi nagy nehézségekbe bonyolódnék, ha p. o. a magyar nyelvet a magyar emberrel és magyar nemzettel kapcsolatban akarná nyomozni, s nem csak „bel-esprit“-képen ragyogó ötleteket tálalni, hanem igazán nyelv- és néptudományt üzni. Alig boldogúlhatnak, kik a nyelv *eredetét* az *elvont ember* természetéből igyekeznek tudományosan kifejtteni, mint Grimm, Steinthal, kik elméletei ellen Brassainak nem egy kifogása van: hát még a magyar nyelv *eredetét*, történeteit, jelen mivoltát

a magyar nemzet eredetével, történeteivel, jelen mivoltával kapcsolatban akarni tekinteni, tehát azt a legszabatosabb pragmatival és legrészletesebb alkalmazással kivinni, mit amazok legáltalánosabb nézetek alá sem bírnak úgy foglalni, hogy Brassai is helyeselné! Ezt tehát: „a nyelvet az emberrel és emberiséggel kapcsolatban vizsgálni“ kénytelen lesz Brassai megmagyarázni; mivel én rajta sem retorikát és stilitikát, sem olyanféle tudományt nem bírok érteni, melyet ő a 355. lap jegyzetében előhoz, azt mondván: „A francziák igen jól érzik elbeszélésbeli elsőségöket és szeretnek magoknak ilyes bókokat tenni, mint: *Le français est le peuple éminemment conteur*; — *Ce n'est que le français qui sache raconter une histoire*; — *Ce nous qui avons le vrai talent de bien raconter* stb. Hogy hát nálók az elbeszélő idők nagy fejlődést nyertek, természetes;“ vagy melyet a 392. 393. lapok jegyzetében olvasunk, hogy „a német tudósok vizsgálódásaiban uralgó bizonyos részletező, pepecslő szellemet“ nyelvök accentusának lehetne tulajdonítani, vagy inkább accentusról való állításaikat az egyénítésből magyarázni. — Az elbeszélő idők, még pedig nagy fejlődésben, megvannak a spanyol, az olasz nyelvben is: miért hát csak a franczia nép „éminemment conteur“? Az angol nyelvben még erősebben uralkodik a szóbeli accentus, uralkodik a skandináv nyelvekben is: miért van csak a német tudósnak részletező pepecslő szelleme? Brassai anthropologiai nyelvészete, úgy a mint előttem áll, még „éminemment douteux,“ tehát mindenesetre magyarázatot igényel.

Az értekezést a szerkesztő nem úgy nyomtatta ki, mint kellett volna; ugyanis az író a jegyzeteket folytonosan számozta, a szedő pedig elhagyá a számokat a jegyzetek mellől, de a szövegben megtartá. Innen lett, hogy az író a szövegben, p. o. a 7. vagy 15. jegyzetre hivatkozik, melyet az olvasó e számok alatt nem találhat meg. Van még más kétség is. A munka elején ez áll: „I. Értekezés. Általános elvek.“; következik a Spontini-Wagner-féle adoma, meg az oknak előadása, melyből van írva a munka, s azután áll ez: „I. Fejezet. Általános nyelvészeti elvek“, mi alá 25. §. van rendelve, melyek czimei tehát koordinált tárgyakat jelölnének. Az „általános elvek“ okvetetlenül olyan elvek, melyek alá nem csak az „általános nyelvészeti elvek,“ hanem bármely más tudományak elvei is tartoznak. De melyek azok az *általános elvek*? azt semmiből sem tanulhatom meg; mert hogy Brassai a nyelvet az emberrel kapcsolatban becsüli csak, s hogy neki annyi visszaütés atán bátorságra volt szüksége újra fellépni az előttünk lévő értekezéssel, — azt én *általános elveknek*, mely alá az általános *nyelvészeti* elvek, s okvetetlenül még *más tudományi* elvek tartoznak, nem nézhetem. Brassainak, ki a logikátlanságot üldözi, bizonyosan oka volt, így osztályozni a tárgyat: kár, hogy nincs módom, kitalálni azt az okot, s azt másokkal is ismertetni, mire köteles volnék, mint ismertető. Én

tehát mellőzvé a logikai fiókozást, csak a §-usok czimeihez és tárgyaihoz fogok szólni.

Az 1. §. azt hirdeti nekünk : *a nyelvészet inductiv tudomány.* — Ez nálunk sem új dolog; a *magyar nyelv metaphysikája* ellenében (mely melleleg mondva, rég nem igényli magának, hogy rajta kívül nincsen az üdvözségre út) nem volt szükség azt felfedezni. Más kérdés, jól bírunk-e lépdelni az inductio útján? Ki azon soha sem botlik meg, róla soha sem tér le, az bátran emelhet követ azokra, kiket Brassai szid. Azután ki kérkedik avval, hogy a *tudomány színvonalán áll?* Az áltajisták-e? Az áltajisták az áltaji nyelvek tanulását különösen a magyar nyelv tudományára nézve tartják szükségesnek; ők tehát a magyar nyelvet, és az áltaji nyelveket tanulják, meg nem vetvén a többi nyelvek tanulását is, már csak a szükséges tájékozottság végett sem. A ki pedig a történeti nyelvtanulásra adja magát, az nem egyhamar fogja mondani : meg van! Kérkedik-e avval Czuczor, Fogarasi stb. stb.? Én se nem hallottam se nem olvastam. — Azután szeretném tudni, mi elsőségünk van nekünk a németek felett abban, hogy nem igen hibázunk úgy, mint Pott, Doederlein, Düntzer, Benary, kikből Brassai idéz, mert tudatlanságból vagy restségből nem írunk a latin és görög nyelvről? „Euer Ruhm ist nicht fein“ mondhatnák nekünk a németek.

A 2. §. azt tanítja, hogy a *nyelvészet természeti tudomány.* Ezt Brassai avval erősíti, hogy mondja : „Én azt állítom egyenesen, hogy a nyelvészet a természeti tudományok egyik ágazata és azon derék és hatalmas család egyik tagja. Igen is édes testvére a philologia a physicának, kimiának, ásvány-, növény- (hallotta-e Br. így ezt a szót a néptől? én még eddig csak *növevényt* hallottam, mint jövevény, nem jövény, szökevény nem szökvény, szövevény nem szövény) állat-tanának, geológiának, meteorológiának a *tárgyára nézve*, mert a nyelv hangokból szerkesztett egész, épen úgy, mint a kristály moleculákból, a növevény s tán az állat is, sejtekből stb. stb. b) *módszerére nézve*, mert „a nyelvészet, általános és működésökben, eredményeikben csupán csak odajáruló idegen körülmények által módosuló törvényeket keres és állít fel, mint a physica; elemeket és egyleteket, általános és választó rokonságokat mutat ki, analysisist és synthesisist gyakorol, mint a kimia; rendszerez, azaz osztályoz és családosít, sergeket, rendeket, nemeket, fajokat és hasonfajokat különböztet és határoz meg, mint a leíró természettudomány; végre anyagi és szellemi erők együtthatását a köztök húzandó határvonal keresését tárgyalja, mint a physiologia. — c) *a gyakorlati irányra nézve*, mert valamint a physica és kimia az iparügyet előmozdítja, úgy a nyelvészet is az idegen nyelvek tanulásának egyfelől s anyai nyelv stilitikájának másfelől sikeres kezelésére nemcsak hasznos segédkezet, de szükségest néha elmellőzhetetlent is nyújt.“ — Áll-e az úgy, mint Brassai állítja? *Nem*, mert a nyelv az emberi szellem terménye,

bár önkénytelen terménye, még *inkább nem*, ha a nyelv anyaga conventióból lett; *nem* azért, mert a nyelvnek, azaz mindenik nyelvnek, külön történeti lefolyása van. E két körülménynél fogva különbözik a nyelv minden tárgytól, melyek a természeti tudományoknak lehetnek objectumai: azért a nyelvészet is okvetetlen különbözik a természeti tudományoktól. A nyelvészet inductiv tudomány ugyan, de nem természettudomány.

3. §. *A nyelvbéli egyén a mondat.* A természetrajz az egyénen kezdi, „ebből elemzéssel le — családositással felfelé indulva és munkálkodva, oly symmetricus egy épület keletkezik, melynek részei a legösszeillőbb arányban felelnek meg egymásnak.“ „Vajjon a nyelvészet nem osztozhatné-e a természetrajz ez előnyében?“ S azt feleli reá Brassai, hogy miért ne? mert „vagy egészen ferde fogalomnak kell lenni az egyénről, úgymond, vagy a legnagyobb biztossággal felveszem alája a *mondatot*.“ „De hát mi az egyén? Egy határozott alakú egész, mely maga nem szükségképi része semminek, de a melynek részei reá nézve szükségképiek, és csak érte léteznek.“ S ilyen a mondat. — Brassainak a 2. §-ban kifejezett meggyőződése szerint, a nyelvészet, mint természettudomány nemcsak természetrajz, hanem kimia, physica, physiologia is. Mi a kimiabeli egyén, mi a physicabeli, a physiologiabeli, mely az illető tudományok előtt a természetrajzi egyénnek, p. o. jegecznek, kutyának, lónak megfelel? Brassai jobban tudja, mint én, ki csak annyit mondhatok bizonyossággal, hogy a kimiának, physikának stb. mással van dolga, mint a természet históriának. Brassainak 2. §-béli meggyőződése s 3. §-béli állítása közt nagy különbség van. Mert ha a nyelvbéli egyén a mondat, a nyelvészet csak a természetrajzhoz hasonlíthat, s Brassai maga megczáfolja legnagyobb részét annak, mit a 2. §-ban tanított volt.

S a mondatot nem is lehet nyelvbéli egyénnek mondani azért, mert részei ő reá nézve szükségesek, miután így teljes előadás, p. o. Brassai jelen értekezése csak az egész, melynek egyes szakaszai, okoskodásai, körmondatai, mondatai stb. mind arra az egészre nézve szükségesek, vagy elhagyhatók, ha nem szükségesek. A nyelvbéli egyén az egyes szó, akár *nomen* akár *verbum*, melyet nem lehet „bárányczimer“hez hasonlítani „a mézárszékben“; mert vannak saját részei (képzőji, ragjai) a nomennek, melyek nem részei a verbumnak; mert a nomen-ből képző által verbumot, s viszontag, valamint nomenből új nomen, verbumból új verbumot lehet alkotni, holott a bárányczimerből semmiféle képző által nem lehet bárányt vagy épen kacsát csinálni. Szóval a nyelv különbözik a természeti tárgyaktól, melyek nem az emberi elmében termettek; azért is minden hasonlítgatást a nyelv és a természeti tárgyak közt, cum grano salis, kell venni, különben annyira elsózzuk a levét, hogy nem lehet tápláléknak ajánlani.

4. §. *A nyelv sajátosságai a mondat sajátágaiban fészkelnek.* Ha a nyelv sajátosságain azt akarjuk érteni, mit az emberre nézve *ethos*-nak, *jellem*-nek nevezünk: nem lehet kifogásom a §.-címe ellen; de ha azokon a nemzeti rokonságot és származást tetszik értenünk: akkor nem fogadhatom el a §. címét, mert, hogy én is hasonlatossággal fejezzem ki gondolatomat, az ember jelleme nem szükségkép határozódik meg atyafisága által. Ebben az *ethos*beli értelemben el kell fogadnunk az

5. §. is, mely szerint *a nyelv minőségét a mondat alkata megértése s határozása után lehet jellemezni*; — elfogadjuk örömezt a

6. §. mely szerint *a mondatnak tartó és forduló sarka az ige.*

A 7. §. azt tanítja, hogy *a mondatban nincs dualismus*, mert nem áll szükségképen *subjectum*ból és *praedicatum*ból. „Ezt az elméletet, mely az újabb időkben kapott fel^u, a nyelvészet egyedül biztos eszköze, az inductio teljességgel nem igazolja.“ — Nem szükséges a *subjectum* szó etymologiai értelmét hánytorgatni, s ez által tenni nevetségessé, hogy még a patikai *subjectum*ot is eléhozom; annál kevesbbé illik azt Brassainak tennie, ki a szokat *conventio*ból keletkezteti; már pedig az a *conventio*, mely Aristotelestől fogva a logikus Brassai-ig az ítéletnek egyik részét *subjectum*nak, másikat *praedicatum*nak nevezi, csak ugyan érdemel kis *respectust*. Az ítéletnek alkotó részei tehát *subjectum* és *praedicatum*; az ítélet *dualismus* (a *copula* csak el- és megismerése a *dualismus*nak, jóllehet kifejezi a viszonyt is, melyben van a két alkotó rész egymáshoz, s azért legnagyobb szerepü a logikában). Már van-e a hasonlók közt nagyobb hasonlóság annál, mely van az ítélet és mondat közt, bármi nagyra kell is amannak ettől való logikai és metaphysikai különbségét tenni? Lehet-e ítéletet másképen, mint mondat által kifejezni? Annyira nem lehet tehát csudálkozni azon, hogy régtől fogva a mondat részeit is *subjectum*nak és *praedicatum*nak nevezik, hogy inkább az ellenkezőn csudálkoznánk méltán. — Brassai, ki életében vagy 50 nyelvtant áttanult, sőt maga is írt, elvétheti a választást a mondatbéli *subjectum* és *praedicatum* közt: hogy ne véthetnék el azok, kik még csak az első kísérletöknél (grammatikánál) vannak? Engedjük meg a mondatbéli *subjectum* kitalálásának nehézségét, p. o. a Brassai felhozta mondatokban: „Gyere!“ — „ember fogad fogadást, eb a ki megállja“; — „közös lónak túros a háta“; — „Geschenkten Gaul sieh nicht in's Maul“, [midőn talán szántszándékkal el akarjuk felejtetni a nyelv és logika közötti különbséget, melyet másutt fenhangon hirdettünk, s ebben „közös lónak túros a háta“ nem a nyelvbéli *subjectum*ot (háta), hanem a logikait (közös lónak) akarjuk venni], s fogadjuk el Brassai *monoismus*át, s lássuk, mit nyercünk vele. Azt tanuljuk a

8 §-ban, hogy *a mondat igéből s hozzája tartozó igehatározókból* *ll.* Könnyebb teszi-e az a mondatok analysisét? Ott volt a mon-

dat: *Gyere*. Ebben megvan az ige, hol vannak az igehatározók? Megengedjük, hogy az ige maga is teszen mondatot. — Ott volt a mondat: *Közös lónak túrós a háta*. Hol itt az ige? Nincsen! Melyek a hozzátartozó igehatározók? Ha nincsen meg az ige, hozzátartozóiról még csak beszélni sem lehet! Mit nyerünk hát Brassai új theoriájával? Azt, hogy mit néha a mondatbeli subjectum és praedicatum segítségével bajosan bírtam megfejtetni, azt Brassai theoriájával épen nem bírom megfejtetni.

A 9. §. azt mondja: *A mondat első rendbeli sajáttsága az igehatározók minőségében áll*. Tudván, hogy Brassai mindent, a mit az ige kivül magában foglal a mondat, igehatározónak nevez, (casusok, elől- utoljárás nevek, adverbiumok): azt is szeretnők tudni, mi az igehatározók minősége. De azt nem találjuk ebben a §-ban; tehát belőle nem is tanulhatjuk meg, mi a mondat első rendbeli sajáttsága.

A 10. §. szerint *a mondat második rendű sajáttsága az igehatározók különböző nemeinek száma*, p. o. a magyarnak van 23, az osztyáknak és szanszkritnak 7, a latinnak 6, a görögnek 5, a tibetnek 4 casusbeli ragja: mégis, úgymond Br. az utolsónak régibb iródalma van mint az elsőnek. — Ha az igehatározók különböző nemeinek száma olyanféle sajáttsága a nyelveknek, milyent Linné sexualis rendszere a növényekre nézve alapított meg: bizonyosan számba kellene azt venni. De miután a casusbeli ragok vesznek is, azt alig nevezhetni sajáttságnak.

11. §. *A mondat harmadik sajáttságát a szórend alapítja meg*. — Aláírom.

12. §. *Az ige helye csak az igehez tartozók szabott rendjében létezhet*. — Áll, ha ott van az ige.

13. §. *A mondat negyedik sajáttsága a létige használatában ke- reshető*. Brassai a létigében három eszmét lel, a *levés eszméjét*, annak eszméjét a *mi volt és már nincs*, s a logikai eszmét, *mely minden ige- hez a legfelsőbb fogalom képét viseli*, p. o. irok, melyben van az írás- tevés, s a létfogalom. Valamint Kant a képzetből mindent kiírthat, csak a tért (ürt) nem: úgy a mondatból is mindent el lehet hagyni, csak az igét nem. (*Közös lónak túrós a háta*). De minthogy a létige a leghatározatlanabb, neki legtöbb szüksége van igehatározóra, melyet azért *praedicatumnak attributumnak* neveznek. Amde ez a segéd úgy bánt fejedelmével, a létigével, mint Pipin a királyával, eleinte nélkülözhetővé, azután szükségtelenné tette némely nyelvekben. A grammatikusok még törvényesíteni akarták e jogbitorlást, a mondat lényeges részeinek a subjectumot és praedicatumnak adván ki; s kidobják az igét ősi jogából és székéből, ha Brassai az igazság fe- lére nem áll. — Nyelvismeretemhez képest a létige nem első ige, hanem eleinte mind csupa attributiv ige volt, melyek közzül azután az előrehaladt elvonás tett némelyeket létigékké, p. o. *sum, fuo, fio* igéket a latin nyelvben, *vagyok, leszek* igéket a magyarban s majd-

nem valamennyi áltaji nyelvekben. Ez utóbbiakban a lefolyás világosabb még, mert azokban a *vagyonok* ige gyakran még *élek*, *lakom* stb. jelentéssel is bír. Az attributum volt meg előbb, nem a létfogalom (az ember öntudatában, és mai napig a gyermekében): azért maradt az attributum a fejlett gondolkodásban is praedicatumnak, melyhez a létige fogalma úgy járul, mint az idő és tér fogalma minden képzeinkhez.

14. §. *A mondat ötödik sajátága az ige módjaiban áll.* „Tudva van, mond Brassai, mit szoktak nevezni az ige módjainak, valamint azt is, hogy a *schlendrian* nyelvtanok *modus finitus-t* és *modus infinitus-t* különböztetnek meg. Kissé mélyebb analysis kezd az újabbakkal észrevétetni, hogy a *modus infinitus*beli igék tulajdonképp nem is igék, hanem verbale substantivum vagy adjectivum vagy adverbium.“ Helyesen, s itt Brassai az 1859-ben kijött *Finn nyelvtant* idézhette volna, melyben az infinitust stb. *dolognévi* és *tulajdonság névi* módoknak találja, az illető viszonyragokkal, *casusokkal* együtt. Abban is igaza van, hogy a *mód forma származék* között éles határvonalakat húzni nem lehet; azért össze sem lehet azokat hasonlítani a különböző nyelvekből. A *Magy. Nyelvészet* is (V. köt. 463—465. lapjain) Ballagi ellenében így okoskodék: „Egybe akarván vetni a sémi gyököket az áltaji nyelvekbeli gyökökkel, az a kérdés fog támadni: a magyar képzők, melyek által a magyar igegyökszó megnöveked, a sémi első vagy harmadik gyökbetűnek felelnek-e meg, vagy inkább annak, mit a héber nyelvtan *niphal*, *piel*, *pual*, *niphil* stbinek nevez? Minden, bármi kevés tájékozottságú nyelvész okvetlenül azt fogja mondani, hogy a magyar igeképzők a héber *niphal*, *piel*, *pual* stbnek felelnek meg.“

15. §. *Hatodik sajátága az igeidők különbségében áll.* Itt általános elveket akar felállítani, melyek majd a magyar mondat vizsgálatában vezéreljék. „Az emberi véges elme legelőször is erre a fokozatra bukkan: *múlt*, *jelen*, *jövendő*. Fokozatnak sem mondható, mert a *múlt* és *jövő* végtelenek, a *jelen* pedig szüntelen haladó matematikai pont. Azután a nyelvalkotó ész a további különböztetésekre három eszmét ragadott meg. Első közölök az a viszony, mely szerint bizonyos tény egy másik *előtt* vagy *utána* van. — A második eszme a *tények az a minősége*, mely szerint némelyiköket bevégzetteknek, másikat be nem végzetteknek és így folytukban levőknek tekintjük. A harmadik eszme a *távolság*, mely szerint egyik tény vagy nyomban követi a másikat, és így emez a *közvetlenül azelőtti*, ama pedig a *követlenül azutáni*. — Mind ezekhez járul még a mind ezektől a különítő eszméktől független és így *határozatlan múlt*, a szintén ily természetű határozatlan jövő és végre az egészen *határozatlan jelen* . . . Lássuk már, miképp vette alkalmazásba az élet és gyakorlat ezt az elméletet.“

Itt dogmatizál Brassai; felállítja az elméletet, s azután nézi,

mint vette alkalmazásba az élet és gyakorlat. A ki valamit alkalmazásba veszen, annak tudomása van amarról a valamiről. Ennélfogva, vagy a priori benn volt a nyelv-alkotó elmében Brassai elmélete, vagy nem. Ha benne volt, tehát alkalmazta is bizonyosan, s akkor minden emberi nyelv egyenlően alkalmazta, s egyenlő segédeszközökkel: ha nem volt benne, nem is alkalmazhatta s akkor különböznek az emberi nyelvek az igeidő fogalmainak kifejezésében; s eme kifejezés szerint különbözik a nyelvbeli idő-fok, idő-eszme stb. is. Brassai maga vallja meg, hogy az ő elmélete nem a nyelvalkotó elmének elmélete, mert azt mondja: „Az előttem ismeretes nyelvek közül az új francziát találom olyannak, mely az elésorolt viszonyok kifejezésére egyszerű vagy szerkesztett alakokban leggazdagabb. Ezt veszem fel hát alapúl, s csak a hol ebben is hiányozni talál a viszony, ott pótolom más nyelvekből.“ Mi különbség lehet hát Brassai elmélete és Fogarasi vagy Finály vagy akárki más elméletei között? Mind előleg csinált elmélet, — s annyiban egyenlő értékűek; de a Brassai elmélete, úgy látszik, jobban talál a franczia nyelvre, s annyiban kevesebbé általános.

16. §. *Hetedik sajtáság az igeszárnmazékai különféleségében áll.* Itt mind úgy van, mint Brassai tanítja.

17. §. *A nyolczadikot kereshetjük a határozó és határozandó közti viszonyban*, mely viszonynak, úgymond Br. sem nyelvészek sem logikusok nem tarták méltónak nevet adni, s melynek ő sem tud adni. Név és melléknév, név és viszonyragos név, névmellék és adverbium, birtokviszony stb. ezek tartoznak ide.

18. § *A kilenczediket a szerkesztvények (összetett szók) nyújtják.* Elmondja Brassai, hogy senki sem tudja, micsoda szókat lehet compositumná írni. Ő az inductio útján hét tényt sorol elő, melyről a valóságos compositumot meg lehet ismerni, s melyek állanak is, a másodiknak kivételével: „*A szerkesztvényt alkotó szók megszakasztás nélkül össze szoktak írva lenni,*“ mivel az, mikép szoktunk valamit írni, nem teremt minőséget, p. o. az új nyelvtudomány, mely a nemzetnél hibázó takarékoságot az írásbeli takarékosággal pótolja, így ír: anélkül amellet stb. miket én nem tarthatok compositumoknak.

19. §. *A névmások ügye, mint a mondat tizedik jellemző vonása.* Kikelvén az „ostobaitó rendszer“ ellen, mely a névmások körül uralkodik, csak két vonást említ, mely jellemzi a nyelveket, egyiket, hogy némely nyelvben külön szók alakjában jelennek meg a névmások, másban ragok képében rejtőznek; — másikat, hogy a nyugoti europai mai nyelvek a meg nem nevezett igehatározót névmással pótolják. [Ezt a sajtáságot az analytikus és synthetikus nyelvek fogalma helyesebben magyarázza].

20. §. *A tizenegyedik sajtáság az artikulus; mert némely nyelvben van, másban nincs articululus.*

21. §. *A particulák a mondat tizenkettedik sajátságát eszközlik.* Ez a sajátság hosszabb értekezést érdemel, mint a melyet neki szánt Brassai.

22. §. *A származékok minősége a mondat 13-ik sajátsága.* Ezeket által tűnnek ki a sémi nyelvek és a magyar.

23. §. *A concordantia a 14-ik jellemvonás.* Ezt is, úgy min Brassai leírja, az analytikus és synthetikus fogalom genetice, tehát jobban, magyarázná meg.

24. §. *A nyelv hangsúlyában a mondat és nyelvnek 15-dik sajátságát keresetni.* Hogy semmit sem ér, mit mások a hangsúlyról mondtak, magától értődik; tehát Brassai fölfedezi, hogy a hangsúly szóbeli és mondatbeli, mivel is legalább mások korábbi felfedezését igazolja; hogy vannak nyelvek, melyekben szóbeli hangsúly nincs, p. o. a francia és legtöbb szláv nyelvek; hogy vannak nyelvek, melyekben mondatbeli hangsúly van, p. o. a magyar, — „a többire nem méltóztattak fület mozdítani a nyelvészek.“ — Kurz und bündig!

25. §. *A mondatnak általánosan nem jellemezhető sajátsága.* Ezek volnának az idiotismusok.

Bérekesztésül mondja, hogy a főpontok, melyekbe az elszórtan mondottakat összeszedhetni véli, a következők: A mondat egyéniségét kitüntetőbb világba helyezte; némi eszmét adott arról, mily sok oldalúak a nyelvek sajátságai; s egy új nemű, syntaktikai nyelv-hasonlításnak rajzolta ki alapvonalait, mely egykor terjedelmesebb és magosabb színvonalon hajtsa végre azt a munkát, mint Boppnak sikerült az etymologiai téren. — Mégis jó lesz, ha Brassai mutatóképen állítja össze a syntaktikai vonásokat, melyek rokonítják a nyelveket, hogy szemmel láthassuk, valamely nyelvek egészén keresztül húzódnak-e azok? Mennyire én, mint ismertető, állíthatnám össze, olyan osztályozásra érnék, mely hasonlít az evangéliumbeli osztályozáshoz, mely szerint jobb felül a jó, bal felül a rossz emberek sorozódnak, s a jók közt természet szerint vannak különbség nélkül mindenféle színűek, s az angulus facialis mindenféle mértékei, úgy mint a rosszak között is; mely osztályozás az ethos szempontjából abszolút érvényű, de a természettudomány szempontjából abszolút érvénytelen.

HUNFALVY PÁL.

TARTALOM.

Szabatosság az igeidőkben. FOGARASI JÁNOS	1. 45. 157. 317
A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink? HUNFALVY PÁL	10
Muhákemet-ül-lugetejn. VÁMBÉRY ÁRMIN	112
Török példabeszédek. VÁMBÉRY ÁRMIN	269
Csuvas közlések és tanulmányok. BUDENZ JÓZSEF	200. 353
Tudositás a nyelvosztályi bizottság üléseiről	131
Thewrewk Emil Homerosa. BUDENZ JÓZSEF	144
Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum. Fasc. I. BUDENZ JÓZSEF	306
Fogarasi János. A személyragok viszonyáról a birtokra és tárgyra. HUNFALVY PÁL	434
Brassai Sámuel. A magyar mondat. HUNFALVY PÁL	468

KÖNYVJELENTÉSEK.

A Magyar Nyelv Szótára. A magyar Tudom. Akademia megbizásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János M. A. r. tagok. Első kötet. I., II. III. és IV. füzet. Pesten. Emich Gusztáv magy. akad. nyomdásznál. Mindenik füzet ára 1 frt.

Magyar Akadémiai Értesítő. Új folyam. A Nyelv- és Széptudományi osztály közlönye. Szerkeszti Toldy Ferencz. Második kötet. Pesten 1861—1862. Eggenberger Ferdinánd magy. akad. könyvárúsnál. Előfizetési ára 3 frt.

Chrestomathia Fennica. — *Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára.* Szerkeszti Hunfalvy Pál, A Magy. Akademia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferd. akad. könyvárúsnál. I—X, meg 2—580 lap. A *gyakorlati segítő* 93 lapot teszen. Ára 3 frt.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratból fordította Vámbéry Armin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Budenz József. A Magyar Akad. kiadása. Pesten. 1862. Eggenberger F. akad. könyvárúsnál. I—XXII meg 1—108 lap. Ára 1 forint.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszti Hunfalvy Pál. Hat évfolyam. Mindenik évfolyam, mely *hat* füzetből áll, 5 forint 25 kr. Pesten, 1861. Osterlamm Károly. A ki mind a hat folyamot egyszerre megveszi, 31 frt 50 kr. helyett 24 frtért kapja meg.

Az ó- és uj-szövetségi Szentírás a vulgata szerint. Káldy György fordítása nyomán jegyzetekkel átdolgozva. Eger, 1862. Szép kiadás, mely nyelvészetileg azért is nevezetes, hogy a magyar igeidőket rehabilitálja, de melyben a magyar olvasó stilisztikai gyönyörűséget is fog érezni.

~~~~~

A
NYELVTUDOMÁNYI K

a folyó 1862 ik évre, **három 10 íves** az első most adatott ki, a második se decemberben fog megjelenni. A nyelv akart előbb előfizetési hirdetést kibocsátani, míg az első füzetet nem adhatja az előfizetőknek. Az immár megjelent.

A **Nyelvtudományi Közlemények** „Értekező Rész“-ében azon értekezések vannak, melyek az Akademia és a bizottság üléseiben felolvastattak vagy tárgyaltattak „Ismertető Rész“-ökben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről és könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismertető Rész“ elfogad akárkitől bírálatokat és ellenbírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagy rétű ívet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt. 30 kr. új pénzben.

Az előfizetési pénz alulirtoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pesten, 1862. június 5-én.

Eggenberger Ferdinánd,

magy. akad. könyvtáros.

(Barátok terén.)

